biblioteca rao

MADELEINE ALBRIGHT

FASCISMUL

UN AVERTISMENT

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

ALBRIGHT, MADELEINE

Fascismul: un avertisment / Madeleine Albright – Bucureşti: RAO

Distribuţie, 2019

Index

ISBN 978 – 606 – 006 – 256 – 1

I. Woodward, Bill

32

RAO Distribuţie

Str. Bârgăului nr. 9 – 11, sector 1, Bucureşti, România www.raobooks.com www.rao.ro

MADELEINE ALBRIGHT *Fascism*: *a warning*.

Traducere din limba engleză de Maria Aciobăniţei prin Lingua Connexion

2019

Pentru victimele fascismului Atunci şi acum şi pentru toţi cei care lupta cu fascismul Din alţii şi din ei înşişi

Fiecare epocă îşi are fascismul ei.

— PRIMO LEVI

CUPRINS

UNU

DOCTRINA MÂNIEI ŞI A FRICII

În ziua în care fasciştii au schimbat pentru prima oară cursul vieţii mele, de-abia începusem să stăpânesc arta mersului în picioare. Era pe 15 martie 1939. Batalioane de soldaţi germani au invadat Cehoslovacia mea natală, l-au însoţit pe Adolf Hitler la Castelul din Praga şi au împins Europa în pragul încă unui război mondial. După zece zile în care ne-am ascuns, eu şi părinţii mei am fugit la Londra. Acolo ne-am alăturat altor exilaţi din toată Europa în sprijinul efortului de război al Aliaţilor, aşteptând cu nerăbdare sfârşitul chinului.

Când, după şase ani cumpliţi, naziştii s-au predat, ne-am întors acasă plini de speranţă, dornici să construim o viaţă nouă într-o ţară liberă. Tata şi-a continuat cariera la Ministerul Afacerilor Externe din Cehoslovacia şi, pentru o scurtă perioadă, totul a fost bine. Apoi, în 1948, ţara noastră a ajuns să fie controlată de comunişti. Democraţia a fost înlăturată şi familia a fost din nou obligată la exil. În

Ziua Armistiţiului, am ajuns în Statele Unite unde, sub ochii ageri ai Statuii Libertăţii, am fost primiţi ca refugiaţi. Pentru a ne proteja şi pentru ca viaţa mea, a surorii mele, Kathy, şi a fratelui meu, John, să pară cât mai normală, părinţii mei nu ne-au spus ceea ce aveam să aflăm abia două decenii mai târziu: că trei dintre bunicii noştri şi numeroşi unchi, mătuşi şi verişori se aflau printre milioanele de evrei care muriseră în ultima fază a fascismului – Holocaustul.

Aveam unsprezece ani când am venit în Statele Unite fără alt scop mai ambiţios decât de a deveni o adolescentă americană tipică. Am scăpat de accentul european, am citit teancuri întregi de benzi desenate, mi-am lipit urechea de radioul cu tranzistor! şi am devenit dependentă de guma de mestecat. Am făcut totul ca să mă integrez, dar nu puteam scăpa de abilitatea de a face diferenţa între viaţă şi moarte. Când am intrat la liceu, am fondat un club de afaceri internaţionale, m-am numit preşedintă şi am stârnit discuţii despre orice, de la titoism la conceptul lui Gandhi de *satyagraha* („Forţa născută din Adevăr şi Iubire” 1).

Părinţii mei preţuiau libertăţile pe care le-am găsit în ţara adoptivă. Tata, care s-a impus repede ca profesor la Universitatea Denver, scria cărţi despre pericolele tiraniei şi se îngrijora că americanii erau atât de obişnuiţi cu libertatea – atât de „liberi, foarte liberi”, scria el –, încât ar fi putut lua democraţia drept ceva care există de la sine. După ce am avut şi eu familia mea, mama ne sima mereu pe 4 Iulie ca să-i confirm că nepoţii ei cântau cântece patriotice şi că participaseră la paradă.

Mulţi oameni din Statele Unite au tendinţa de a idealiza anii de după al Doilea Război Mondial – de a-şi imagina o perioadă de o inocenţă azurie, când toţi erau de acord că America era grozavă şi fiecare familie avea un susţinător de nădejde, cele mai moderne electrocasnice, copii care erau peste medie şi o perspectivă optimistă asupra vieţii în realitate, Războiul Rece a fost o perioadă de nelinişte neîncetată, în care umbra permanentă a

fascismului era întunecată

1 Mohandas K. Gandhi, citat în Surendra Bhana şi Bridglal Pachai, eds., *A Documentary History of Indian South Africans*, D. Philip, Cape Town, 1984; citat de asemenea în „Ghandi Explains «Satyagraha»”, South African History Online, www.sahistory.org.za/archive/44-ghandi-explains-satyagraha de altfel de nori. În anii adolescenţei mele, din pricina testelor atomice, elementul radioactiv stronţiu 90 a fost găsit în dinţii bebeluşilor la un nivel de cincizeci de ori mai mare decât cel normal. Practic, fiecare oraş avea un coordonator al apărării civile care promova construirea adăposturilor în curţile caselor şi care trebuiau să fie pline cu conserve de legume, jocuri Monopoly şi ţigări. Pentru copiii din oraşele mari s-au emis plăcuţe de metal ştanţate cu numele lor, pentru a fi identificaţi în caz că se întâmpla o nenorocire.

Când am crescut, am călcat pe urmele tatii şi am devenit profesoară. Printre specializările mele era Europa de Est, unde ţările erau considerate nişte sateliţi care orbitau în jurul soarelui totalitarismului şi unde se credea, în general, că nu se întâmpla niciodată ceva interesant şi că nimic important nu avea să se schimbe vreodată. Visul lui Marx despre paradisul muncitorilor degenerase într-un coşmar imaginat de Orwell; conformismul era bunul cel mai de preţ, informatorii stăteau de pază pe fiecare stradă, ţări întregi trăiau în spatele gardurilor de sârmă ghimpată şi guvernele insistau că josul era în sus şi negrul era alb.

Apoi, când s-a produs schimbarea, a fost cu o viteză care i-a uimit pe toţi. În iunie 1989, revendicările vechi de un deceniu ale muncitorilor portuari şi inspiraţia oferită de un papă născut în Wadowice au condus la un guvern democratic în Polonia. În octombrie, Ungaria a devenit republică democrată şi, la începutul lunii noiembrie, a căzut Zidul Berlinului. În acele zile miraculoase, posturile noastre TV dădeau ştiri în fiecare dimineaţă despre ceea ce părea, acum ceva vreme, imposibil. Încă mai văd momentele decisive ale Revoluţiei de Catifea din

Cehoslovacia mea natală, numită astfel pentru că a reuşit fără sunetul produs de bastoanele poliţiştilor la atingerea capetelor demonstranţilor şi fără pocnetul armelor de foc. Era o după-amiază geroasă, la sfârşitul lunii noiembrie. În Piaţa istorică Wenceslas din Praga, trei sute de mii de oameni au scuturat voioşi cheile, anunţând sfârşitul dominaţiei comuniste. La un balcon aflat deasupra mulţimii stătea Václav Havel, dramaturgul curajos care, cu şase luni înainte, fusese prizonier de conştiinţă şi după cinci luni avea să devină preşedinte al Cehoslovaciei libere.

În clipa aceea, eram printre cei mulţi care considerau că democraţia trecuse cu brio cel mai greu test. URSS-ul cândva măreţ, devenit fragil din cauza slăbiciunii economice şi a oboselii ideologice, s-a spulberat ca o vază scăpată pe o podea de piatră, eliberând Ucraina, Caucazul, Statele Baltice şi Asia Centrală. Cursa armelor nucleare a încetat fără să fim careva nimiciţi. În Orient, Coreea de Sud, Filipine şi Indonezia au alungat dictatorii aflaţi de mult timp la conducere, în emisfera vestică, dictatorii militari din America Latină au făcut loc preşedinţilor aleşi. În Africa, eliberarea lui Nelson Mandela – alt prizonier care a devenit preşedinte – a aprins speranţa unei renaşteri regionale. Pe tot globul, ţările care meritau eticheta de „democraţie” s-au înmulţit de la treizeci şi nouă la peste o sută.

În ianuarie 1991, George W.H. Bush a spus în Congres că „sfârşitul Războiului Rece a fost o victorie a întregii omeniri [...] şi conducerea Americii a fost esenţială pentru realizarea acestui lucru”[1]. Dincolo de Atlantic, Havel a adăugat că „Europa încearcă să creeze o ordine nouă sub aspect istoric prin procesul unificării, [...] o Europă în care cel puternic nu va mai putea să-l suprime pe cel mai puţin puternic, în care nu se vor mai putea

1 George H. W. Bush, Discursul despre Starea Națiunii în fața celui de-al 102-lea Congres al SUA, Washington, D.C., 29 ianuarie 1991

rezolva conflicte prin forţă”[2].

Astăzi, la peste un sfert de secol de atunci, trebuie să ne întrebăm ce s-a întâmplat cu viziunea aceea înălţătoare; de ce pare să dispară, în loc să devină mai clară? De ce, conform Freedom House, democraţia este acum „atacată şi în retragere”[3]? De ce mulţi oameni aflaţi la putere caută să submineze încrederea publicului în alegeri, în instanţe, în media şi – în privinţa problemei fundamentale a viitorului pământului – în ştiinţă? De ce s-a permis dezvoltarea unor separări atât de periculoase între bogaţi şi săraci, între urban şi rural, între cei cu educaţie superioară şi cei lipsiţi de educaţie? De ce Statele Unite – cel puţin, temporar – au abdicat de la conducere în afacerile mondiale? Şi de ce, ajunşi atât de departe în secolul al XXI-lea, vorbim din nou despre fascism?

Un motiv, sincer vorbind, este Donald Trump. Dacă ne gândim la fascism ca la o rană din trecut care aproape s-a vindecat, a-l pune pe Trump la Casa Albă a fost ca şi când ai rupe bandajul şi ai zgândări coaja.

Pentru clasa politică din Washington, D.C. – pentru republicani, democraţi şi independenţi deopotrivă –, alegerea lui Trump a fost atât de surprinzătoare încât ar fi făcut un comedian dintr-un vechi film mut să-şi strângă pălăria cu ambele mâini, să o tragă peste urechi, să sară în sus şi să aterizeze pe spate. Statele Unite au mai avut preşedinţi problematici; de fapt, nici nu am avut vreodată altfel de preşedinţi, dar nu am avut în epoca modernă un conducător ale cărui declaraţii şi fapte să fie atât de opuse idealurilor democratice.

Din primele etape ale campaniei sale şi până în Biroul Oval, Donald Trump a vorbit cu asprime despre instituţiile şi principiile care alcătuiesc baza unui guvern deschis. Pe parcurs, a înjosit sistematic discursul politic al Statelor Unite, a demonstrat o desconsiderare uluitoare a

---

2 Văclav Havel, Discurs pentru Națiune, Praga, 1 ianuarie 1994

3 Freedom in the World 2018: Democracy in Crisis, Freedom House, Washington, D.C.,2018, p. 1

faptelor, şi-a defăimat predecesorii, a ameninţat să-i „închidă” pe rivalii politici, s-a referit la jurnaliştii cunoscuţi ca la „duşmani ai poporului american”[4], a răspândit informaţii false despre integritatea procesului electoral din SUA, a trâmbiţat fără să judece politici economice şi comerciale naţionaliste, a demonizat imigranţii şi ţările din care aceştia provin şi a alimentat o intoleranţă paranoică faţă de adepţii uneia dintre principalele religii ale lumii.

Pentru oficialii de peste Ocean care au tendinţe despotice, aceste izbucniri sunt ca iarba-mâţei. În loc să conteste tendinţele antidemocratice, Trump este o sursă de confort pentru ei – le oferă scuze. În călătoriile mele, aud tot timpul aceleaşi întrebări: Dacă preşedintele Statelor Unite spune că presa minte mereu, cum poate fi învinovăţit Vladimir Putin când susţine acelaşi lucru? Dacă Trump insistă că judecătorii sunt părtinitori şi numeşte sistemul de justiţie american „de râsul lumii”[5], ce-l poate împiedica pe un despot precum Duterte, din Filipine, să discrediteze propria justiţie? Dacă Trump acuză politicienii din opoziţie de trădare, ce drept mai are America să protesteze faţă de închiderea prizonierilor de conştiinţă din alte ţări? Dacă liderul celei mai puternice ţări din lume consideră că viaţa este o luptă încrâncenată în care nicio ţară nu poate câştiga decât în detrimentul alteia, cine va mai ţine sus stindardul muncii internaţionale în echipă când cele mai dificile probleme nu pot fi rezolvate în alt mod?

Conducătorii unei naţiuni au datoria de a sluji cât mai bine interesele ţărilor lor; este un adevăr axiomatic. Când Donald Trump vorbeşte despre „a pune America pe primul loc”, spune un lucru evident. Niciun politician serios nu a propus ca America să fie pe locul doi. Nu

---

4 „Trump Calls the News Media the «Enemy of the American People»“, New York TimeSy 17 februarie 2017

5 Ruth Marcus, „Our Criminal Justice System Is Not a «Joke», Yet“, Washington Post, 3 noiembrie 2017

scopul este problema. Ceea ce-l diferenţiază pe Trump de toţi preşedinţii din trioul îngrozitor format din Harding, Coolidge şi Hoover este ideea lui despre cum sunt cel mai bine promovate interesele Americii. El vede lumea ca un câmp de luptă, în care fiecare ţară vrea să le domine pe celelalte; în care naţiunile concurează ca nişte dezvoltatori imobiliari ca să-şi distrugă rivalii şi să stoarcă şi ultimul penny de profit din afaceri.

Dată fiind experienţa lui de viaţă, e de înţeles de ce ar gândi Trump aşa şi există cazuri, cu siguranţă, în comerţul şi diplomaţia internaţională în care o separare clară între câştigător şi perdant este evidentă. Cu toate acestea, cel puţin de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial încoace, Statele Unite au susţinut ideea că victoriile sunt mai repede obţinute şi mai uşor de păstrat prin colaborare decât atunci când ţările acţionează singure.

Generaţia lui Franklin Roosevelt şi a lui Harry Truman considera că statele ar face mai bine să promoveze siguranţa, prosperitatea şi libertatea comună. Planul Marshall din 1947, de exemplu, s-a bazat pe o recunoaştere a faptului că economia americană ar stagna dacă pieţele europene nu ar putea să cumpere ceea ce fermierii şi producătorii americani aveau de vândut. Asta a însemnat că pentru a pune America pe primul loc trebuia să-i ajutăm pe partenerii europeni (şi asiatici) să reconstruiască şi să dezvolte economii dinamice proprii. Acelaşi tip de gândire a dus la Programul în Patru Puncte al lui Truman, care acorda asistenţă tehnică din partea SUA ţărilor din America Latină, Africa şi Orientul Mijlociu. O abordare comparabilă ne-a prins bine în domeniul securităţii. Preşedinţii de la Roosevelt la Obama au căutat să-şi ajute aliaţii să se apere şi să se implice în apărarea colectivă faţă de pericole comune. Nu am făcut-o dintr-un sentiment caritabil, ci pentru că am învăţat din experienţă că problemele din străinătate, dacă sunt ignorate, ar putea în scurt timp să ne pună în pericol.

Funcţia asta de lider internaţional nu este genul de sarcină pe care să o duci vreodată la bun sfârşit. Pericolele vechi rareori dispar complet şi altele noi apar la fel de des ca răsăritul soarelui. Rezolvarea lor eficientă nu a fost niciodată o problemă de bani sau de putere. Ţările şi oamenii trebuie să-şi unească forţele şi asta nu se întâmplă în mod firesc. Deşi Statele Unite au făcut multe greşeli în istoria lor bogată în evenimente, şi-au păstrat abilitatea de a-i mobiliza pe alţii datorită angajamentului de a conduce în direcţia în care vor cei mai mulţi să meargă – spre libertate, dreptate şi pace. Problema cu care ne confruntăm acum este dacă America poate continua să mai prezinte acea efigie de autoritate cu un preşedinte care nu pare să acorde mare însemnătate cooperării internaţionale sau valorilor democratice.

Răspunsul are însemnătatea lui pentru că, deşi natura respinge vidul, fascismul îl îmbrăţişează.

Nu de mult, când i-am spus unui prieten că lucrez la o carte nouă, m-a întrebat:

— Despre ce e vorba?

— Despre fascism, am răspuns.

Părea nedumerit.

— E la modă? a întrebat el.

Prietenul meu nu s-a înşelat atât de tare pe cât s-ar fi crezut, pentru că fascismul a devenit, într-adevăr, o modă, strecurându-se ca o viţă renegată în discursul social şi politic. Te contrazici cu cineva? Spune-i că e fascist şi scapă astfel de nevoia de a-ţi susţine argumentele cu fapte. În 2016, „fascism” a fost căutat pe website-ul dicţionarului Merriam-Webster mai des decât orice alt cuvânt în engleză, cu excepţia lui „surreal”, ireal, care a cunoscut o creştere subită după alegerile prezidenţiale din noiembrie 2016.

Să foloseşti termenul „fascist” înseamnă să deconspiri pe cineva. Pentru cei de extrema stângă, practic, orice ştab corporatist se potriveşte cu această etichetă. Pentru cei de dreapta nu-foarteextremă, Barack

Obama este fascist – în afară de socialist şi musulman pe ascuns. Pentru un adolescent rebel, fascismul se poate aplica oricărei restricţii din partea părinţilor în privinţa utilizării telefonului mobil. Pe măsură ce oamenii îşi varsă frustrările zilnice, cuvântul iese din milioane de guri: profesorii sunt numiţi fascişti, la fel şi feministele, şovinii, instructorii de yoga, poliţiştii, cei care ţin dietă, birocraţii, bloggerii, bicicliştii, redactorii, oamenii care tocmai s-au lăsat de fumat şi producătorii de ambalaje cu protecţie pentru copii. Dacă vom continua să dăm frâu liber acestui reflex, în curând am putea crede că avem dreptul să etichetăm drept fascist orice om sau orice lucru care ni se pare enervant – slăbind forţa unui termen care ar trebui să fie puternic.

Atunci, ce este adevăratul fascism şi cum se poate recunoaşte un practicant al acestuia? Am pus aceste întrebări clasei de studenţi la care predau la Georgetown – ceva mai mult de douăzeci de tineri care stau în cerc în camera mea de zi, ţinând în echilibru precar, în poală, farfuriile de hârtie cu lasagna din care picură pe jos. A fost mai greu de răspuns la întrebări decât era de aşteptat, pentru că nu există definiţii pe deplin acceptate sau satisfăcătoare, deşi autorii de scrieri academice au vărsat oceane de cerneală încercând s-o facă. Se pare că de câte ori strigă vreun expert „Evrica!” şi susţine că a identificat un consens, colegii indignaţi îl contrazic.

În ciuda complexităţii, studenţii mei au fost dornici să încerce. Au început de la bază, menţionând caracteristicile care, după părerea lor, erau cele mai apropiate de cuvânt. „O mentalitate «noi împotriva lor»”, a propus unul. Altul a bifat „naţionalist, autoritar, antidemocratic”. Al treilea a subliniat aspectul violent. Al patrulea s-a întrebat de ce fascismul era aproape întotdeauna considerat de dreapta, spunând că „Stalin era la fel de fascist ca Hitler”.

O studentă a remarcat că fascismul este deseori asociat cu oameni care fac parte dintr-un grup diferit din punct de vedere etnic sau rasial, care se află sub o

presiune economică şi care simt că li se refuză o răsplată la care au dreptul. „Nu e vorba de ce au oamenii, a spus ea, ci de ceea ce consideră ei că *ar trebui* să aibă – şi de ce se tem”. Teama este motivul pentru care influenţa emoţională a fascismului ajunge la toate nivelurile societăţii. Nicio mişcare politică nu se poate dezvolta fără susţinere publică, însă fascismul este la fel de dependent de cei bogaţi şi puternici pe cât este de bărbatul sau de femeia de pe stradă – de cei care au multe de pierdut şi cei care nu au absolut nimic.

Această observaţie ne-a făcut să ne gândim că fascismul ar trebui, probabil, văzut mai puţin ca o ideologie politică decât ca modalitate de a obţine şi a păstra puterea. De exemplu, Italia anilor 1920 includea fascişti autoproclamaţi de stânga (care susţineau dictatura celor deposedaţi), de dreapta (care promovau un stat corporatist autoritar) şi de centru (care căutau o întoarcere a monarhiei absolutiste). Partidul Naţional Socialist German (naziştii) s-a format iniţial în jurul unei liste de cerinţe favorabile antisemiţilor, antiimigranţilor şi anticapitaliştilor, dar care susţinea şi pensii mai mari pentru bătrâni, mai multe oportunităţi de educaţie pentru săraci, abolirea muncii copiilor şi îmbunătăţirea sistemului de sănătate. Naziştii erau rasişti şi, în mintea lor, reformatori totodată.

Dacă fascismul se preocupă mai puţin cu politici specifice decât cu aflarea unei căi către putere, cum rămâne cu metodele de conducere? Studenţii mei au remarcat că liderii fascişti pe care ni-i amintim cel mai bine au fost charismatici. Printr-o metodă sau alta, fiecare a stabilit o legătură emoţională cu mulţimea şi, asemenea figurii centrale a unui cult, a scos la suprafaţă sentimente profunde şi deseori urâte. Aşa s-au întins tentaculele fascismului într-o democraţie. Spre deosebire de o monarhie sau o dictatură militară impusă societăţii de sus, fascismul îşi trage energia de la bărbaţii şi femeile care sunt supăraţi din cauza unui război pierdut, a unei slujbe

pierdute, a unei amintiri umilitoare sau a sentimentului că ţara lor se află într-un declin grav. Cu cât motivul din spatele resentimentului este mai dureros, cu atât este mai uşor pentru un lider fascist să câştige adepţi susţinând perspectiva unei reînnoiri sau jurând să ia înapoi ceea ce a fost furat.

La fel ca mobilizatorii mişcărilor ceva mai benigne, aceşti evanghelişti profani exploatează dorinţa umană aproape universală de a fi parte a unei cauze importante. Cei mai dăruiţi dintre ei au o aptitudine pentru spectacol – pentru orchestrarea adunărilor de mase cu tot cu muzică marţială, retorică incendiară, urale zgomotoase şi saluturi cu braţele ridicate. Pentru adepţi, oferă ca premiu apartenenţa la un club din care alţii, deseori subiectul batjocurii, sunt excluşi. Pentru a spori fervoarea, fasciştii tind să fie agresivi, militarişti şi – atunci când circumstanţele îngăduie – expansionişti. Pentru a-şi asigura viitorul, transformă şcolile în seminarii pentru adevăraţii credincioşi, luptându-se să creeze „oameni noi" care să li se supună fără întrebări sau ezitări. Şi, după cum a observat un student, „un fascist care îşi lansează cariera fiind votat pentru funcţie va avea scuza legitimităţii pe care ceilalţi nu o au".

După ce a ajuns într-o funcţie cu autoritate, ce urmează: Cum îşi consolidează fascistul autoritatea? Aici au intervenit mai mulţi studenţi: „Controlând informaţiile". Altul a adăugat: „Şi de asta avem astăzi atâtea motive de îngrijorare". Cei mai mulţi dintre noi s-au gândit la revoluţia tehnologică în primul rând ca modalitate prin care oamenii din diferite clase sociale să fie conectaţi unii cu ceilalţi, să facă schimb de idei şi să dezvolte o înţelegere mai profundă a motivului pentru care oamenii se comportă aşa cum o fac – cu alte cuvinte, să îmbunătăţească modul în care percep adevărul. Încă mai este valabil, însă acum nu mai suntem atât de siguri. Muntele de date personale care se încarcă în reţelele sociale dă naştere la un tulburător complex de tip „Big

Brother". Dacă o persoană care lansează campanii publicitare poate folosi acele informaţii pentru a găsi consumatorul pe baza intereselor sale individuale, ce anume ar împiedica un guvern fascist să facă acelaşi lucru? „Să presupunem că merg la o demonstraţie ca Marşul Femeilor, a spus o studentă, şi postez o fotografie pe o reţea socială. Numele meu este adăugat la o listă care poate ajunge oriunde. Cum ne protejăm de acest lucru?"

Mai îngrijorătoare este abilitatea demonstrată de regimurile distructive şi agenţii lor de a împrăştia minciuni pe website-uri false (sau care promovează ştirile false) şi pe Facebook. Mai mult decât atât, tehnologia a permis ca organizaţiile extremiste să construiască adevărate cutii de rezonanţă în scopul susţinerii teoriilor conspiraţioniste, a relatărilor false şi a viziunilor ignorante asupra religiei şi a raselor. Aceasta e prima regulă a înşelătoriei: dacă o repeţi suficient de des, aproape orice afirmaţie, poveste sau calomnie începe să sune plauzibil. Internetul ar trebui să fie un aliat al libertăţii şi un portal către cunoaştere; în unele cazuri, nu este niciunul din aceste lucruri.

Istoricul Robert Paxton îşi începe una dintre cărţi afirmând: „Fascismul este inovaţia politică majoră a secolului XX şi sursa, în mare parte, a durerii sale."[6] De-a lungul anilor, el şi alţi învăţaţi au elaborat liste cu numeroasele elemente mobile atrase după sine de fascism. Către sfârşitul discuţiei noastre, clasa a căutat să alcătuiască o listă asemănătoare.

Cei mai mulţi au fost de acord că fascismul este o formă extremă de conducere autoritară. Cetăţenii trebuie să facă exact ceea ce spun conducătorii că trebuie să facă, nici mai mult, nici mai puţin. Doctrina este legată de un naţionalism înverşunat. De asemenea, răstoarnă complet contractul social tradiţional. Cetăţenii, în loc să dea putere statului în schimbul protecţiei drepturilor lor, puterea începe cu liderul, iar poporul nu are drepturi. Sub regimul

6 Robert O. Paxton, The Anatomy of Fascism, Vintage, New Tork, 2004, p. 3

fascist, misiunea cetăţenilor este să slujească; treaba guvernului este să conducă.

Când se vorbeşte despre acest subiect, se produce deseori confuzie în legătură cu diferenţa dintre fascism şi alte concepte asemănătoare, ca totalitarismul, dictatura, despotismul, tirania, autocraţia şi aşa mai departe. Ca profesor, aş putea fi tentată să mă rătăcesc în acest desiş, dar ca fost diplomat mă preocupă în primul rând acţiunile, nu etichetele. După părerea mea, un fascist este un om care se identifică foarte mult cu tot grupul sau toată naţiunea, susţinând că vorbeşte în numele acestora, pe care nu îl interesează drepturile celorlalţi şi este dispus să folosească orice mijloc necesar – inclusiv violenţa – pentru a-şi atinge scopurile. În acest sens, un fascist va fi probabil un tiran, dar un tiran nu este neapărat fascist.

Deseori, diferenţa se vede la cel căruia i se încredinţează armele, în Europa secolului al XVII-lea, când aristocraţii catolici se luptau cu aristocraţii protestanţi, s-au bătut pe Scriptură, însă s-au înţeles să nu distribuie arme ţăranilor, gândindu-se că ar fi mai sigur dacă s-ar război folosind armate de mercenari. Şi dictatorii moderni tind să se teamă de cetăţenii lor, motiv pentru care creează gărzi regale şi alte unităţi de securitate de elită care să le asigure siguranţa personală. Un fascist însă se aşteaptă ca mulţimea să-l susţină. În timp ce regii încearcă să-şi liniştească poporul, fasciştii îl stârnesc, astfel încât, când încep luptele, pedestraşii lor să aibă dorinţa şi puterea armată de a lovi primii.

Fascismul a apărut la începutul secolului XX, o perioadă de însufleţire intelectuală şi resurgenţă naţionalistă, îmbinate cu o larg răspândită dezamăgire faţă de eşecul regimurilor parlamentare de a ţine pasul cu o revoluţie industrială capacitată de rapida evoluţie tehnologică. În deceniile anterioare, savanţi precum Thomas Malthus, Herbert Spencer, Charles Darwin şi vărul vitreg al lui Darwin, Francis Galton, promovaseră ideea că viaţa este o luptă constantă pentru adaptare, lăsând doar

puţin loc sentimentelor şi neavând nicio asigurare în privinţa progresului. Gânditori influenţi, de la Nietzsche la Freud, au meditat la implicaţiile unei lumi care părea să se fi eliberat de graniţele tradiţionale. Sufragetele au introdus noţiunea revoluţionară că şi femeile au drepturi. Liderii de opinie din politică şi artă vorbeau deschis despre posibilitatea de a îmbunătăţi specia umană prin înmulţirea selectivă.

Între timp, invenţii uluitoare, precum electricitatea, telefonul, trăsura fără cai şi navele cu aburi, aduceau vastele depărtări geografice tot mai aproape, însă aceleaşi inovaţii lăsau milioane de fermieri şi meşteșugari talentaţi fără locuri de muncă. Peste tot, oamenii s-au pus în mişcare, familiile din regiunile rurale înghesuindu-se în oraşe şi milioane de europeni strângându-şi lucrurile şi plecând peste Ocean.

Pentru mulţi dintre cei rămaşi, promisiunile inerente ale Iluminismului şi ale Revoluţiei Franceze sau ale Revoluţiei Americane deveniseră simple vorbe goale. Foarte mulţi oameni nu-şi găseau de lucru; cei care găseau erau deseori exploataţi sau, ulterior, sacrificaţi în sângeroasa partidă de şah jucată pe câmpurile de luptă din Primul Război Mondial. Winston Churchill scria despre acea tragedie: „S-au produs răni în structura societăţii umane pe care nu le va şterge un secol întreg”. Dat fiind că aristocraţia era discreditată, religia era pusă sub lupă, iar vechile structuri politice, precum Imperiul Otoman şi Imperiul Austro-ungar, se destrămau, căutarea de răspunsuri la dilemele timpului nu mai putea aştepta.

Idealismul democratic propus de preşedintele Woodrow Wilson a fost primul care a aprins imaginaţia publicului. Chiar înainte ca Statele Unite să intre în război, el a proclamat principiul că „fiecare popor are dreptul de a alege suveranitatea sub care vrea să trăiască”[7]. Această

7 Woodrow Wilson, Discurs la Prima Adunare Anuală a Ligii pentru Asigurarea Păcii, 27 mai 1916, Proiectul Președinției Americane, www.presidency.ucsb.edu/ ws/?pid=65391

doctrină a autodeterminării a ajutat la asigurarea independenţei, după război, pentru un număr de ţări europene, în marea lor majoritate de dimensiuni mai degrabă reduse, iar planul său pentru edificarea unei organizaţii mondiale a avut ca rezultat apariţia Ligii Naţiunilor. Wilson însă era naiv din punct de vedere politic şi fragil din punct de vedere fizic; viziunea globală a Americii nu a supravieţuit mandatului său. Statele Unite au respins Liga şi, sub conducerea succesorilor lui Wilson, s-au spălat pe mâini de treburile europene într-un moment în care refacerea continentului după război nu mergea deloc bine.

Multe guverne care au început ca liberale după război s-au confruntat cu tensiuni sociale explozive care păreau să necesite politici din ce în ce mai represive. De la Polonia şi Austria la România şi Grecia, democraţiile fără experienţă au luat avânt, apoi s-au prăbuşit, în Est, ideologi sovietici vehemenţi pretindeau că vorbesc pentru muncitorii de pretutindeni, bântuind astfel somnul bancherilor britanici, al miniştrilor francezi şi al preoţilor spanioli. În centrul Europei, o Germanie resimţind acut amărăciunea înfrângerii se străduia să-şi recapete locul. Iar în Italia, o bestie grosolană, a cărei vreme venise în sfârşit, păşea în faţă pentru prima dată.

DOI

CEL MAI GROZAV SPECTACOL DE PE PĂMÂNT

Thomas Edison l-a numit „geniul epocii moderne”[8]; Gandhi, un „supraom”[9]. Winston Churchill a făgăduit să stea alături de el în „lupta împotriva poftelor bestiale ale leninismului”[10]. Ziarele din Roma, oraşul-gazdă al Vaticanului, se refereau la el ca la „întruparea lui Dumnezeu”. În cele din urmă, oamenii care îi veneraseră fiecare mişcare i-au atârnat cadavrul de picioare, alături

8 Richard Collier, Duce! A Biography of Benito Mussolini, Viking, New York, 1971, p. 93

9 Ibid., p. 93

10 Ibid., p. 93

de cel al amantei sale, lângă o benzinărie din Milano.

Benito Mussolini a venit pe lume în Predappio, un orăşel de fermieri aflat la 65 de kilometri nord-est de Florenţa, în 1883. Tatăl său era fierar şi socialist, iar cucernica sa mama era profesoară. A crescut într-o căsuţă cu două camere, lipită de şcoala cu o singură sală de clasă unde preda mama lui. Familia trăia confortabil, dar nu-şi putea permite taxa întreagă la academia cu internat aflată sub autoritatea

Bisericii, pe care a început s-o frecventeze la vârsta de nouă ani. Acolo, în timpul meselor, elevii mai bogaţi stăteau la o masă, iar Benito şi tovarăşii lui la alta – o umilinţă care a aprins în Mussolini o furie de-o viaţă împotriva nedreptăţii (faţă de el). Băiatul era un împieliţat, şterpelind deseori fructe de la fermieri şi stârnind încăierări. La unsprezece ani, a fost exmatriculat pentru că-l înjunghiase pe un coleg în mână, iar la cincisprezece ani a fost suspendat pentru că îi înfipsese unui alt coleg de clasă un cuţit în fese.

Dar Benito era şi un lider. Îi plăcea să stea singur, având ca tovarăşi ziarele şi cele peste o mie de pagini din *Mizerabilii*. De la tatăl său a moştenit înclinaţia pentru faptele îndrăzneţe; mama lui l-a învăţat să aibă răbdare – mlădiţa s-a înclinat spre stilul tatălui. La facultate, când ceilalţi studenţi se plângeau unii altora că pâinea pe care trebuiau s-o mănânce era mucegăită, Mussolini l-a înfruntat personal pe rector, făcându-i pe colegi să-l aclame, iar pe rector să cedeze şi pâinea să vină de atunci proaspăt coaptă.

După ce a lăsat în urmă zilele de şcoală, Mussolini a obţinut un atestat de profesor, însă îi lipsea disciplina la clasă şi a fost concediat în scurt timp. La nouăsprezece ani, a plecat în Elveţia, unde a lucrat ca muncitor, a dormit pe o ladă de lemn şi a fost închis – prima dintr-o serie de arestări – pentru vagabondaj. Ieşit din închisoare, s-a angajat pe post de cărămidar şi a devenit activ în curând în sindicatul local. În Europa era o perioadă în care politica

muncii se înclina puternic spre stânga şi instigatorii socialişti promovau furia faţă de guvern, dispreţul faţă de Biserică şi lupta pentru drepturile muncitorilor. Mussolini nu era un gânditor original, însă era un actor talentat care putea intra repede în rol. Deşi se îmbrăca îngrijit în particular, deseori se abţinea să se bărbierească sau să se pieptene înainte de a apărea în public. Înaintea discursului, repeta cu sârguinţă, ca să pară spontan. Cunoştea valoarea tuşei populare şi reuşea adesea să obţină strigăte de aprobare din public. Nu după mult timp, ajunsese să se considere un om al destinului – următorul Napoleon, poate, sau următorul Cezar Augustus.

Autorităţile elveţiene însă nu erau impresionate de împăratul în devenire. îl vedeau ca pe un incitator şi l-au expulzat. Netulburat, acesta s-a întors în Italia, unde a scris o serie de articole de ziar despre un cardinal desfrânat[11], a editat ziare socialiste şi a început să capete adepţi. Vorbind în săli pline de fum, Mussolini îi avertiza pe muncitori că elitele nu ar renunţa niciodată la privilegii fără luptă şi că niciun parlament nu avea să le ia partea împotriva burgheziei. Răspunsurile vechi, oferite de religie şi întruchipate de sentimentul datoriei patriotice, fuseseră expuse ca fiind false şi trebuiau abandonate. Dreptatea, spunea el, se putea obţine doar prin lupte violente. Revoluţia era esenţială.

Deodată însă, nu a mai fost aşa. În vara anului 1914, războiul fiind iminent în Europa, Mussolini s-a transformat fără de veste dintr-o omidă socialistă într-un fluture patriot. În loc să se alăture tovarăşilor de stânga, care nu voiau să aibă nimic de-a face cu o calamitate generată, după părerea lor, de imbecilii din clasa superioară, a

11 Câțiva ani mai târziu, când seria lui Mussolini Amanta cardinalului a fost publicată în traducere engleza, Dorothy Parker scria: „Nu este o carte ușor de dat la o parte; ar trebui aruncată cu toată puterea“. Mostră de dialog: „îți voi construi un altar de taină în adâncurile conștiinței mele. Vei fi Madonna din templul din interiorul meu. Voi fi sclavul tău. Lovește-mă, disprețuiește-mă, bate-mă, taie-mi venele cu un pumnal ascuns, dar lasă-mi revelația ta“.

fondat ziarul independent *Il Popolo* d'*Italia* şi şi-a îndemnat ţara să intre în război. Poate că reorientarea asta venea dintr-o schimbare sinceră de atitudine, căci angajamentele ideologice ale lui Mussolini nu au fost niciodată profunde, iar pacifismul era străin de firea lui, însă există şi alte posibilităţi. Cercuri franceze interesate de marile afaceri i-au cerut ajutorul pentru împingerea Italiei în lupta împotriva Germaniei şi Austro-Ungariei şi i-au promis să-l răsplătească dacă reuşea. De asemenea, ţinerea unui ziar era costisitoare; producătorii de armament finanţau cu generozitate II *Popolo CTI talia*.

Pe 24 mai 1915, Italia a intrat în război alături de Anglia şi Franţa. Mussolini a fost recrutat de armată şi şi-a servit onorabil ţara vreme de şaptesprezece luni, în timp ce scria depeşe săptămânale pentru ziar. A fost avansat caporal, apoi aproape ucis când un obuzier a explodat în timpul unui exerciţiu, iar şrapnelul i-a făcut câteva găuri în burtă. Tocmai se recupera când, în octombrie 1917, forţele italiene au suferit cea mai umilitoare înfrângere. În Bătălia de la Caporetto au murit zece mii de oameni, treizeci de mii au fost răniţi şi, în faţa artileriei inamice, peste un sfert de milion s-au predat.

Deşi italienii a făcut parte din alianţa care a câştigat până la urmă războiul, roadele victoriei lor au fost în curând compromise. Pierderile masive erau dificil de recuperat, însă durerea a devenit şi mai profundă atunci când partenerii Italiei, de la Paris şi Londra, au refuzat să mai acorde concesiunile teritoriale promise în secret. Ba chiar au neglijat să-l invite pe şeful statului italian, regele Victor Emanuel al III-lea, la conferinţa de pace. Aceste refuzuri categorice au dat apă la moară foştilor colegi de stânga ai lui Mussolini, care au susţinut, într-un mod extrem de convingător, că avuseseră dreptate să se opună războiului. Numărul membrilor Partidului Socialist a crescut şi, la alegerile parlamentare din 1919, a obţinut mai multe voturi decât orice alt partid.

Încurajaţi de performanţă, însă tot excluşi din coaliţia

de la guvernare, socialiştii nu s-au mulţumit să stea cuminţi şi să voteze legislaţia. Democraţia insuflase în rândul muncitorilor o conştientizare mai profundă a drepturilor lor decât existase în vremurile de altă dată. Progresul tehnologic adusese muncitorii din industrie la un loc în fabricile mari, ajutându-i pe organizatori să solicite sprijin şi pe agitatori să stârnească mânia. Presiunea a crescut pe măsură ce socialiştii, inspiraţi de revoluţia bolşevică din Rusia, au început o luptă armată de emancipare a proletariatului şi de exterminare a burgheziei. Partidul a angajat gangsteri să-i intimideze pe spărgătorii de grevă, au preluat controlul numeroaselor consilii municipale şi au ridicat steagul roşu deasupra uzinelor producătoare din Milano, Napoli, Torino şi Genova. În mediul rural, ţăranii socialişti au revendicat pământul pe care îl lucrau de multă vreme, uneori ucigându-i pe moşieri pentru a răspândi teroarea şi a se răzbuna pentru conflicte mai vechi.

Pentru administraţia industrială şi agricolă, protestele erau profund tulburătoare. Ca muncitorii să ceară câţiva cenţi în plus pe oră sau ore mai puţine de lucru pentru acelaşi salariu săptămânal, era una; când îşi cereau dreptul de a scăpa de tot de şefi, de a prelua şi a conduce fabricile, de a ocupa şi a redistribui pământul, era altceva. Gravitatea tensiunilor, miza mare implicată şi sângele deja vărsat a ridicat obstacole în faţa celor care încercau să găsească o poziţie de mijloc. Politicienii care se străduiau să liniştească cele două tabere erau priviţi cu neîncredere de amândouă.

Valul de greve şi de conflicte declanşat de problema funciară distrugea economia italiană, făcând preţurile să crească, în timp ce deficitul de alimente se adâncea, serviciile publice de bază se destructurau, iar căile ferate – afectate de disputele din rândul muncitorilor

— Aveau întârzieri de ore şi uneori de zile sau săptămâni. Între timp, zeci de mii de veterani lăsaţi la vatră se întorceau acasă doar pentru a fi hărţuiţi, în loc de

a fi onoraţi, şi pentru a fi lăsaţi fără locurile de muncă pe care sindicatele comerciale le ocupaseră deja.

Italia era pe punctul de a intra în colaps. Parlamentul era considerat, chiar şi de membrii săi, un bazar corupt, în care favorurile erau împărţite celor cu relaţii politice şi sociale. Cât despre Victor Emanuel

— Era mărunt, timid şi indecis. În douăzeci şi doi de ani de domnie, primise credenţiale de la un mai puţin de douăzeci de prim-miniştri. Liderii politici importaţi se certau permanent între ei, dar nu făceau aproape niciun efort să comunice cu publicul larg. Momentul era propice pentru un lider adevărat, un duce, care să unească Italia şi să o transforme din nou în centrul lumii.

La Milano, într-o dimineaţă ploioasă de duminică, pe 23 martie 1919, câteva zeci de oameni furioşi se înghesuiau, într-o atmosferă înăbuşitoare, într-o sală de şedinţe a Alianţei Industriale şi Comerciale din Piazza San Sepolero. După ore întregi de discuţii, s-au ridicat, şi-au strâns mâinile şi au declarat că sunt gata să „ucidă sau să moară” pentru a apăra Italia de toţi duşmanii ei. Pentru un plus de dramatism al reuniunii lor, au ales ca emblemă/ascu/e, un mănunchi de crenguţe de ulm alături de un topor, care pe vremuri reprezentase puterea deţinută de un consul roman. Manifestul pe care l-au semnat conţinea doar cincizeci şi patru de nume, iar intrarea lor în forfota electorală din toamna aceea abia a fost luată în seamă, însă, în câţiva ani, mişcarea fascistă avea să aibă peste două mii de filiale, iar Benito Mussolini a fost ales liderul ei.

Fasciştii s-au dezvoltat pentru că milioane de italieni urau ceea ce vedeau în ţara lor şi se temeau de ceea ce vedea lumea în Rusia bolşevică, în discursurile lui, Mussolini oferea o alternativă. Îşi îndemna compatrioţii să-i respingă pe capitaliştii care voiau să-i exploateze, pe socialiştii care se străduiau să le tulbure vieţile şi pe politicienii corupţi şi fără curaj, care nu făceau decât să vorbească, în timp ce patria lor iubită se scufunda tot mai

adânc în abis. În loc să asmuţă clasele unele împotriva celorlalte, el le propunea italienilor să se unească – muncitori, studenţi, soldaţi şi oameni de afaceri – şi să formeze un front comun împotriva lumii. Le cerea susţinătorilor să viseze la un viitor în care cei care aparţineau mişcării să aibă mereu grijă unii de alţii, în timp ce paraziţii care ţinuseră ţara pe loc – cei străini de neam, cei slabi, cei nestatornici sub aspect politic – să fie lăsaţi să se descurce singuri. Îşi ruga adepţii să creadă într-o ţară care să prospere pentru că era autonomă şi să fie respectată pentru că era de temut. Aşa a început fascismul secolului XX: cu un lider magnetic, care a exploatat nemulţumirea larg răspândită, promiţând tot felul de lucruri.

La venirea noului deceniu, socialiştii încă se bucurau de cea mai favorabilă poziţie din parlament şi aveau o prezenţă substanţială în toată ţara. În replică, fasciştii au apelat la marea masă de veterani şomeri ca să-şi organizeze propriile brigăzi de oameni înarmaţi, *Fasci di Combattimento* (ligile de luptători), ale căror obiective erau să-i împuşte pe liderii muncitorilor, să distrugă redacţiile ziarelor şi să îi bată pe ţărani şi pe muncitori. Bandele prosperau pentru că o mare parte din poliţişti îi priveau cu simpatie şi pretindeau că nu văd haosul pe care îl provocau printre duşmanii lor de stânga. În câteva luni, fasciştii îi alungau pe socialişti din oraşe mari şi mici, mai ales din provinciile nordice ale Italiei. Pentru a-şi semnala identitatea, purtau uniforme improvizate – cămaşă neagră, pantaloni gri-verzui şi un fel de fes negru cu ciucure. Socialiştii îi depăşeau numeric, dar fasciştii îi ajungeau repede din urmă şi erau şi mai nemiloşi în aplicarea forţei.

Mussolini nu avea un manual după care să se ghideze în această insurecţie aflată în plină evoluţie. Era liderul necontestat al unei mişcări ale cărei direcţii nu fuseseră încă destul de clar definite. Fasciştii elaboraseră liste lungi de obiective, dar nu aveau o biblie sau un manifest. Pentru unii dintre împătimiţi, acest partid fragil era un mod de a

salva capitalismul şi romano-catolicismul de hoardele leniniste; pentru alţii însemna apărarea tradiţiei şi monarhiei. Multora li se părea o şansă de a reda gloria Italiei; şi pentru destul de mulţi însemna un salariu şi o undă verde de a zdrobi nişte capete.

Parcursul lui Mussolini a fost marcat de zigzaguri. Lua bani de la bănci şi marile corporaţii, dar vorbea pe limba veteranilor şi a muncitorilor. A încercat de mai multe ori să repare relaţiile cu socialiştii, doar pentru a descoperi că foştii săi colegi nu aveau încredere în el şi că fasciştii plasaţi mai spre extremă erau furioşi că încercase aşa ceva. Pe măsură ce mediul politic continua să se înrăutăţească, a trebuit să devină şi mai militant doar ca să ţină pasul cu forţele pe care susţinea că le conduce. Rugat de un reporter să facă un rezumat al programului său, Mussolini a răspuns: „Vrem să rupem oasele democraţilor, [...] şi cu cât mai repede, cu atât mai bine”[12]. În octombrie 1922, a decis să conteste guvernul în mod direct, mobilizând fasciştii din toată ţara.

Fie suntem lăsaţi să guvernăm, a exclamat el într-o conferinţă a partidului, fie vom prelua puterea plecând în marş spre Roma.”[13]

Dat fiind că politicienii de centru erau dezbinaţi până în pragul paraliziei, responsabilitatea pentru contracararea manevrei îndrăzneţe a lui Mussolini a căzut pe umerii slabi ai regelui Victor Emanuel. Trebuia să aleagă între socialişti, care voiau să distrugă monarhia, şi huliganii fascişti, care, spera el, se puteau dovedi mai maleabili; opţiunile de mijloc dispăruseră. Armata şi prim-ministrul îl sfătuiseră pe rege să blocheze marşul fasciştilor, să-l aresteze pe Mussolini şi să se înţeleagă separat cu socialiştii. Regele a refuzat la început, dar s-a răzgândit când fasciştii au început să ocupe sediile ziarelor şi clădirile guvernamentale. La ora două noaptea, pe 28 octombrie, a ordonat ca fasciştii să fie opriţi. Şapte ore mai

12 Paxton, Anatomy of Fascism, p. 17

13 Denis Mack Smith, Mussolini, Phoenix Press, Londra, 1981, p. 51

târziu, a revenit asupra deciziei, părând să creadă că fasciştii puteau înfrânge armata, ceea ce, în acel moment, era aproape sigur neadevărat.

Cum armata avea ordin să nu intervină şi zeci de mii de Cămăşi Negre se adunau la marginea capitalei, Victor Emanuel a ales ceea ce a considerat el a fi cea mai sigură cale. I-a trimis o telegramă lui Mussolini, care aştepta precaut la Milano, rugându-l să vină la Roma şi să-l înlocuiască pe prim-ministru, care îşi pierduse majoritatea şi acum avea sarcina de a asigura interimatul. Şi aşa a reuşit pariul lui Mussolini. În decurs de un weekend, a sărit în vârful scării politice şi şi-a atins scopul fără să câştige în alegeri sau să încalce constituţia.

Pe 31 octombrie, marşul de cinci ore spre Roma a fost mai mult o paradă a victoriei decât puciul pe care îl anunţa. Evenimentul a atras oameni din cei mai diferiţi, sfidând orice stereotip despre cum ar trebui să arate sau să fie un fascist1. Printre participanţii la marş erau pescari din Napoli, care păşeau alături de funcţionari şi proprietari de prăvălii, purtând bluze negre şi chipiuri de pilot. Fermierii din Toscana purtau haine de vânătoare. Un elev de liceu de şaisprezece ani, Giovanni Ruzzini, nu avea bani să cumpere o cămaşă nouă şi a vopsit una veche în negru; a recuperat şi o cască militară de la groapă de gunoi locală. Mulţi din cei prezenţi erau desculţi, pentru că nu-şi permiteau încălţări Un bărbat a adus cincizeci de insigne cu secera şi ciocanul, luate, după cum insista el, de la cadavrele comuniştilor morţi. Contingentul din Grosseto era condus de un bărbat orb, în vârstă de optzeci de ani, care cu o jumătate de secol înainte se aflase alături de cel mai mare general al Italiei, Garibaldi Membrii mulţimii gălăgioase au venit echipaţi cu muschete de pe vremuri, pistoale, vechi puşti pentru safari, crose de golf, coase, picioare de mese, pumnale; unul ţinea un maxilar de taur, alţii târau bucăţi de cod uscat şi sărat, ce puteau fi letale. Majoritatea mergeau pe jos, dar un tânăr bogat din Ascoli Piceno conducea un Fiat, cu o mitralieră montată

deasupra. De la Foggia au venit cincizeci de cavalerişti pe cai folosiţi la arat. Printre cei care întâmpinau fascismul şi strigau „Viva Mussolini” în ziua aceea se aflau două sute de evrei.

În ciuda spectacolului impresionant, poziţia politică a partidului nu era încă una fermă. Ascensiunea rapidă a lui Mussolini îl făcuse vulnerabil faţă de un declin la fel de rapid. Parlamentul era încă dominat de socialişti şi liberali, iar conservatorii îl vedeau pe liderul fascist ca pe un om în spatele căruia se puteau ascunde, pe care îl puteau manipula şi, când era cazul, îl puteau înlocui însă Mussolini, care avea să devină cunoscut în curând drept Ducele, avea talent actoricesc şi foarte puţin respect pentru curajul adversarilor săi. La două săptămâni de la preluarea funcţiei, a ţinut primul discurs în faţa legislativului. A început intrând în sală cu paşi mari şi ridicând braţul în formă de salut roman.[14] în tăcere, a privit către colţurile camerei, unde gărzile sale musculoase din propriul partid erau aliniate pe bănci, strângând în mâini pumnalele. Cu mâinile în şold.

Mussolini a declarat: „Aş fi putut să transform această sală cenuşie şi ternă într-un bivuac pentru Cămăşile mele Negre şi să pun capăt parlamentului. Aveam puterea s-o fac, dar nu asta am dorit – cel puţin nu încă” 1.

Cu acest avertisment, Mussolini a cerut şi a primit autoritatea de a face aproape orice voia; dar prioritatea sa iniţială, în mod surprinzător, a fost o guvernare bună. Ştia că oamenii erau sătui de birocraţia care părea să crească tot mai mult şi să devină tot mai ineficientă cu fiecare an,

14 începând cu secolul al XVIII-lea, salutul cu brațul întins și palma în jos a fost atribuit de către artiștii europeni Romei clasice, dar nu există vreo dovadă că romanii din Antichitate îl foloseau. Fasciștii lui Mussolini l-au adoptat în mod formal în 1923. Treizeci de ani mai înainte, un gest identic devenise o obișnuință printre școlarii americani când recitau Jurământul de Credință. După începerea celui de-al Doilea Război Mondial, această formă de salut a fost eliminată, iar civilii au fost încurajați să pună mâna dreaptă pe inimă.

aşa că a insistat pe verificarea zilnică a prezenţei în ministere şi i-a mustrat aspru pe angajaţii care întârziau la muncă sau îşi luau pauze lungi de prânz. A iniţiat o campanie de *drenare la palude* („secarea mlaştinii”), concediind peste 35.000 de funcţionari. A dat un scop nou bandelor fasciste, punându-le să apere mărfarele de hoţi. A alocat bani construirii de poduri, drumuri, centrale telefonice şi apeducte uriaşe care aduceau apă în zonele aride. A dat Italiei o zi de lucru de opt ore, a fixat indemnizaţii de asigurare pentru bătrâni şi invalizi, a finanţat clinicile de îngrijire prenatală, a înfiinţat o mie şapte sute de tabere de vară pentru copii şi a dat o lovitură Mafiei, suspendând sistemul de juraţi şi scurtcircuitând procesul juridic. Fără juraţi pe care să-i ameninţe şi judecători care să răspundă direct în faţa statului, instanţele erau la fel de incoruptibile pe cât erau de docile. Contrar legendei, dictatorul nu a reuşit să facă trenurile să ajungă la timp, dar a obţinut câteva laude pentru încercare.

De la bun început, lui Mussolini i-a făcut plăcere să se afle la guvernare. Nu a muncit niciodată atât de mult pe cât sugerau agenţii lui de presă, dar nici nu era un diletant. În afară de aventurile amoroase de proporţii epice, dragostea pentru înot şi gustul pentru scrimă, avea puţine interese alternative. A încercat să guverneze bine, dar pentru asta simţea că trebuie să conducă în mod absolutist. Se încredea pe deplin în propria judecată şi foamea lui de putere era de nepotolit.

În 1924, Mussolini a forţat o lege electorală care acorda fasciştilor controlul parlamentului. Când liderul socialiştilor a adus dovezi că votul a fost aranjat, a fost răpit de huligani şi ucis. La sfârşitul anului 1926, Ducele abolise toate partidele politice concurente, eliminând libertatea presei, neutralizând mişcarea muncitorească şi asigurându-şi dreptul de a numi el însuşi oficialii municipali. Pentru a impune aceste edicte, a preluat controlul poliţiei naţionale, i-a mărit efectivele şi i-a sporit

capacitatea de a desfăşură programe de supraveghere internă. Pentru a constrânge monarhia, şi-a acordat dreptul de a aproba orice succesor al regelui. Pentru a îmbuna Vaticanul, a închis bordelurile şi a umflat leafa preoţilor, dar a câştigat în schimb dreptul de a-i aproba pe toţi episcopii. Privind spre viitor, a transformat şcolile în fabrici umane, unde şcolarii în cămăşi negre mărşăluiau cu muschete, sărbătoreau perspectiva unei morţi eroice şi strigau crezul fascist: „Crede! Supune-te! Luptă!"

Mussolini i-a spus amantei sale: „Vreau să-mi las amprenta asupra epocii mele [...] ca un extraterestru cu gheara lui"[15]. În acest scop dubios, i-a îndemnat pe italieni să abandoneze concepţiile romantice despre egalitatea umană şi să accepte ceea ce el numea „secolul autorităţii, secolul care tinde spre «dreapta», un secol fascist". „Niciodată, a spus el, nu au fost oamenii atât de înseta ţi de autoritate, de îndrumare, de ordine ca acum. Dacă fiecare epocă îşi are doctrina ei, atunci [...] doctrina epocii noastre e fascismul."[16]

Nici măcar un popor surescitat nu poate rămâne la nesfârşit într-o stare de mobilizare dacă îi lipseşte senzaţia de avansare. Mussolini le-o oferea prin retorica sa grandioasă, care evoca imaginea Italiei dominante, renăscută cu mai mult *spazio vitale* (spaţiu vital), având influenţă în zona Mediteranei. Drumul către acest paradis era războiul, pe care Mussolini îi îndemna pe italieni să-l accepte, renunţând la orice confort. „Trăiţi periculos"[17], îi implora el. Ca să-şi susţină afirmaţiile, a demarat o politică externă agresivă care a redus Albania la un protectorat, apoi a invadat Etiopia aproape lipsită de apărare, ultimul regat independent din Africa. Ca să strângă bani pentru această aventură, femeile din Italia, conduse de regina Elena, şi-au donat verighetele pentru a fi topite sau

15 Ibid.

16 Mussolini, „La dottrina del fascism o", în Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, Treccani, Roma, 1932

17 Smith, Mussolini, p. 112

schimbate pe bani; italiencele din străinătate erau încurajate să facă la fel, iar mii dintre ele au şi făcut-o. Mussolini a descris expediţia în Etiopia drept „cel mai mare război colonial din istorie”[18]. Când mitralierele şi gazele otrăvitoare au forţat acea ţară să se predea, le-a cerut oamenilor săi: „Ridicaţi steagurile, întindeţi braţele, înălţaţi-vă inimile şi cântaţi pentru imperiul care ia din nou fiinţă, după cincisprezece secole, pe dealurile predestinate ale Romei”[19].

Mussolini nu se pricepea la oameni, luaţi în parte, dar cu siguranţă ştia ce voia masa de oameni: un spectacol. A comparat gloata cu femeile care devin neajutorate (în imaginaţia lui) în prezenţa bărbaţilor puternici. Poza pentru presa controlată de guvern în timp ce conducea maşini sport, stând la bustul gol într-un lan de grâu, călărindu-şi armăsarul alb, FruFru, sau îmbrăcat în uniformă militară, cu tot cu cizmele lucioase şi pieptul împodobit cu medalii. Accepta invitaţii la toate nunţile, la toate inaugurările de fabrici şi la toate evenimentele patriotice în măsura în care îi permitea programul.

Când ţinea un discurs, stătea pe o mică platformă (aşa cum fac şi eu), ca să pară mai înalt. Uneori, susţinea că era meritul lui (ceea ce eu *nu* fac) că ieşea soarele din nori chiar înaintea unui discurs. Pe lângă inevitabilele Cămăşi Negre, publicul său obişnuit includea soldaţi în uniforme kaki de teren, ţărănci în rochii cu mâneci albe şi membri ai *squadrişti*, veterani fascişti de la începuturi, purtând eşarfe cu roşu şi galben. Într-o parte putea fi un grup mic de reporteri străini spre care se arăta cu degetul şi care erau batjocoriţi de înainte-vorbitori, apoi salutaţi de public cu huiduieli şi fluierături. În cele din urmă, conform unui martor contemporan, „când Signor Mussolini ieşea, mulţimea părea să se ridice, fluturând în aer baionete, pumnale, şepci şi batiste printre strigăte asurzitoare”[20].

---

18 Ibid.,p. 201

19 Collier, Duce!, p. 130

20 Herbert Matthews, „Mussolini Declares War Unnecessary; Present

În anii de vârf ai domniei sale, imaginea acestui om de seamă era înfăţişată pe produse de la tonic pentru păr şi mâncare pentru bebeluşi la lenjerie intimă şi paste. Când un aşa-zis asasin l-a împuşcat în nas, şi-a pus un bandaj şi a ţinut, mai târziu în aceeaşi zi, un discurs la o conferinţă pentru chirurgi, spunându-le că acum se lăsa în grija lor. A comandat bannere de stradă cu declaraţia: „Dacă înaintez, urmaţi-mă; dacă bat în retragere, omorâţi-mă; dacă mor, răzbunaţi-mă!”[21] A pus topitoriile la treabă, pentru a turna o statuie de bronz, niciodată terminată, o siluetă înaltă de 80 de metri care priveşte de sus cupola Bisericii Sfântul Petru, înfăţişând corpul unui Hercule pe jumătate dezbrăcat şi cu faţa semănând izbitor cu a Ducelui.

Spre sfârşitul anilor 1930, adoraţia pentru el ajunsese la nivelul parodiei. Oaspeţii din biroul lui trebuiau să parcurgă în fugă cei aproape douăzeci de metri de la uşă la biroul lui Mussolini înainte de a se opri şi a ridica braţul în salutul fascist, apoi, la ieşire, să inverseze mişcările.

Cu tot succesul lui ca politician, nu se simţea confortabil ca diplomat. Era o perioadă în care relaţiile internaţionale din vestul Europei erau încă în esenţă domeniul aristocraţilor mândri de costumele lor croite la comandă, cu maniere rafinate şi abilitatea de a se tachina cu platitudini ore în şir. Înainte de a deveni prim-ministru, Mussolini nu purtase niciodată haine elegante. Nu învăţase ce lingură sau furculiţă să folosească la o cină informală. Nu i se părea igienic să dea mâna, nu fuma şi nu-i plăcea băutura, nici măcar vinul bun din Italia. Nu era un ascultător bun şi nu-i plăcea să-i audă pe alţii vorbind. Ezita să petreacă nopţi în altă parte decât în propriul pat, iar timpul alocat pentru mese – fie singur, fie cu familia – era în medie de trei minute.

Problems Do Not «Justify It»“> New York Timesy 15 mai 1939

21 Collier, Duce!y 91. Se poate ca sursa sloganului să fie generalul francez Henri de La Rochejaquelein (1772-94)

Mussolini a promis să facă Italia incredibil de bogată, dar economia a fost al doilea domeniu în care nu a reuşit să strălucească. Credea că o ţară mare avea nevoie de o monedă puternică şi a stabilizat lira în funcţie de dolar, provocând o creştere abruptă a datoriei publice, o problemă agravată de incapacitatea lui de a înţelege cum funcţionau ratele dobânzii. A promovat ideea de autonomie naţională fără a înţelege vreodată cât de nerealistă devenise acea ambiţie. A căutat să unifice munca şi managementul, dar a sfârşit prin a crea un stat corporatist ineficient şi dezorganizat. A pus accentul pe producţia de grâu când preţurile erau scăzute, neglijând alte culturi care ar fi adus un venit mai mare. Aceste greşeli ar fi putut fi evitate dacă ar fi numit consilieri pricepuţi şi le-ar fi ascultat sfaturile. În schimb, îşi descuraja membrii propriului Cabinet să vină cu orice idee ar fi putut să-l facă să se îndoiască de propriile instincte, care erau întotdeauna corecte, după cum insista el. A spus unei adunări de intelectuali că „o singură persoană în Italia este infailibilă”[22], iar unui reporter i-a zis: „Deseori, mi-ar plăcea să mă înşel, dar până acum asta nu s-a întâmplat niciodată”[23].

Pe măsură ce anii 1930 treceau, noul Imperiu Roman, imperiul fascist italian, începea să decadă. Ca stăpân de circ, Mussolini era încă de neegalat, dar Italia nu avea resursele – iar el nu avea tăria strategică – să transforme harta politică a Europei. Nu a fost şi cazul lui Adolf Hitler.

TREI

„VREM SĂ FIM BARBARI”.

Heidelberg, Germania: în noaptea aceea, la han, am remarcat un bărbat cu părul blond la masa de alături care mă fixa cu o căutătură glacială. [...] S-a ridicat brusc, a venit împiedicat la mine şi a întrebat, cu un zâmbet sardonic: „Se? Ein Engländer?” „*Wunderbar*!” Apoi faţa i s-a schimbat într-o mască de ură. De ce furaserăm coloniile

22 Smith, Mussolini, p. 180

23 Ibid, p. 110

Germaniei? De ce să nu aibă Germania o flotă şi o armată adevărată? Credeam că Germania avea să primească ordine de la o ţară condusă de evrei? A urmat o listă de acuzaţii, nu prea tare, dar clar şi intens articulate. Faţa lui, care aproape o atingea pe a mea, mă biciuia cu răbufniri prelungi de răsuflare îmbibată de şnaps. „Adolf Hitler o să schimbe toate astea, a încheiat el. *Poate ai auzit de numele lui*?”[24]

— MEMORIILE UNUI CĂLĂTOR BRITANIC, DECEMBRIE 1933

În dimineaţa de 23 martie 1933, un banner uriaş se întindea pe peretele din faţă al Operei Kroll, din Berlin. În mijloc era o svastică enormă, simbolul naziştilor.1 Opera era sediul temporar al Reichstagului, parlamentul german, al cărui sediu permanent fusese devastat de un incendiu cu patru săptămâni mai devreme. De tribună se apropia noul cancelar al ţării, un austriac din naştere, care pe 30 ianuarie obţinuse puterea nu prin susţinerea publicului, ci pentru că era la comanda celor mai violente bande şi avea comuniştii drept duşmani. Clădirea în care urma să vorbească era păzită în exterior de poliţia secretă a lui Heinrich Himmler şi în interior de membrii cu cămăşi brune ai Sturmabteilung (SA), forţa paramilitară nazistă, care era deja mai numeroasă decât armata germană.

Adolf Hitler vorbea încet, pe un ton liniştitor. Bărbatul de patruzeci şi trei de ani apela la legislatori cerându-le încredere, sperând să nu se gândească prea mult înainte de a da un vot care să-i condamne la uitare. Scopul lui era să obţină aprobarea pentru o lege care să-i permită să ignore constituţia, să treacă peste Reichstag şi să guverneze prin decret. Şi-a asigurat ascultătorii că nu aveau de ce să-şi facă griji; partidul său nu avea intenţia de a submina instituţiile germane. Dacă dădeau legea, parlamentul rămânea intact, libertatea de exprimare era nestingherită, drepturile Bisericii nu erau alterate şi

24 Patrick Leigh Fermor, A Time of Gifts, New York Review Books, New York, 1977, p. 77

valorile creştine aveau să fie preţuite ca întotdeauna. Puterile cerute prin „Legea pentru înlăturarea suferinţei poporului şi a Reichului” aveau să fie folosite doar pentru a apăra ţara de adversari. Nu exista motiv de îngrijorare: legislatorii se puteau baza pe nazişti că acţionau cu bună-credinţă.

Cancelarul a luat loc pentru ca liderii celorlalte partide să ia cuvântul. Unul câte unul, catolicii, conservatorii şi centriştii s-au aliniat şi au muşcat zăbala întinsă de Hitler. Doar purtătorul de cuvânt al

1 în 1920, naziştii adoptaseră svastica sau *Hakenkreuz* („crucea încârligată”) ca simbol al mişcării lor. Svastica provenea din cultura antică indo-europeană şi era considerată un talisman pentru noroc social-democraţilor s-a opus, spunând ca a fi fără apărare nu înseamnă să fii iară onoare. Hitler, nemaifiind împăciuitor, a năvălit înapoi la tribună. „Nu vreau voturile voastre, a strigat el la socialişti. Steaua Germaniei este în ascensiune, a voastră este pe cale să dispară, dangătul morţii voastre a sunat”[25]

Legislatorii au votat, aprobând Legea împuternicirii cu o marjă confortabilă. În câteva săptămâni, partidele politice îngăduitoare au fost desfiinţate şi socialiştii arestaţi. Luase fiinţă al Treilea Reich.

Adolf Hitler s-a născut pe 20 aprilie 1889, în micul oraş Braunau, aproape de frontiera dintre Austria şi Bavaria. Fiu al unui funcţionar mărunt şi al unei mame indulgente, a fost un elev mediocru, fiind descris de un profesor ca „arţăgos, încăpăţânat, arogant şi [...] leneş”[26]. După ce a părăsit şcoala la şaisprezece ani, a început ceea ce părea a fi o carieră nepromiţătoare, umplând caiete de schiţe cu desene arhitecturale, îndrăgostindu-se de opera wagneriană şi încercând fără succes să fie admis la prestigioasele şcoli de artă din capitala Austriei. La douăzeci şi ceva de ani, locuia într-un cămin pentru

---

25 Alan Bullock, Hitler: A Study in Tyranny, Penguin, Londra, 1990, p. 270

26 Dr. Eduard Huner, citat ibid., p. 27

bărbaţi din Viena, având diverse slujbe mărunte, vânzând mici tablouri pentru sume modeste şi citind foarte mult. Pentru un observator, tânărul putea părea neatrăgător, subnutrit, trăind în condiţii mizere, nelucrând suficient şi neavând prieteni apropiaţi; dar în propriii ochi, Hitler era unul dintre cei aleşi, o fiinţă superioară. Cunoştinţele lui îl considerau plin de idei nerealiste, pasionat de politică şi aproape întotdeauna vânăt de furie din pricina prostiei altora. Dispreţuia clasa muncitoare pentru că înghiţea predicile răsuflate ale socialiştilor şi preoţilor. Condamna Reichstagul pentru că nu făcea nimic în privinţa ameninţărilor cumplite la adresa naţiunii şi susţinea teoriile – pe atunci foarte răspândite – despre fărădelegile şi conspiraţiile monstruoase ale evreilor.

La douăzeci şi cinci de ani, Hitler a salutat începutul Primului Război Mondial. A intrat în armata bavareză, a luptat la început, apoi, timp de patru ani, a fost curier între sediul regimentului şi liniile de front. Spre deosebire de mulţi soldaţi, nu se plângea de război, pe care îl considera o ocazie ca germanii să arate de ce sunt în stare. În octombrie 1916, a suferit o rană la picior, dar s-a întors la datorie în primăvară şi a fost înaintat la gradul de fruntaş. În vara anului 1918, a fost expus unui atac cu gaze care l-a orbit temporar.

Vederea i-a revenit în noiembrie, dar odată cu ea a venit şi şocul înfrângerii Germaniei. Guvernul de la Berlin vorbise, până în acea ultimă toamnă, doar de victorie şi de răsplăţile bogate pe care avea să le aducă finalul conflictului. În schimb, amuţirea tunurilor fusese însoţită de dezonoarea capitulării şi, de asemenea, de cererile de despăgubiri de război ale învingătorilor, de pierderea teritoriilor şi de disoluţia regimului imperial. Pentru Hitler şi mulţi alţi soldaţi, acest rezultat surprinzător şi umilitor era ceva inacceptabil. Războiul scăzuse numărul germanilor între nouăsprezece şi douăzeci şi doi de ani cu un ameţitor procent de treizeci şi cinci la sută. Luptele şi lipsurile economice au distrus naţiunea. În mintea

supravieţuitorilor înfuriaţi, cauza ruşinii lor nu avea nimic de-a face cu evenimentele de pe câmpul de luptă. Germania fusese înşelată, îşi spuneau ei, de o clică trădătoare de birocraţi leneşi, de bolşevici, de bancheri şi evrei.

Abdicarea kaizerului Wilhelm al II-lea a dus la instalarea democraţiei cu multiple partide într-un moment nefavorabil. Noua Republică de la Weimar se confrunta cu o Europă duşmănoasă, o Americă indiferentă şi cu o populaţie rănită. În calitate de guvern, nu putea evita responsabilitatea pentru condiţiile aspre impuse de Tratatul de la Versailles, care dictau ca Germania să accepte vina pentru război, să se dezarmeze, să cedeze teritorii şi să plătească despăgubiri. Liderii republicii erau, de asemenea, consideraţi răspunzători pentru hiperinflaţia care a urmat în curând, aceasta distrugând economiile de-o viaţă ale multora din clasa mijlocie. La fel ca în Italia, sfârşitul conflictului a stârnit agitaţie printre sindicatele muncitoreşti, cu greve şi proteste frecvente, în timp ce milioane de soldaţi se întorceau de pe front, cu cicatrice în suflet şi pe trup, căutând slujbe care nu existau. Sentimentele de alienare erau amplificate de imaginea pe care germanii şi-o făcuseră despre ei înşiși în secolul al XIX-lea că ar fi membrii unei naţiuni aparte, cu o misiune divină şi o moştenire culturală unică. Ei erau câştigătorii, nu-i aşa? – dar acum se simţeau pierduţi.

În toamna anului 1919, Hitler a intrat în Partidul Muncitorilor Germani, cu baza în Bavaria, un grup de naţionalişti instigatori atât de mic, încât au avut imediat loc pentru el în rândurile conducătorilor. Deşi în realitate era al cincizeci şi cincilea membru, a fost desemnat „tovarăşul membru de partid 555”, pentru a da aparenţa unor efective mai mari. Însărcinat cu propaganda, Hitler a început să ţină adunări publice şi a căutat să atragă noi membri printr-o platformă care cerea abrogarea Tratatului de la Versailles, unificarea tuturor germanilor, ridicarea cetăţeniei evreilor şi măsuri de distribuire a avuţiei

naţionale, direcţională până atunci doar către bogaţi. Pentru a seduce stânga, mişcarea şi-a schimbat numele în „Partidul Muncitoresc Naţional-Socialist German” – sau Naziştii.

Încă de la început, Hitler a format o alianţă cu căpitanul de armată Ernst Röhm, care a început să dirijeze veteranii către noul partid. Röhm şi-a organizat recruţii într-o miliţie, Sturmabteilung, cu misiunea de a-i molesta pe comunişti; a furat şi bani de la armată pentru a-şi finanţa ziarul Cel mai mare avantaj al partidului însă era omul la care membrii partidului se refereau ca „toboşarul”, vocea lor publică.

Trecut acum de treizeci de ani, Hitler era un orator indisciplina! dar captivant Crucea de Fier pe care o câştigase când era militar îi oţelea îndârjirea, iar timpul petrecut pe străzi îi permitea să intuiască ce anume încânta publicul – şi nu erau teorii abstracte sau argumente obiective. Folosea cuvinte simple şi nu ezita să spună ceea ce a descris ulterior drept „neadevăruri colosale” 1. Căuta să stârnească ura faţă de cei pe care-i credea trădători – „criminalii din noiembrie” a căror trădare făcuse ca Germania să piardă războiul – şi se întorcea în fiecare zi la ceea ce Nietzsche numise ideologia „celor care se simt înşelaţi”[27]: antisemitismul.

Vorbind în pieţele oraşului, în berării şi în corturi de circ, Hitler folosea iar şi iar aceleaşi verbe de acţiune – *a zdrobi, a distruge, a anihila, a ucide*, într-un discurs tipic, striga până se umplea de spume, dând din braţe, urlându-şi furia faţă de duşmanii naţiunii, doar pentru a redeveni brusc calm, înfăţişând un portret în cuvinte al felului în care ar fi putut arăta o nouă epocă a ascensiunii germane. Treptat, numărul membrilor de partid a crescut, la fel şi aspectele ce ţin de spectacol. Naziştii au adoptat salutul cu braţul ţeapăn şi – ca o nouă plecăciune în faţa lui Mussolini

---

27 Karl Dietrich Bracher, The German Dictatorship: The Origins, Structure and Effects of National Socialism, Praeger, New York, 1970, p. 63

– au început să poarte cămăşi brune. Au organizat mitinguri, la care numărul tot mai mare de huligani ai lui Röhm confereau o aură de ameninţare. Hitler a creat un steag în culorile vechii Republici Germane. „Noi, naţional-socialiştii, scria el, considerăm steagul nostru ca fiind întruchiparea programului nostru de partid. Roşul exprimă gândirea socială care susţine mişcarea. Albul, gândirea naţională. Iar svastica semnifică misiunea ce ne este încredinţată – lupta pentru victoria omenirii ariene."[28] Aceste eforturi au fost răsplătite; Partidul Nazist îşi impunea prezenţa, însă – în haosul începutului anilor 1920 – puţini erau cei care-i dădeau prea multă atenţie.

În noiembrie 1923, nerăbdarea lui Hitler i-a întunecat judecata şi a încercat să reproducă Marşul deja legendar al lui Mussolini către Roma. Era o strategie smintită. Naziştii sperau să dea o lovitură la scară naţională preluând controlul Bavariei, dar pentru a reuşi aveau nevoie de sprijinul armatei, pe care nu l-au obţinut. Liderii mişcării au fost arestaţi şi lovitura a rămas fără succes. Dintre conspiratori, doar Hitler a fost destul de îndrăzneţ să recunoască faptul că intenţiona să răstoarne guvernul. În prima sa apariţie pe scena naţională, a susţinut ideea unei răscoale care să cureţe toată Germania, apoi a spus Curţii că nu avea de ales decât să-şi facă datoria de „om născut pentru a fi dictator"[29]. După ce a primit o sentinţă de cinci ani, a fost eliberat condiţionat după treisprezece luni, timp pe care l-a folosit în mod foarte productiv. Manuscrisul de sub braţul lui Hitler când acesta a ieşit din închisoare se numea *Patru ani şi jumătate de luptă împotriva minciunilor, prostiei şi laşităţii*, titlu schimbat mai târziu de editorul cărţii în *Lupta mea – Mein Kampf*.

Puciul eşuat l-a făcut pe Hitler de două ori mai hotărât, dar şi mai precaut, mai nou; a decis să câştige

28 Hitler, Mein Kampf, Voi. 2, cap. VII, www.hitler.org/writings/mein_kampf/ mkv2ch07.html
29 Bullock, Hitler, p. 117

puterea prin ceea ce numea „o politică de legalitate”[30]. Această abordare nu elimina utilizarea violenţei, însă cerea ceva mai mult: o organizare politică la nivel naţional. Naziştii s-au pus pe treabă, lărgindu-şi baza. În 1929, aveau publicaţii cotidiene şi săptămânale şi cluburi speciale pentru tineret, femei, profesori, avocaţi şi medici Pentru a spori entuziasmul, Hitler a continuat să critice făţiş faptul că guvernul plătea compensaţii de război, un lucru care, după părerea lui, era o recunoaştere laşă a culpei naţionale. I-a denunţat pe britanici şi francezi, care complotau pentru menţinerea Germaniei într-o stare de sărăcie şi slăbiciune. Pe politicienii importanţi i-a făcut albie de porci pentru că ignorau nevoile oamenilor de rând. Mai presus de toate, vorbea cu dispreţ despre comunişti, o strategie care i-a adus prieteni în comunitatea financiară şi reportaje favorabile în unele dintre cele mai mari publicaţii din ţară.

Cu toate astea, pe măsură ce anii 1920 se scurgeau împiedicat spre finalul lor tumultuos, naziştii rămâneau un partid minor, aflat la mila evenimentelor. Pentru ei, veştile bune erau veşti proaste. Economia începuse să-şi revină. Inflaţia era ţinută în frâu. Compatrioţii lui Hitler se simţeau mai bine în privinţa viitorului şi, prin urmare, erau mai puţin interesaţi de presupusul leac bun la toate pe care îl vindea el.

Apoi, deodată, Marea Criză a blocat drumul spre revenire şi Germania a intrat în vrie. Cum capitalul în exces era repartizat compensaţiilor de război, investiţiile naţiunii fuseseră finanţate doar prin împrumuturi. Acum, datoriile trebuiau plătite şi ţara nu mai putea atrage credite. Pieţele globale erau în scădere, reducând cererea la export. Producţia a intrat în declin, şomajul s-a cvadruplat, iar firmele îşi închideau porţile în timp ce casele de amanet erau din ce în ce mai numeroase. Liderii partidelor politice tradiţionale nu făceau altceva decât să se certe, creând un blocaj în Reichstag, urmat de o serie

30 Bracher, The German Dictatorship, p. 118

de alegeri care nu au rezolvat nimic. Un om furios pentru o epocă furioasă, viitorul führer îşi găsise, în sfârşit, publicul. Germania fiind încă o dată îngenuncheată, Hitler s-a oferit pe post de megafon al nefericirii ţării. A atacat din nou criminalii din noiembrie şi a afirmat că a venit vremea unei noi generaţii de germani neînfricaţi, conduşi de un partid care să împlinească destinul patriei, să ridice oamenii şi să le nimicească duşmanii.

În septembrie 1930, alegătorii nemulţumiţi au mers întins la urne cu protestul în gând. Numărul voturilor pentru nazişti a crescut şi poziţia partidului în Reichstag s-a îmbunătăţit, dat fiind că Hitler a câştigat un număr impresionant de voturi de la femei, mici oameni de afaceri, ţărani şi tineri. Peste noapte, ceea ce fusese al nouălea partid ca mărime, a devenit al doilea, rămânând doar în urma social-democraţilor. Şi comuniştii s-au descurcat bine, extremele politice atacând astfel din ambele părţi bastioanele democraţiei, reducând centrul la o insulă ai cărei puţini locuitori erau aristocraţii pioşi şi liberalii uluiţi.

Înalt şi demn, Paul von Hindenburg, preşedintele german, era un respectat erou de război, dar figura lui nu era tocmai una proaspătă. Bătrânul general luptase prima dată pentru ţara lui în 1866, într-un război de mult uitat împotriva Austriei. În floarea vârstei, reprezentase personificarea clasei ofiţerilor prusaci, devotaţi kaizerului şi drapelului naţional, fără altă chemare decât datoria şi fără altă teamă în afară de schimbare. Ca figură politică într-o epocă modernă, părea un călător în timp, fără abilităţi relevante şi incapabil să descifreze sensul evenimentelor contemporane. Bătrânul preşedinte nu era bine slujit de oficialii din jurul lui, care se agăţau de ambiţiile lor ca de nişte veste de salvare, încercând să se întreacă unii pe alţii pentru cele mai bune locuri într-o barcă aflată pe punctul de a se scufunda.

Doi ani mai târziu, în iulie 1932, bătrânul a fost convins să candideze pentru realegere. L-a învins pe

Hitler, însă, dat fiind că ţara era afectată de criza economică, votul pentru nazişti a crescut din nou, permiţând partidului să obţină cu o sută de locuri în Reichstag mai mult decât oricare dintre adversari. Hindenburg, slăbit, l-a invitat pe Hitler să se alăture unei coaliţii de guvernare, dar parvenitul a cerut putere executivă deplină, o propunere pe care preşedintele a respins-o în mod curajos. Asta a dus la altă rundă de alegeri. În noiembrie, avântul nazist a încetinit, însă partidul tot a câştigat suficiente locuri pentru a avea o poziţie privilegiată în parlament. Pentru că ieşea din discuţie să-i aducă pe comunişti în coaliţie, Hindenburg părea forţat să aleagă între a-l accepta pe Hitler ca lider şi a continua să ţină alegeri cu vaga speranţă la un rezultat decisiv. Consilierii lui nu se hotărau ce să facă, dar fiul său, Oskar, simpatizant nazist şi, de asemenea, un om corupt, a vorbit în favoarea austriacului nestăpânit. Pe 30 ianuarie 1933, Hindenburg a cedat. La fel ca Mussolini cu un deceniu mai devreme, Hitler a primit cheile puterii de la un bărbat vârstnic care simţea că nu are o opţiune mai bună – şi, la fel ca Ducele, a ajuns în cea mai înaltă funcţie din ţară fără să fi avut vot majoritar, însă prin mijloace constituţionale. Noul cancelar german a numit transferul istoric „o revoluţie legală” 1.

Fundamentul politic al ţarii – marile afaceri, Armata şi Biserica – îi desconsiderase iniţial pe nazişti, privindu-i ca pe o gaşca de huligani gălăgioşi care nu aveau să atragă niciodată susţinere pe scară largă. Cu timpul, au văzut valoarea acestui partid ca un bastion împotriva comunismului, dar nimic mai mult Cât despre Hitler, nu se temeau de el atât cât ar fi trebuit s-o facă. L-au subestimat din pricină că era neşcolit şi au fost amăgiţi de tentativele lui de a-i fermeca. Zâmbea când era nevoie şi avea grijă să răspundă la întrebările lor cu minciuni reconfortante. Pentru membrii din garda veche, era în mod clar un amator depăşit de situaţie şi neavând şanse de a rămâne popular prea mult timp. Deşi l-au înţeles greşit pe Hitler,

tânărul cancelar i-a cântărit în schimb bine. „Forţele reacţionare consideră că mă ţin în frâu, i-a mărturisit el unui coleg în februarie 1933. Ştiu că speră că mă voi autodistruge printr-o conducere proastă. [...] Marea noastră oportunitate este să acţionăm înaintea lor. Noi nu avem scrupule, nici ezitări burgheze. [...] Mă consideră un barbar needucat. Da, suntem barbari. Vrem să fim barbari. Este un titlu onorabil."[31]

Susţinut de Legea împuternicirii (Ermächtigungsgesetz), Hitler a lansat un blitzkrieg politic, distrugând ce a mai rămas din democraţia germană. A început prin eliminarea adunărilor locale şi înlocuirea guvernatorilor provinciali cu nazişti. A trimis bătăuşii SA să-i brutalizeze pe adversarii politici şi, la nevoie, să-i trimită în lagărele de muncă tocmai deschise. A scăpat de sindicate declarând 1 mai 1933 sărbătoare naţională plătită, apoi ocupând sediile sindicatelor din toată ţara pe 2 mai. A curăţat administraţia civilă de elementele neloiale şi a dat un decret prin care le interzicea evreilor integrarea în profesii. A adus producţiile teatrale, muzicale şi de radio sub controlul lui Joseph Goebbels şi a împiedicat ziariştii nesimpatizanţi să-şi facă treaba. Pentru a păstra ordinea, a adus poliţia politică, serviciile secrete şi poliţia statală sub umbrela unei noi organizaţii, numită Gestapo.

Revoluţia nazistă înainta cu iuţeala argintului viu, însă pentru unii membri ai partidului nu săpa suficient de adânc. Sute de mii de oameni semnaseră intrarea în partid, aşteptând o răsplată imediată, în oraşe, voiau locuri de muncă; la ţară, voiau pământ. Supradimensionatele trupe SA tânjeau să înlocuiască armata regulată. Hitler însă nu îşi slujea adepţii. Scopul lui era să reconstruiască fundamentele puterii naţionale germane şi pentru asta avea nevoie de abilităţile şi experienţa oamenilor din afara partidului. Nu avea de gând să dizolve marile întreprinderi agricole, să dea peste cap industriile de bază sau să se ia

31 Bullock, Hitler, p. 276

la hartă cu armata. În schimb, s-a folosit de diplomaţia personală de care era capabil şi de teama pe care o putea induce pentru a impune disciplina în partid. În general, acest efort a mers bine – dar exista o excepţie notabilă.

Naziştii recrutaseră trupele SA ca pe un pumn de fier de care aveau nevoie ca să dărâme obstacolele în drumul către putere. Acum, că linia de sosire fusese trecută, organizaţia paramilitară nu mai avea o misiune clară şi liderii partidului plănuiau să îi reducă din influenţă, în loc să accepte, şeful de stat-major al miliţiei, Ernst Röhm, s-a răzvrătit, afirmând că mai erau multe ţinte de atacat, inclusiv corporaţiile, marile averi funciare şi orice persoană cu proprietăţi pe care SA-ul le putea jefui. Din perspectiva lui Röhm, o mişcare revoluţionară avea nevoie de o armată revoluţionară, şi o armată revoluţionară devora totul în cale. Hitler a încercat să se înţeleagă cu vechiul său prieten, însă Röhm era intransigent, distribuind chiar arme de foc unităţilor din capitală – un gest de ameninţare.

Pe *4* iunie 1934, Hitler şi Röhm s-au întâlnit iar. Cancelarul, gudurându-se cât mai mult, a propus o perioadă de calm în care SA să-şi suspende activităţile şi să plece în vacanţă pentru o lună, orice decizie finală în privinţa lor urmând să fie amânată până la întoarcerea la datorie. Röhm – care ar fi trebuit să-şi dea seama ce se întâmpla – a salutat şi a lăsat garda jos. Pe 30 iunie, Gestapoul l-a arestat şi a adunat câteva sute dintre ceilalţi presupuşi conspiratori. Când a primit un revolver cu un singur glonţ şi i s-au lăsat zece minute să se sinucidă.

Röhm a răspuns sfidător: „Dacă e să fiu ucis, să o facă însuşi Adolf”[32]. Când cele zece minute s-au terminat, doi dintre aghiotanţii lui Hitler l-au împuşcat pe Röhm, care se spune că ar fi murit icnind *„Mein Führer, mein Führer”*.

Operaţiunea Colibri, cunoscută şi ca „Noaptea

---

32 „Night of the Long Knives“, The Triumph of Hitler, The History Place, 2002, www. historyplace.com/worldwar2/triumph/tr-roehm.htm

Cuţitelor Lungi”, a eliminat SA-ul ca ameninţare la armata regulată. Acest lucru a întărit legăturile lui Hitler cu armata şi i-a permis să-l înlocuiască pe Hindenburg, atunci când bătrânul preşedinte a murit la scurt timp. Hitler a ieşit din criză în fruntea guvernului, şef de stat şi comandant al forţelor armate. Din acel moment, armatei i s-a cerut să jure credinţă nu ţării sau constituţiei, ci führerului personal.

Pretenţia lui Hitler la distincţie nu se baza pe calitatea ideilor lui, ci pe o motivaţie extraordinară de a transforma conceptele deformate în realitate. Acolo unde alţii ezitau sau erau constrânşi de scrupule morale, el prefera să acţioneze şi considera tăria emoţională esenţială. De la începutul carierei, a fost un geniu la citirea publicului şi modelarea mesajului potrivit pentru acesta. În conversaţiile cu consilierii săi, a fost sincer în privinţa asta. Spunea că cei mai mulţi oameni îşi doreau cu adevărat să aibă încredere în ceva şi nu erau capabili intelectual să poarte discuţii în contradictoriu în legătură cu ce anume trebuia să facă obiectul acelei credinţe. I s-a părut o viclenie, prin urmare, să reducă problemele la termeni uşor de înţeles şi să-şi ademenească publicul să creadă că în spatele numeroaselor surse ale problemelor lor se afla un singur adversar. „Există [...] doar două posibilităţi, a explicat el, fie victoria taberei ariene, fie anihilarea ei şi victoria evreilor”.

Hitler simţea că ceilalţi compatrioţi căutau un om care să se adreseze furiei lor, care să le înţeleagă temerile şi care să le caute participarea la o cauză dreaptă şi înălţătoare. Era încântat, nu demoralizat, de indignarea pe care discursurile lui o generau în străinătate. Credea că adepţii lui voiau să-l vadă contestat, pentru că tânjeau să-l audă exprimând dispreţul pentru cei care credeau că-l pot amuţi. Imaginea unui bărbat curajos care dă piept cu duşmani puternici este grozav de atrăgătoare. În acest fel, Hitler făcea ca până şi persecuţia celor lipsiţi de apărare să pară autoapărare.

Înălţimea medie a cancelarului, cu părul negru şi trupul neatletic – atât de diferit de idealul arian – s-ar putea să fi crescut susţinerea pentru el. Se referea la el însuşi ca la adevăratul reprezentant al poporului, un muncitor, un veteran, fără un cont în bancă, fără un venit din investiţii sau o reşedinţă luxoasă. „Muncitori, declara el, trebuie să mă priviţi ca pe un garant. M-am născut ca fiu al poporului; mi-am petrecut toată viaţa luptându-mă pentru voi."[33]

Cetăţenii Reichului erau beneficiarii unei porţii constante de propagandă la locul de muncă, în adunările publice şi în mediul radio, care se dezvolta cu repeziciune. Führerul era primul dictator cu abilitatea de a ajunge la optzeci de milioane de oameni într-o singură clipă cu o chemare unificatoare. Radioul era internetul anilor 1930, însă, fiind un mijloc de comunicare unilateral, era mai uşor de controlat. Niciodată nu fusese disponibilă o metodă atât de eficientă de manipulare a minţii oamenilor. Pentru o vreme, discursurile mai importante ale lui Hitler căpătaseră însemnătate de evenimente globale. În şcoli, între timp, *Mein Kampf* devenise un text sacru. „O studiam ca pe Biblie. Ura era crezul nostru"[34], îşi amintea un elev.

Experţii vorbesc azi despre importanţa autenticităţii în politică. Hitler minţea cu neruşinare despre el însuşi şi despre duşmanii lui. A convins milioane de bărbaţi şi femei că îi păsa de ei cu adevărat când, de fapt, i-ar fi sacrificat de bunăvoie pe toţi. Ambiţia lui criminală, rasismul declarat şi imoralitatea totală purtau cea mai subţire mască, însă milioane de germani erau atraşi de Hitler tocmai pentru că părea autentic. Strigau „*Sieg Heil*" cu fericire în inimi pentru că aveau impresia creării unei lumi mai bune.

Nu au fost singurii înşelaţi Scriind în 1935, Winston Churchill observa:

---

33 Bullock, Hitler, p. 632

34 Martin Bormann Jr., citat în Erna Paris, Long Shadows: Truth, Lies and History, Bloomsbury, New York, 2000, p. 55

Cei care l-au întâlnit pe Herr Hitler faţă în faţă cu treburi publice sau în termeni sociali au descoperit un funcţionar foarte competent, calm şi bine informat, cu o atitudine agreabilă, un zâmbet dezarmant şi puţini au rămas neafectaţi de magnetismul său subtil. Această impresie nu se reduce la strălucirea puterii A aplicat-o însoţitorilor săi în fiecare etapă a luptei sale, chiar şi când soarta lui era pe cele mai de jos trepte. Poate să-ţi displacă sistemul lui Hitler şi tot să-i admiri realizările patriotice. Dacă ţara noastră ar fi înfrântă, aş spera să găsim un campion la fel de neîmblânzit care să ne redea curajul şi să ne conducă înapoi la locul nostru printre naţiuni1

Hitler era suficient de deştept să nu încerce să reinventeze economia. În primii doi ani, criza a început să se atenueze şi şomajul s-a redus la jumătate. Această evoluţie a creat trei milioane de locuri noi de muncă, cu industria de armament la loc de frunte. Momentul era critic, pentru că forţa militară a Germaniei scăzuse. Ţara nu avea, practic, forţă aeriană sau maritimă şi armatei îi lipsea echipamentul modern. Ceea ce avea era un lider care înţelegea pe deplin nevoia de a se pregăti de război, pentru că era hotărât să iniţieze un asemenea conflict. În timp ce britanicii şi francezii ezitau să cheltuie banii în anticiparea unui război pe care sperau să-l evite, Germania s-a lansat într-o masivă campanie de reînarmare semiclandestină. Ani întregi, Hitler a insistat că intenţiile sale erau paşnice şi că nu încerca decât

1 Winston Churchill, *Great Contemporanes*, WW. Norton, New York, 1990, (prima ediţie 1937), p. 170 să compenseze tratamentul nedrept primit de Germania. Când a făcut un pas în faţă, cum ar fi remilitarizarea Renaniei în 1936, a insistat că nu avea de gând să meargă mai departe, că această acţiune limitată satisfăcea nevoia Germaniei de dreptate. Dar exista mereu încă un pas.

Hitler nu voia să se oprească. Şi-a îndemnat adepţii să se trezească pentru a putea „clădi Reichul german la

care au visat marii poeţi”[35]. Citise destulă filosofie ca să aprecieze conceptul figurilor istorice ale lumii, agenţi ai destinului, supraoameni care puteau transforma o întreagă epocă prin puterea maiestuoasă a voinţei lor. Ştia până în adâncul fiinţei că el era o astfel de figură şi că în toată Europa nu mai exista unul ca el.

PATRU

„ALUNGAŢI-VĂ MILA DIN INIMĂ”.

În 1940, Charlie Chaplin a lansat *Marele dictatory* primul său film sonor. În film, incomparabilul actor a jucat rolul dublu al unui bărbier evreu şi al egocentricului Adenoid Hynkel, tiranul unei ţări fictive din centrul Europei. Născuţi la distanţă de doar patru zile, Chaplin şi Hitler erau doi dintre cei mai cunoscuţi oameni, asemănători şi la înălţime, statură şi mustaţă.1 Pe parcursul filmului, Benzino Napaloni, un dictator învecinat, vine să-l viziteze pe Hynkel şi cei doi discută despre planurile de război. Cei doi caraghioşi stau într-o frizerie, unul lângă altul, fiecare potrivindu-şi agitat înălţimea scaunului ca să poată să-l privească de sus pe celălalt.

Hitler şi Mussolini s-au întâlnit de câteva zeci de ori. Fiecare avea o viziune măreaţă a destinului personal şi fiecare nutrea o mânie neostoită faţă de lumea care, în tinereţea lui, nu reuşise să-i descopere talentele. Amândoi urau contemporanii mai educaţi şi corecţi sub

1 Chaplin, a cărui mustaţă era falsă, a finanţat personal *Marele dictator* pentru că studiourile din SUA nu voiau să se amestece în politică. Autorităţile britanice intenţionau să interzică filmul de teamă să nu-l jignească pe Hitler, dar războiul începuse deja când pelicula a fost finalizată.

aspect social şi amândoi erau fascişti, deşi doar Hitler era nazist. În timpul ascensiunii sale politice, Hitler considera că bărbatul mai vârstnic era un deschizător de drumuri care merita admiraţia. Ducele nu i-a dat prea multă atenţie lui Hitler la început, însă, când a ajuns să-l

35 Bullock, Hitler, p. 632

cunoască, l-a considerat un maniac posibil util.

Mussolini respingea teoriile rasiale ale lui Hitler, pe care le numea în particular „prosteşti, barbare şi nedemne de o naţiune europeană”[36]. Ca italian, nu avea motive să preamărească mitul unei rase nordice dominante. De asemenea, la începutul carierei sale, fusese recunoscut de editorii unui ziar evreiesc drept unul dintre principalii apărători creştini din lume ai poporului lor.

Amintirile despre secolul XX ar fi foarte diferite dacă Italia ar fi ales să se alieze cu Franţa şi Marea Britanie în al Doilea Război Mondial, la fel ca în Primul. Din păcate, Mussolini păstra resentimente faţă de fosta alianţă şi simţea că oficialii britanici şi francezi îl priveau de sus, ca pe un văr de-al treilea needucat. Ruptura decisivă s-a produs în 1935, când Liga Naţiunilor a impus sancţiuni economice Italiei pentru invadarea Etiopiei. Mussolini credea că este o ipocrizie din partea principalelor puteri imperiale ale Europei să-i pedepsească patria pentru că nu avea un imperiu propriu.

Mussolini a fost pe placul lui Hitler pentru că amândoi apelau la aceeaşi retorică încărcată de machism, naţionalism, anticomunism şi preamărire a războiului. În *Mein Kampf*, germanul lăuda „omul de seamă la sud de Alpi care, plin de dragoste înflăcărată pentru poporul său, nu a căzut la înţelegere cu duşmanii Italiei”[37]. Multe dintre tacticile folosite de Hitler pentru a prelua şi a consolida puterea fuseseră adoptate de Mussolini anterior: bazarea pe bandele violente, intimidarea parlamentului, întărirea şi abuzarea ulterioară a autorităţii, subjugarea administraţiei civile, afinitatea pentru spectacol şi insistenţa că liderul, fie el *Der Führer* sau II *Duce*, nu putea greşi cu nimic

Hitler şi Mussolini au avut momente de colegialitate autentică şi aprecierea celui dintâi faţă de triumfurile timpurii ale dictatorului italian nu a slăbit niciodată. Dar

36 Collier, Duce!, p. 148

37 Robert M. Edsel, Saving Italy: The Race to Rescue a Nations Treasures front the Nazis, W.W. Norton, New York, 2013, p. 10

satira comică a lui Chaplin avea o corespondenţă în viaţa reală. Cei doi lideri şi ţările pe care le reprezentau erau o potrivire imperfectă. Un trol diplomatic ar fi putut regiza prima vizită în Italia a cancelarului, la Veneţia, în iunie 1934. Problemele au început la aeroport, unde Hitler a coborât din avion purtând o haină de ploaie kaki mohorâtă, doar pentru a fi întâmpinat de Mussolini în uniformă militară completă. La întâlnirea lor, Mussolini a încercat să se descurce fără translator şi nu a reuşit să înţeleagă prea multe din cele spuse de Hitler. A doua zi dimineaţă, Mussolini a apărut la paradă cu treizeci de minute întârziere, apoi aţmut un discurs în Piazza San Marco ce abia dacă a menţionat prezenţa lui Hitler. La prânz, un chelner răutăcios a pus sare în cafeaua lui Hitler. Liderul german a ales plimbarea cu barca de după-amiază pentru a discuta inferioritatea rasială a popoarelor mediteraneene. La jumătatea recepţiei din seara aceea, Mussolini a plecat şi, mai târziu, într-o scurgere calculată de informaţii către reporteri, l-a comparat pe oaspetele său cu Ginghis Han. Hitler îl considera pe Victor, monarhul italian, „regele spărgător de nuci”.

Cu timpul, dinamica personală s-a îmbunătăţit, dar nu cu mult. Hitler a devenit frustrat cu Italia ca aliată, iar Mussolini era exasperat că, atunci când se ocupau de afaceri, omologul său german debita statistici ca o mitralieră şi nu părea să tacă niciodată. Ginerele Ducelui a remarcat la acea dată că „Hitler vorbeşte, vorbeşte, vorbeşte. Mussolini suferă – el, care are obiceiul de a vorbi, dar care trebuie, în schimb, să rămână tăcut”[38]. După o întâlnire, cei doi trebuiau să zboare la Berlin cu avionul führerului. De îndată ce au decolat, Mussolini s-a răzbunat – spre spaima desăvârşită a lui Hitler – insistând să piloteze aeronava.

Urâţenia fascismului italian a fost demonstrată cel mai clar înainte ca partidul să preia puterea, când trupele înarmate au ucis aproximativ două mii de rivali de stânga,

38 Contele Galeazzo Ciano, citat în Bullock, Hitler, p. 678

şi în Etiopia, unde trupele de ocupaţie ale Romei aveau un comportament de-a dreptul vicios şi păreau a fi scăpate din lesă. Odată ajuns în funcţie însă, Mussolini nu a simţit că era chemarea lui să facă la el acasă epurări de tipul celor orchestrate de Hitler şi, cu toate vorbele lui dure, încă putea fi şocat în 1934, când Hitler a ordonat uciderea a o sută dintre propriii susţinători, Mussolini a rămas consternat de cruzimea faţă de prietenii de altă dată. La puţin timp după aceea, o brigadă de asasini nazişti din Viena l-au împuşcat pe cancelarul austriac în gât şi au rămas pe loc timp de trei ore în timp ce acesta îşi dădea sufletul pe canapea din cauza hemoragiei. La acea vreme, soţia şi cei doi copii mici ai cancelarului austriac erau oaspeţii Ducelui, stând într-o vilă aproape de a lui, pe coasta Adriaticii. Mussolini a mers la vilă şi, într-o germană stricată, i-a dat personal văduvei vestea tristă a uciderii soţului ei.

Orgoliul lui Mussolini l-a ridicat în vârful puterii, apoi l-a trădat. Omul avea o încredere atât de mare în instinctele lui şi credea atât de tare în ceea ce se auzea pe el însuşi spunând, încât nu putea să caute sau să asculte de sfaturile bune. În cea mai mare parte a mandatului său, a ocupat chiar el principalele poziţii din Cabinet, chiar şase simultan. Spre deosebire de Hitler, care lăsa majoritatea muncilor grele în seama altora, Mussolini se mândrea cu arta guvernării. Doar că nu se pricepea la asta.

Cel mai mare eşec al său a fost pregătirea Italiei pentru ce avea să vină. Nimic nu-i stârnea mai tare dorinţa decât perspectiva că ţara lui avea să-şi demonstreze puterea în conflict „Războiul este pentru un bărbat ceea ce este maternitatea pentru o femeie”[39], îi plăcea lui să spună.

Ridicând pumnii pentru mai multă greutate, îşi implora compatrioţii să facă ceea ce au făcut vrednicii romani: să-şi urască duşmanii, să se întărească pentru

39 Mussolini, discurs în Camera Deputaților din Italia, 28 aprilie 1939

luptă şi să-şi dea viaţa pentru naţiune.

Jucând rolul lui Cezar, a considerat cucerirea Etiopiei un început promiţător; iar în martie 1938, în timpul Războiului Civil din Spania, a ordonat forţelor aeriene să atace Barcelona în numele generalului Francisco Franco şi al armatei sale de dreapta. Timp de două zile încărcate de teroare, bombele termobarice au căzut cu nemiluita pe străzile neapărate ale oraşului, făcând autobuzele şi troleibuzele să explodeze, făcând una cu pământul blocurile de locuinţe, spărgând ferestrele şi obligându-i pe salvatori să adune în coşuri fragmentele de cadavre găsite pe străzile pline de sânge. Mussolini era încântat că venise timpul ca italienii „să îngrozească lumea cu agresivitatea lor [...] în loc să o farmece cu chitarele”. Spera şi să-i impresioneze pe germani, despre care spunea că „iubesc războiul total, nemilos”[40]. Dacă scopul lui era să stârnească groaza, a reuşit. Papa a cerut ca bombardamentele să înceteze. Când numărul morţilor a urcat la peste o mie trei sute, aşa a făcut şi Franco. Ulterior, chiar şi Hitler a făcut-o.

Să loveşti nişte ţinte sigure era una, dar după un deceniu şi jumătate de guvernare fascistă, Italia nu era în stare să lupte într-un război modern cu un inamic capabil. Nu avea rezerve adecvate de oameni, de avioane, de nave, de arme sau chiar de uniforme. Spre deosebire de Germania şi Cehoslovacia, Italia nu investise niciodată într-o industrie naţională serioasă de armament. Mussolini promisese oamenilor autonomia economică, însă ţara lui rămânea dependentă de cărbunele şi îngrăşământul importat şi-i lipsea forţa militară maritimă ca să-şi păzească navele şi porturile. Ministrul producţiei de război estima că Italia ar putea fi gata de luptă în 1949. Mussolini ştia toate astea, dar prefera propriul adevăr. S-a grăbit atât de mult să se laude cu numărul de divizii armate

40 Peter Wyden, The Passionate War: The Narrative History ofthe Spanish Civil War, 1936-1939, Simon and Schuster, New York, 1983, p. 446

disponibile, încât a fost necesar ca dintr-o divizie să se facă două, apoi s-a uitat de această manevră, în ciuda creşterii cu douăzeci la sută a populaţiei, ţara avea să mobilizeze mai puţine trupe în al Doilea Război Mondial decât în Primul Război Mondial.

În 1939, când Germania şi Italia au semnat un tratat de apărare reciprocă, Mussolini l-a îndemnat pe Hitler să amâne începerea unui conflict cu câţiva ani Führerul nu avea de gând să o facă. Pe 22 august, le-a spus ofiţerilor săi superiori: „Alungaţi-vă mila din inimă. Acţionaţi brutal. Optzeci de milioane de oameni trebuie să obţină ceea ce e dreptul lor. Existenţa lor trebuie asigurată. [...] Voi oferi un motiv de propagandă pentru începerea războiului, indiferent dacă e plauzibil sau nu. Învingătorul nu va fi întrebat pe urmă dacă a spus adevărul” 1.

În dimineaţa zilei de 1 septembrie, cincizeci şi şase de divizii germane, susţinute de o mie cinci sute de aeronave, au intrat în vestul Poloniei, lăsând jumătatea estică a acestei ţări să fie devorată de Uniunea Sovietică. Wehrmachtul a continuat în iarnă şi în primăvara anului 1940, invadând Norvegia, Belgia, Luxemburg şi Olanda. Hitler l-a invitat pe Mussolini să i se alăture pentru pasul următor – invadarea Franţei. Ducele a ezitat. Doar după ce naziştii au ciuruit Linia Maginot şi au intrat în Paris, Mussolini a declarat război. În mod tipic, a luat decizia fără să se consulte cu personalul militar – o greşeală costisitoare. Ţara lui avea o mulţime de vase comerciale pe mare, din care o treime au fost forţate de britanici să se predea fără ca italienii să fi tras măcar un singur foc.

Mussolini spera la un război scurt şi un loc la masa câştigătorilor când se făcea pace şi prada era împărţită. Le-a spus consilierilor că, pentru a valida pretenţiile lui la bani şi teritorii, cel puţin o mie de soldaţi italieni trebuiau să moară în luptă, dar asta însemna că ţara lui trebuia să lupte. Ar fi putut lua iniţiativa împotriva britanicilor în nordul Africii, însă armata lui ezita să lovească. Apoi führerul l-a înşelat, securizând accesul germanilor la

zăcămintele de petrol ale României, pe care şi le dorea şi Italia. „Hitler mă pune mereu în faţa faptului împlinit, se plângea Ducele rudelor sale. De data asta, o să-i plătesc cu aceeaşi monedă. O să afle din ziare că am ocupat Grecia, în acest fel, echilibrul va fi restabilit.”[41]

Aceasta era ideea strălucită a lui Mussolini: să invadeze Grecia. A făcut-o – în octombrie 1940 – contrar avertismentelor date de propriii generali şi fără să-şi anunţe aliatul german. În fanteziile lui, îşi imagina un marş triumfal spre Atena care să marcheze Balcanii cu pecetea Italiei şi să egaleze intrările măreţe ale lui Hitler în Viena, Praga şi Paris. Când consilierii l-au sfătuit în privinţa posibilelor pericole, le-a spus să nu se îngrijoreze, că deţinea un secret: oficialii de seamă ai Greciei fuseseră mituiţi şi nu aveau să lupte. A fost greşit informat. Apărătorii i-au făcut praf pe soldaţii italieni prost echipaţi, în timp ce tancurile lui Mussolini s-au împotmolit în noroi, avioanele nu au putut zbura din cauza ceţii, iar navele nu au putut funcţiona eficient din pricina vânturilor puternice şi a mării agitate. În loc să avanseze spre Atena, italienii au fost împinşi înapoi cu cincizeci de kilometri, în Albania. În câteva săptămâni, Ducele, spăsit, a trebuit să apeleze la Hitler pentru ajutor. Operaţiunea germană de salvare l-a forţat pe Hitler să-şi amâne invadarea Uniunii Sovietice până în iunie 1941, îngustând la patru luni intervalul în care soldaţii nazişti trebuiau să ajungă la Moscova înainte ca Rusia să apeleze la cea mai letală armă – iarna.

Pe măsură ce războiul pe care îl începuse se extindea în Europa, Hitler a crezut că ar fi un plan bun să-l aducă pe Franco şi Spania în concurs de partea lui; Mussolini a fost de acord. îl vedeau pe generalul spaniol un autocrat la fel ca ei, care-i putea ajuta să câştige Mediterana şi le putea furniza soldaţi căliţi în luptă pentru expediţiile următoare.

În 1931, regele Alfonso al XIII-lea al Spaniei a fost alungat prin forţă şi a fost proclamată o republică

41 Collier, Duce!, p. 178

democrată. S-a întâmplat în timpul Crizei şi, la fel ca în Italia şi Germania, electoratul spaniol s-a împărţit brusc între stânga şi dreapta. Guverne slabe au încercat, unul după altul, să-şi impună autoritatea în toiul unui lung şir de greve care au paralizat ţara şi în mijlocul unei serii de asasinate motivate politic. În 1936, coaliţia socialistă, cu Francisco Largo Caballero în frunte, un prim-ministru fad, dar dogmatic, a avut şansa să pună Spania din nou pe picioare. Liderii armatei, sprijiniţi de unele dintre cele mai bogate familii din ţară, au decis că se săturaseră de democraţie şi, chiar şi mai mult, de socialism, aşa că au lansat o rebeliune în fruntea căreia l-au ales pe Franco.

Generalul spaniol nu avea nici înfăţişarea, nici vocea impunătoare a unui lider militar energic. Era scund, durduliu şi chelea, avea o figură pleoştită, avea tendinţa de a plânge şi – când dădea ordine – să ţipe. Colegii îi spuneau pe la spate „Domnişoara Insulele Canare”, un comentariu atât la adresa comportamentului său, cât şi a locului izolat în care se afla când s-au tras primele focuri; însă Franco era genul de lider care îşi croia drum printr-un câmp minat fără să calce o dată greşit Spre deosebire de mulţi alţii, se aştepta ca războiul civil să fie lung, murdar şi cu lupte strânse. Ca să se pregătească, a cerut şi a primit ajutor de la Hitler şi Mussolini.

Spre supărarea ambilor dictatori, Franco a rezistat presiunii de a face gesturi radicale care, după părerea lui, ar fi necesitat asumarea unor riscuri excesive. În schimb, a purtat războiul ca un spărgător de seifuri, întorcând rotiţa cu câte un clic o dată. A folosit bombardamente aeriene ca să slăbească orice opoziţie înainte de a ataca la sol. Era foarte atent la logistică şi nu irosea muniţia, echipamentele sau oamenii. Şi-a mutat cartierul general aproape de lupte şi a insistat ca un comandant de operaţiuni să conducă recapturarea oricărui teritoriu pe care îl pierdea. Le făcea pe toate fiind mereu atent la poziţia sa pe scena globală, căci Războiul Civil din Spania (1936 – 1939) nu îi interesa numai pe spanioli.

Pentru liberalii din Occident, conflictul dintre Republica Spaniolă şi rebelii naţionalişti ai lui Franco părea prima şansă reală de a opri avansarea terifiantă a fascismului. Voluntarii din cincizeci şi patru de ţări, inclusiv trei mii din Statele Unite, au format brigăzi internaţionale care să susţină cauza. Guvernul Largo Caballero, încă disperat după ajutor, a apelat la Stalin, care a oferit oameni şi echipament în schimbul unui transport clandestin al întregii rezerve de aur a ţării. Fotografi, poeţi şi scriitori celebri – printre care şi Ernest Hemingway – s-au grăbit să facă o cronică şi, uneori, să laude competiţia dintre forţele luminii, cum le vedeau ei, şi cele ale întunericului.

Conflictul însă nu era deloc unul romantic. A durat patru ani şi a dus la moartea a peste o jumătate de milion de oameni. Erau lungi perioade de acalmie, dar încleştările erau sălbatice. Fiecare tabără executa prizonierii şi fiecare a întins o plasă lungă arestând simpatizanţii inamicilor. Pentru Franco, dezrădăcinarea sistematică a potenţialilor duşmani era o strategie bună. Unul dintre subordonaţii săi le-a spus primarilor aliaţi că „este necesar să răspândim o atmosferă de teroare. Trebuie să creăm impresia că noi suntem stăpânii. Oricine este susţinător făţiş sau tainic al Frontului Popular trebuie împuşcat”[42].

Spania, divizată de ideologie şi clasă, era scindată şi de religie. Unii preoţi se opuneau naţionaliştilor, însă ierarhia romano-catolică se identifica în mod clar cu Franco. Oficialii săi erau printre susţinătorii mai vocali ai măsurilor aspre, iar câtorva le plăcea să-i împuşte personal pe „roşii”. Între timp, stânga era în general ostilă Bisericii şi însetată să-i ocupe pământurile. Forţele republicane au ucis aproximativ zece mii de episcopi, preoţi, călugăriţe şi călugări. Aceste atrocităţi au dat culoare reportajelor străine şi au îmboldit principalele ziare din SUA să-l susţină pe Franco. Când Eleanor Roosevelt şi-a îndemnat soţul să trimită arme guvernului republican spaniol, el i-a

42 Generalul Emilio Mola, citat în Wyden, Passionate War, p. 108

spus că dacă ar face asta, niciun catolic nu ar mai vota vreodată pentru el.

Sub aspect militar, niciuna din tabere nu era foarte potentă, însă Franco beneficia de eşecul facţiunilor republicane de a fuziona. Stânga spaniolă era un câmp de luptă politică ce cuprindea comuniştii loiali partidului, muncitorii care-l simpatizau pe teoreticianul bolşevic exilat Lev Troţki (un rival înverşunat al lui Stalin), internaţionaliştii care aveau intenţii bune, dar cărora le lipseau abilităţile militare, şi un guvern socialist care încerca să prezinte lumii o faţă atrăgătoare. În timp ce Franco nu se grăbea, facţiunile din opoziţie se băteau între ele, certându-se pe provizii şi aruncând unii dintre cei mai devotaţi partizani în puşcărie. George Orwell, care a mers în Spania să lupte cu fascismul, a sfârşit prin a fi împuşcat de un lunetist comunist şi a ieşit din ţară exact în momentul în care poliţia socialistă era gata să pună mâna pe el.

Există aspecte ale Războiului Civil din Spania care rămân relevante şi azi. Vărsarea de sânge a generat controverse în ţările învecinate, mai ales în Franţa, dacă să accepte sau să respingă zecile de mii de refugiaţi care căutau să scape de lupte. Soldaţii şi tancurile ruseşti care au apărut în Spania au făcut-o fără însemne sau insigne, aşa cum aveau să o facă succesorii lor în criza din Berlin în 1961 şi, peste cincizeci de ani mai târziu, în Ucraina.[43] Bombardamentele germane de la Guernica, imortalizate de Picasso, au generat apeluri la o investigaţie internaţională a crimelor de război, investigaţie care nu a mai avut loc niciodată. În schimb, făptaşii au negat mai întâi că ar fi aruncat bombe, apoi au dat vina pe victime pentru carnaj.

Franco era cel mai tânăr general al Spaniei şi poate

43 în timpul conflictului din Berlin, însemnele de pe tancurile rusești erau ascunse și soldații purtau uniforme negre, fără trese. Corespondentul pentru radio CBS, Daniel Schorr, le-a poreclit „ne-tancuri“ și a speculat că „s-ar putea să ni se spună într-o zi că erau doar niște voluntari vorbitori de rusă care au cumpărat niște tancuri în surplus și au venit din proprie inițiativă“.

cel mai crud. A ordonat personal executarea miilor de presupuşi simpatizanţi şi combatanţi inamici fără cea mai mică urmă de remuşcare. Era deliberativ, dar ambiţios. Chiar înainte ca războiul să fie câştigat, a fost desemnat viitorul şef de stat, cu puteri dictatoriale depline. Oriunde mergea, posterele naţionaliste proclamau *un estado, un pais» un jefe* – „Un stat, o ţară, un lider", un ecou al sloganului nazist „*Ein Volk, ein Reich, ein Führer*".

Ultima grupare combatantă republicană s-a predat lui Franco pe 1 aprilie 1939. Generalul a jurat atunci să nu mai ridice niciodată sabia decât ca să-şi apare ţara de o invazie. Când Hitler i-a cerut ca Spania să intre în Axă, a refuzat din principiu, apoi a întrebat cât era dispusă Germania să plătească. Şi-a impus propriile condiţii: ajutoare economice şi militare generoase, plus Marocul, un teritoriu al regimului de la Vichy. Germanilor li se părea un preţ exorbitant şi ştiau că predarea Marocului către Spania ar înfuria atât de tare regimul de la Vichy, încât nu ar mai dori să colaboreze.

Pentru a rupe blocajul, Hitler a mers de la Berlin la Hendaye, oraş spaniol de graniţă, unde, pe 23 octombrie 1940, s-a întâlnit cu Franco. Cancelarul era încrezător că dorinţa lui de a parcurge o mie opt sute de kilometri pentru a-l vizita pe spaniol în propria ţară avea să producă un pas înainte. La urma urmei, nu era el stăpânul Europei? în schimb, într-o întâlnire de nouă ore, Franco a evitat orice cerinţă. Când Hitler a insistat să-şi ia un angajament, a răspuns prin întrebări. Când i s-a cerut să-şi modereze pretenţiile, le-a repetat. Când führerul a prezis o victorie rapidă în faţa Angliei, insinuând că Spania nu mai putea aştepta dacă voia să ia parte la triumf, Franco s-a îndoit de scenariu înainte de a adăuga că, chiar dacă germanii capturau Londra, britanicii ar fi continuat să lupte din Canada.

De-abia mai stăpânindu-şi furia, Hitler nu a avut de ales decât să facă drumul lung de întoarcere acasă cu mâna goală. În februarie următor, a încercat pentru ultima

dată, scriindu-i lui Franco: „Noi trei, Ducele, dumneata şi cu mine, suntem legaţi de cea mai riguroasă obligaţie a istoriei. [...] în vremuri atât de dificile, [...] o inimă curajoasă poate salva naţiuni”[44]. Linguşeala nu a ţinut la Franco, care a refuzat politicos şansa de a-şi lega soarta de a naziştilor. Scriind din nou, de data asta lui Mussolini, Hitler a prezis că Franco – care avea să moară în patul lui la şaptezeci şi cinci de ani – făcea „cea mai mare greşeală din viaţa lui”[45].

CINCI

VICTORIA CEZARILOR

Când s-a terminat Primul Război Mondial, Imperiul Austro-ungar s-a destrămat. Două treimi din teritoriul Ungariei s-au despărţit de aceasta şi au intrat în componenţa statelor învecinate. Pentru o perioadă scurtă, bolşevicii – încercând să profite de moment – au preluat puterea la Budapesta, dar au fost înlăturaţi în scurtă vreme de ce mai rămăsese din forţele armate slăbite de lupte ale Ungariei. Pe toată perioada interbelică, cea mai mare parte a ţării a fost cuprinsă de sărăcie, în timp ce mulţi membri ai vechii clase superioare tânjeau să se întoarcă în poziţiile de influenţă şi bogăţie de care se bucuraseră înainte. Săracii şi bogăţii deopotrivă s-au simţit obligaţi să recupereze ţinuturile preţioase pierdute de naţiunea lor.

În mijlocul nefericirii, s-au ridicat câteva organizaţii fasciste, mai ales Crucea cu Săgeţi, un grup care promova ceea ce numea „ungarism”. Era o doctrină eclectică ce promitea locuri de muncă, răzbunare, libertate faţă de străini, mântuirea eternă şi recuperarea teritoriilor furate. În mod evident, meniul era atrăgător pentru că, în 1939, Crucea cu Săgeţi era cel mai mare partid de dreapta. Membrii săi erau însă atât de vituperanţi – iar alţi oficiali ungari atât de cooperanţi încât la declanşarea celui de-al Doilea Război Mondial, Hitler nu a avut nevoie să lucreze

44 Bullock, Hitler, p. 609
45 Ibid.

cu fasciştii.

Guvernul fascist s-a alăturat Axei în speranţa că va lua parte la un triumf rapid, dar când perspectivele succesului nu au mai fost aşa de roze, acelaşi guvern a apelat la aliaţii occidentali pentru a negocia o pace separată. În loc să tolereze o asemenea trădare, naziştii au dat autoritate deplină Crucii cu Săgeţi, ai cărei lideri au trimis imediat bande de adolescenţi înarmaţi pe străzi pentru a teroriza populaţia, în ultimele luni ale războiului, s-a jucat o piesă deplorabilă şi denaturată în care zeci de mii de evrei unguri au fost munciţi până la moarte acasă sau deportaţi cu trenul sau pe jos în lagăre de concentrare din care puţini s-au mai întors. Membrii Crucii cu Săgeţi nu au ezitat să ucidă evrei în ghetoul din Budapesta, inclusiv pe cei ale căror acte arătau că se aflau sub protecţie internaţională.

Anii 1920, ’30 şi începutul anilor ’40 au fost o perioadă a naţionalismului în creştere, combinată cu neliniştea alimentată de tehnologie şi repulsia faţă de guvernele care păreau fi atât corupte, cât şi prizoniere ale unei epoci apuse. Îndoielile răspândite şi şubrezirea credinţei i-au făcut pe liderii fascişti în devenire să-şi testeze roţile ajutătoare şi au stârnit mişcări şi toane de toate felurile, de la misticism şi credinţa în zâne la statul în vârful catargelor şi flirtul în spectrul politic cu eugenia şi teoriile rasiale care o însoţeau.

Succesul de la început al lui Mussolini i-a energizat pe cei a căror teamă principală era bolşevismul sau ce-şi imaginau ei că era bolşevismul: cererile gălăgioase de salarii mai mari, de exemplu, sau campaniile pentru reforma agrară. În aproape toate ţările existau veterani care – indiferent în care tabără luptaseră în război – dispreţuiau politicienii civili. Antisemitismul, fie el artificial sau visceral, a înflorit în politică, în economie, în mediul academic şi în artă. Iureşul ameţitor al globalizării i-a făcut pe mulţi să afle consolare în ritmurile familiare ale naţiunii, culturii şi credinţei; şi oamenii de pretutindeni

păreau să stea la pândă, aşteptând lideri care pretindeau că au răspunsuri simple şi satisfăcătoare la întrebările încurcate ale modernităţii. Oswald Spengler, un profesor german devenit filosof, a susţinut că istoria evoluează ciclic. În 1918, el a scris:

Ultimul secol a fost iama Occidentului, victoria materialismului şi a scepticismului, a socialismului, a parlamentarismului şi a banilor. Dar în acest secol, sângele şi instinctul îşi vor reintra în drepturi. [...] Era individualismului, a liberalismului şi a democraţiei, a umanitarismului şi a libertăţii se apropie de sfârşit Masele vor accepta cu resemnare victoria Cezarilor, a bărbaţilor puternici, şi li se vor supune.1

Un om care se vedea pe el însuşi într-un astfel de rol de conducere era Sir Oswald Mosley, un britanic aventuros, cu o mustaţă ca peria, asemănătoare cu a lui Hitler, cu un libido pe potriva celui al Ducelui şi ceea ce a fost descris de o cunoştinţă ca „o aroganţă copleşitoare şi o convingere de nezdruncinat că era născut să conducă” 2. Binecrescut şi scrimer desăvârşit (în ciuda unui picior strâmb), Mosley a petrecut Primul Război Mondial în recuperare după două glezne rupte, prima suferită în timpul unei încăierări la beţie, a doua când s-a prăbuşit cu avionul, după ce a zburat în bucle ca să-şi impresioneze mama. Începând cu 1918, a fost în parlament între conservatori, apoi independent, pe urmă sub stindardul Partidului Muncitoresc, din care a demisionat când liderii săi i-au respins cererea pentru un program extrem de ambiţios de infrastructură. Nedescurajat, Mosley a fondat Partidul Nou, care a propus candidaţi în parlament la alegerile din 1931 fără pic de succes. Mosley, încă dornic, a plecat în Italia să vadă mai de aproape efortul lui Mussolini de a crea noua Romă. Pentru un politician frustrat cu visuri măreţe, modelul italian – cu

1 Oswald Spengler, *Decline of the West*, Knopf, New York, 1922

2 Jennie Lee, citat în John Simkin, „Oswald Mosley”,

Spartacus Educaţional, http://spartacus-educational.com/prinosley.htm podurile, apeductele, sălile mari şi străzile largi abia construite, dar încă neplătite pe de-a-ntregul – părea a fi biletul câştigător.

Întorcându-se la Londra, Mosley a fondat Uniunea Britanică a Fasciştilor (BUF), cu o platformă ce conţinea programul său specific de lucrări publice, anticomunismul, protecţionismul şi eliberarea Marii Britanii de străini, „fie evrei, fie orice alt tip de străini”[46]. Conform tradiţiei Ducelui, a recrutat o forţă de securitate cu înfăţişare dură, şi-a instruit adepţii să adopte salutul roman şi a distribuit cămăşi negre croite după modelul jachetelor sale de scrimă. În 1934, adunările lui Mosley atrăgeau mulţimi mari de muncitori, negustori, afacerişti, membri ai nobilimii, politicieni conservatori nemulţumiţi şi câţiva reporteri, soldaţi şi poliţişti aflaţi în timpul liber. Numărul membrilor de partid a ajuns la patruzeci de mii. Nerăbdători să se extindă, cei din BUF au înfiinţat cluburi de băut şi echipe de fotbal, însă efortul de a ţine un concurs de frumuseţe a eşuat în lipsa unui număr suficient de persoane interesate. În acest punct de cotitură, evoluţia personală a lui Mosley de la patriot britanic la lacheu german a fost desăvârşită: în 1920, George al V-lea participase la prima sa nuntă; în 1936, Joseph Goebbels a găzduit-o pe a doua, cu Adolf Hitler printre cei şase oaspeţi.

Fascismul britanic nu a murit repede, dar s-a estompat în parte, ca urmare a politicii guvernamentale oficiale de împăciuire, care oferea o casă mai respectabilă social pentru simpatizanţii naziştilor. Dar ceea ce a domolit cu adevărat entuziasmul pentru Cămăşile Negre ale lui Mosley a fost spectacolul Cămăşilor Brune care au intrat în marş în Renania, Austria, Regiunea Sudetă, Praga şi – mişcarea care a declanşat în cele din urmă războiul – Polonia. Deodată, mizele erau mult mai mari şi a fi fascist nu mai era atât de acceptabil. William Joyce, şeful

46 William Joyce, citat în ibid.

propagandei de la BUF, a fugit la Berlin, unde şi-a început a doua carieră ca notoriul lord Haw-Haw, un crainic radio trădător. Mosley a fost arestat în primul an de lupte, dar, fiind vorba de Anglia.

Churchill le-a acordat prizonierului de viţă nobilă şi soţiei lui favoarea de a locui într-o căsuţă cu o grădină de legume şi dreptul de a angaja alţi deţinuţi ca servitori.

Niciunul dintre europenii care, asemenea lui Mosley, au încercat să calce pe urmele lui Mussolini şi ale lui Hitler nu au ajuns în vârful piramidei de putere a ţării. În Spania, Franco a invitat partidul Falangei Fasciste în coaliţia sa, apoi l-a înghiţit. Dictatorul din Portugalia, António de Oliveira Salazar, a acceptat atributele autoritare ale fascismului, însă a respins orice răzvrătire împotriva Bisericii şi a doctrinelor sale. În Franţa, Solidaritatea Franceză cu cămăşi albastre a fost unul dintre grupurile de dreapta care serveau drept partener de antrenament pentru stânga; mişcarea era în mod făţiş pronazistă, cu o campanie bazată pe sloganul „Franţa pentru francezi", şi a fost interzisă de guvernul socialist în 1936. Membrii Partidului Naţionalist din Islanda purtau cămăşi gri şi banderole cu svastica roşie, jurau să protejeze identitatea etnică a islandezilor, credeau în supremaţia ariană şi nu au primit niciodată mai mult de unu la sută din voturi. În România, armata a suprimat şi a colaborat alternativ cu Legiunea Arhanghelului Mihail, un grup charismatic cu adepţi din zonele rurale sărăcite, atraşi de amestecul său de religie renăscută, politică revoluţionară şi violenţă împotriva evreilor.

În aceste cazuri şi în altele, fascismul a fost mai puţin înfrânt decât diluat. Pedestraşii dornici au ajutat la sporirea pasiunilor naţionaliste în multe ţări, însă elementele insurecţionale ale mişcărilor au fost suprimate înainte să-i poate ameninţa pe cei puternici. În Italia şi Germania, foştii caporali luau deciziile; peste tot în rest, generalii şi omologii civili din clasele superioare au păstrat puterea.

Cehoslovacia, într-un echilibru tensionat în umbra celui de-al Treilea Reich, a fost un caz special. Aici, Konrad Henlein, un fost instructor de gimnastică, viclean, miop şi burtos, s-a agăţat de locomotiva nazistă şi a lăsat-o să-l tragă după ea. La instrucţiunile lui Hitler şi cu bani de la Berlin, Henlein a devenit principala portavoce pentru elementele fasciste din comunitatea germană, destul de variată din punct de vedere politic, din Cehoslovacia. Pentru oficialii străini şi pentru presă, spunea tot felul de poveşti despre relele tratamente aplicate poporului de mâna brutală a Pragăi. Născocelile lui, preluate de nazişti, au avut efect Mulţi europeni au început să empatizeze cu declaraţiile pline de indignare ale lui Hitler şi considerau rezonabilă dorinţa lui de a interveni în favoarea fraţilor etnici ai ţării sale.

Pe măsură ce ziua judecăţii se apropia, Henlein a renunţat la delimitările anterioare şi a îmbrăţişat nazismul, cu tot cu salut. Discipolii săi se deosebeau de cei ai lui Hitler doar prin culoarea cămăşilor (albe) şi modelul steagurilor (stacojii, cu un scut alb, fără svastică). În septembrie 1938, conflictul dintre minciunile naziste şi statul de drept s-a agravat; minciunile au câştigat. Conform Pactului de la München, din 1938, Franţa şi Marea Britanie au acceptat că Germania avea dreptul de a înghiţi treizeci la sută din teritoriul cehoslovac, o treime din populaţia ţării şi peste o jumătate din resursele de minerale strategice. La mai puţin de şase luni după aceea, Hitler s-a întors să ia şi restul.

Controversa pe seama apariţiei, a direcţiei şi a sorţii fascismului a trecut graniţele Europei. Deşi cuvântul „arian” tinde să evoce imaginea unui blond nordic cu ochi albaştri, unii teoreticieni pronazişti ai rasei i-au găsit originile în „oamenii care au coborât, acum câteva milenü, de pe platoul asiatic central în văile Indului şi Gangelui şi care au rămas puri respectând legile stricte ale castelor. [...] Aceşti oameni îşi spun arieni, [...] oameni nobili”[47].

47 Houston Stewart Chamberlain, Aryan World-View, Patriot Press,

Mulţi oameni din India sprijineau această denumire. Furioşi pe stăpânitorii britanici şi îngrijoraţi din pricina năvălirii musulmanilor, liderü naţionalişti hinduşi admirau încercarea lui Mussolini de a-i transforma pe italienü comozi în războinici; tânjeau la o transformare asemănătoare printre propriii adepţi în martie 1939, la zece zile după invazia Wehrmachtului în Cehoslovacia, purtătorii de cuvânt ai Partidului Hindus au lăudat Germania pentru „reînvierea culturii ariene, [...] patronajul învăţăturilor vedice şi susţinerea înflăcărată a tradiţiei civilizaţiei indo-germanice”[48]. În cel de-al Doilea Război Mondial, mii de militanţi hinduşi şi-au croit drum spre Germania, unde naziştii i-au organizat într-o legiune care să lupte cu forţele britanice pe subcontinent.

Forţele care alimentau fascismul în alte părţi – greutăţile economice, ambiţia şi prejudecăţile – erau, de asemenea, prezente în Statele Unite. Un scriitor autodidact, William Pelley, a fondat Legiunea de Argint din America, în ianuarie 1933, la doar câteva ore după ascensiunea lui Hitler în funcţia de cancelar al Germaniei. Cu sediul în Asheville, Carolina de Nord, Legiunea a atras aproximativ cincisprezece mii de membri. Adepţii purtau pantaloni albaştri şi cămăşi argintii, cu un „L” stacojiu deasupra inimii, simbolul iubirii, loialităţii şi libertăţii. Cămăşile Argintii militau pentru antisemitism şi căutau să imite modelul nazist de bande înarmate organizate. Anchetatorii sub acoperire din Infanteria Navală a Statelor Unite au declarat că spionii lui Pelley le-au promis bani în schimbul accesului la arme din arsenalele militare din California, însă ancheta nu a dus la arestări, în 1936, Pelley a candidat la preşedinţie cu sloganul „Jos cu roşiii şi afară cu evreii”, dar a apărut pe buletinul de vot doar în statul Washington şi a primit mai puţin de două mii de

Henderson, NV, 2002, p. 11

48 Marzia Casolari, „Hindutva’s Foreign Tie-Up in the 1930s: Archival Evidence“, Economic and Political Weekly, 22 ianuarie 2000, p. 224, http://www.sacw.net/DC/CommunalismCoilection/ArtidesArchive/casolari.pdf

voturi.

Cămăşile Argintii au dispărut în curând, însă prejudecata adoptată de ei şi-a găsit vocea în organizaţii precum Ku Klux Klan şi emisiunile cu audienţă naţională ale preotului Charles Coughlin, o personalitate radio polarizantă şi izolaţionistă care locuia în Detroit. Însă nu toţi bigoţii erau la fel, fiindcă deşi mulţi dintre cei cu simpatii fasciste erau antiimigranţi, poate la fel de mulţi nu trăiau de prea mult timp pe pământ american.

Aproape un sfert din populaţia Statelor Unite avea descendenţă germană şi majoritatea sperau că un al doilea război între ţara lor de baştină şi cea adoptivă nu ar fi necesar. În acest grup erau câţiva, un procent redus, care şi-au declarat sprijinul faţă de Hitler. Fritz Kuhn era un astfel de om. Inginer chimist care venise în Statele Unite în 1928, Kuhn a organizat Liga Germano-Americană (German American Bund – GAB) opt ani mai târziu. Membrii grupului purtau cămăşi brune şi cizme negre şi purtau svastica la adunări alături de portretul lui George Washington, pe care îl proclamau „primul fascist” al Americii din cauza presupusului său dezgust faţă de democraţie. „Aşa cum Hristos a vrut să vină copiii la el, Hitler vrea să fie venerat de copiii germani”[49] – acesta era mesajul transmis în şcolile Ligii care au apărut în ţară, mai ales în Vestul Mijlociu.

Liga se aştepta la o victorie a naţional-socialiştilor în Europa şi a sesizat ocazia de a aduce triumful anticipat pe pământ american. Pentru a se apropia de scopul lor, GAB a cerut supunere totală de la membri şi a îndemnat Statele Unite să rămână neutre în orice dispută cu Germania şi puterile aliate. În ciuda rădăcinilor lor străine, entuziaştii Ligii se înfăţişau ca fiind cei mai sinceri şi mai puri americani, apărându-şi ţara de pericole precum comunismul, încrucişarea raselor şi jazzul Mişcarea şi-a atins un zgomotos apogeu la Madison Square Garden, în

---

49 Mark D. Van Ells, „Americans for Hitler—the Bund“, America in WWII, august 2007.

februarie 1939, când Kuhn a vorbit unei mulţimi agitate de douăzeci de mii de oameni. În strigătele de *Sieg Hei – H,* l-a batjocorit vesel pe preşedintele Frank D. „Rosenfeld” şi a demascat „Jew Deal-ul”[50] acestuia.

GAB a întâmpinat o opoziţie dură din partea principalelor organizaţii germano-americane, a sindicatelor, a activiştilor evrei şi cel puţin a câtorva gangsteri. „Scena era decorată cu o svastică şi un portret al lui Adolf Hitler, îşi aminteşte celebrul şef mafiot Meyer Lansky despre o adunare fascista. Vorbitorii au început să bată câmpii. Eram doar cincisprezece, dar am intrat în acţiune. Pe unii i-am aruncat pe geam. Majoritatea naziştilor s-au panicat şi au fugit l-am urmărit şi i-am bătut. Voiam să le arătăm că evreii nu stau întotdeauna deoparte şi acceptă insultele.”[51] Dată fiind legătura cu lumea interlopă, pare firesc ca finalul carierei lui Fritz Kuhn să nu fie un act de violenţă, ci – ca în cazul lui Al Capone – să se termine cu o sentinţă la închisoare pentru evaziune fiscală şi, în cazul lui Kuhn, cu o condamnare în plus pentru spălarea banilor Ligii ca să-şi întreţină amanta.

În retrospectivă, este tentant să respingi fiecare fascist al acestei epoci ca fiind un om rău sau un ţicnit, dar este prea uşor şi, inducând mulţumirea de sine, şi periculos. Fascismul nu este un accident în evoluţia omenirii, ci o parte a ei. Chiar şi cei care s-au alăturat acestor mişcări din ambiţie, lăcomie sau ură probabil ori nu erau conştienţi, ori negau faţă de ei înşişi adevăratele motive.

Istoriile orale din acea vreme mărturisesc speranţa şi entuziasmul generat de fascism. Bărbaţii şi femeile care îşi pierduseră nădejdea în schimbări politice simţeau brusc o legătură cu răspunsurile pe care le cântaseră. Parcurgeau înflăcăraţi distanţe lungi pentru a participa la adunări

50 Fritz Kuhn, citat ibid

51 Michael Feldberg, „But They Were Good to Their People“, My Jewish Learning, www.myjewishlearning.com/article/but-they-were-good-to-their-people/2

fasciste, unde descopereau suflete asemănătoare dornice să redea măreţia naţiunii, valorile tradiţionale ale comunităţii şi optimismul în privinţa viitorului. Aici, în această cruciadă, auzeau explicaţii care aveau sens pentru ei despre curentele puternice care acţionau în lume. Aici erau şansele pe care le căutaseră de a intra în grupuri de tineret, în organizaţii sportive, în campanii caritabile şi activităţi de training pentru slujbe. Aici se aflau relaţiile de care aveau nevoie pentru a începe o afacere nouă sau a lua un împrumut. Multe familii care se opriseră după doi copii, crezând că doar atât îşi permiteau, acum găseau încrederea să aibă patru, cinci sau şase. În compania amabilă a celorlalţi fascişti, puteau împărtăşi o identitate care li se părea corectă şi se puteau implica într-o cauză pe care o puteau sluji fiecare cu bucurie şi devotament Acestea erau premii, credeau ei, pentru care merita să mărşăluiască şi chiar să renunţe la libertăţile democratice – cu condiţia ca liderii lor să respecte promisiunile şi să le îndeplinească fanteziile.

Un timp îndelungat, a părut că acei lideri puteau face exact ceea ce făgăduiau. În anii 1920, Mussolini avea aspectul unui învingător, la fel şi Hitler după 1933. Lumea credea – mai mult decât în orice alt om de stat european – că vor avea succes acolo unde politicienii convenţionali dădeau greş. Erau deschizători de drumuri, vizionari aflaţi în strânsă legătură cu tulburătorul, dar încântătorul *zeitgeist*, spiritul vremii.

În *Cabaret*, există un moment electrizant într-o berărie, unde un tânăr nazist se ridică în picioare şi, urmat de cei mai mulţi, dar nu de toţi cei prezenţi, cântă un imn despre promisiuni şi groază:

Creanga de tei e verde şi-nfrunzită, Rinul dă mării aurul său.

Dar curând auzi o şoaptă: „Ridică-te, ridică-te.
Ziua de mâine îmi aparţine”.
O, patrie, patrie, arată-ne semnul
Pe care au aşteptat copiii tăi să-l vadă.

Va sosi dimineaţa când lumea va fi a mea.

Ziua de mâine îmi aparţine.

Ziua de mâine îmi aparţine.[52]

Fascismul a prins pentru că mulţi oameni din Europa şi din alte părţi îl vedeau ca pe un val măreţ care transforma istoria, care le aparţinea numai lor şi care nu putea fi oprit.

ŞASE

DECLINUL

Podebrady, ianuarie 1942. Oamenii de aici sunt trişti şi toţi îndură cu greu războiul. Asta îi include pe arieni şi pe nonarieni, ca să folosim această denumire mai curând stranie în care se împarte acum creaţia lui Dumnezeu. Purtăm stele, după cum ştii, unii cu mândrie, alţii le ascund, deşi nu ai voie… Trăim vremuri ciudate şi suntem văzuţi de unii ca membrii unei rase mai puţin valoroase. Desigur, negrii sunt şi ei subestimaţi, însă lumea tace în privinţa asta, chiar şi evreii Când Dumnezeu ne va lumina creierul şi vom înţelege că suntem toţi egali în faţa lui Dumnezeu, atunci va fi mai bine.

Propoziţiile de mai sus sunt din jurnalul scris de Ruzena Spieglovă, o văduvă care trăia singură, jelind moartea recentă a fiicei ei şi observând din interior lanţurile care – în iarna aspră a anului 1942 – se strângeau în jurul evreilor din Cehoslovacia ocupată de nazişti.

Cuvintele ei ilustrează capacitatea unei persoane de rând care trăieşte într-un stres extraordinar de a simţi empatie faţă de bărbaţii şi femeile pe care nu i-a întâlnit niciodată şi care caută consolare în convingerea că toţi oamenii au valoare egală. Această generozitate a spiritului – această grijă pentru ceilalţi şi pentru ideea că toţi suntem creaţi egali – este cel mai eficient antidot pentru amorţeala morală egoistă care permite fascismului să prospere. Este o capacitate ce se poate găsi în majoritatea

52 John Kander și Fred Ebb, „Tomorrow Belongs to Me“, cântec din filmul Cabaret, regizat de Bob Fosse, Allied Artists Pictures, New York, 1972

oamenilor, dar nu este întotdeauna alimentată şi uneori, pentru o vreme, este zdrobită cu brutalitate.

Podebrady aprilie 1942: Am fost luaţi pentru plecare şi împărţiţi pentru muncă. Erau patru grade de sănătate. Eu am fost în a doua categorie, ceea ce înseamnă că sănătatea mea este destul de bună. Acum spun că în curând vom fi mutaţi din Podebrady şi de aceea toţi evreii pleacă cu trenul la Köln pentru înregistrare. [...] Este posibil să supravieţuiesc, cu toate problemele care ne aşteaptă. Poate ne vom vedea, dragilor, care sunteţi în străinătate. Domnul să vă dea sănătate. Când mă voi întoarce (sper să mă întorc, nu se ştie niciodată), o să vă scriu cum a fost la Köln. [Sfârşitul jurnalului]

Pe 9 iunie 1942, Rüzena Spieglovă a făcut parte din grupul de evrei cehoslovaci trimişi cu trenul în lagărul nazist de concentrare de la Terezin. Pe 12 iunie, au fost transportaţi mai departe, în est, într-o destinaţie pe care nu o cunoaştem cu siguranţă, probabil într-o zonă forestieră din Polonia ocupată. Nu au existat supravieţuitori ai acelui transport. Bunica mea din partea mamei avea cincizeci şi patru de ani când a fost ucisă.

În vara anului 1940, la mai puţin de un an de la declararea războiului, al Treilea Reich stăpânea Austria, toate segmentele Cehoslovaciei divizate, jumătate din Polonia, Norvegia, Belgia, Olanda şi mare parte din Franţa. Între aprilie şi iunie, ocupase un milion de kilometri pătraţi în Europa, asigurase accesul la zăcăminte de petrol şi de alte minerale strategice şi, cel puţin pe continent, nimicise singurele armate semnificative care i se opuneau. Nimic în lume nu părea să egaleze colosul nazist, însă, contrar tuturor aşteptărilor, inclusiv celor proprii, Hitler nu avea să mai cunoască niciodată un asemenea succes.

Declinul a început când, în iulie, Winston Churchill a respins brusc oferta führerului pentru un acord de pace. Pentru a le da britanicilor o lecţie, Hitler a ordonat avioanelor Luftwaffe să distrugă Forţa Aeriană Regală şi să facă posibilă invazia terestră, peste Canal. Timp de cinci

luni, bombardierele Stuka şi avioanele de luptă Messerschmitt s-au luptat cu bateriile antiaeriene britanice şi cu avioanele Hurricane şi Spitfire. Raidurile germane făceau sirenele să urle în regiunile industriale din interior şi de pe coastă, ca şi în inima Londrei, provocând mii de incendii, distrugând fabrici, docuri, staţii de tren, clădiri de apartamente, baruri – avariind chiar şi Palatul Buckingham.

Aceste evenimente aveau să fie printre primele mele amintiri. După ce ne-am luat adio de la familie şi prieteni, eu şi părinţii mei am părăsit Praga curând după invazia din martie 1939, apoi am călătorit cu trenul prin Slovacia, Ungaria, Iugoslavia şi Grecia. De acolo am luat bilete pe un vapor care ne-a adus în Anglia, unde am trăit mai întâi într-un internat mizer din Londra, pe care eram prea mică să mi-l amintesc, apoi într-un apartament modest pe care nu-l voi uita niciodată. Apartamentul, cu o bucătărie mică şi baie, era la etajul al treilea al unei clădiri de cărămidă roşie din Notting Hill. Printre vecinii noştri se aflau şi alţi refugiaţi, unii din Cehoslovacia, alţii din Polonia, Germania şi Spania.

În timpul raidurilor aeriene, rutina noastră era să coborâm în grabă scara cenuşie şi înghesuită de beton către subsol, care era împărţit în câteva camere mici şi una mai mare. Eram cam douăzeci de oameni acolo în orice moment, uneori şi mai mulţi când clădirile din apropiere trebuiau evacuate. Beam ceai sau cafea pregătite de îngrijitori voluntari şi împărţeam gustări de pâine şi biscuiţi. Dormeam – când puteam – pe paturi de campanie sau saltele în camera cea mai mare. Deşi clădirea era nouă şi sigură din punct de vedere al structurii, pivniţa avea ţevile de apă caldă şi gaz suspendate de tavan; acestea încălzeau camerele, însă dacă ar fi căzut o bombă în apropiere, am fi fost opăriţi sau asfixiaţi Fiind atât de mică, nu mă gândeam la asemenea posibilităţi, în schimb mă bucuram de fiecare minut de camaraderie dârză.

Notting Hill nu avea valoare strategică şi, prin urmare, nu era o primă ţintă, însă bombele tot au căzut în peste zece locuri din apropiere, ucigând mulţi oameni. O vecină a fost scoasă de brigada de pompieri din dărmăturile unui bar local, Freemasons Arms. Crezuse că s-a terminat cu ea, dar s-a dovedit tare ca piatra şi a trăit să sărbătorească 103 ani de viaţă. Altă dată, o bombă a căzut, dar nu s-a detonat, aşa că toate clădirile din zonă au fost evacuate şi a sosit o echipă de urgenţă. După investigaţii, echipa ne-a zis să nu ne îngrijorăm: explozibilul fusese făcut de muncitorii dintr-o fabrică din Cehoslovacia ocupată şi aranjat cu grijă să nu explodeze.

Slujba tatălui meu era să transmită ştiri înapoi în patria-mamă în numele guvernului cehoslovac aflat în exil şi cu sediul în Londra. O făcea pentru a contracara şirul de minciuni lansate în fiecare zi de ocupanţii nazişti. Într-o dimineaţă, pe la începutul războiului-fulger, tatăl meu – Josef Körbel – avea un material pentru radio pe care trebuia să-l termine şi a decis să ignore sirenele şi să rămână în apartamentul nostru să lucreze. Un prieten care era cu el şi-a amintit mai târziu:

Şuieratul unei bombe în zbor a fost atât de puternic încât ne-am aruncat amândoi la pământ şi dr. Körbel a sărit repede sub masă. Atacul aerian era asurzitor, iar casa noastră se legăna atât de tare încât îmi amintea de o navă pe marea agitată. N-aş fi crezut niciodată că o clădire uriaşă de fier şi beton putea să vibreze atât de dramatic şi tot să nu se facă bucăţi. Când am simţit că am scăpat de pericol, n-am rezistat să nu râdem uşuraţi.[53]

De pe 7 septembrie 1940 până la sfârşitul lunii octombrie, peste cincizeci şi şapte de zile consecutive, două sute de bombardiere, în medie, şi-au aruncat încărcăturile letale peste Londra. Nu exista un refugiu sigur. Adăposturile, fie în grădinile caselor, fie în parcurile publice, ofereau protecţie doar împotriva exploziilor

---

53 Prokop Drtina, Ceskoslovensko müj osud, Melantrich, Praga, 1991, p. 573. Traducerea autoarei.

colaterale şi asfărâm ăturilor. Familiile care se retrăgeau în subsoluri erau deseori strivite sau sufocate de clădirile prăbuşite. În primele şase săptămâni, şaisprezece mii de case au fost distruse şi alte şaizeci de mii grav avariate; peste trei sute de mii de oameni au fost mutaţi.

Londonezii însă sunt o specie adaptabilă. Ştiind că puteau rămâne blocaţi zile întregi pe drumul spre sau dinspre casă, funcţionarii veneau la birou cu obiecte de toaletă, cu perne, pături şi haine în plus. Pe măsură ce se însera, parada de saltele începea să se îndrepte spre pivniţe, adăposturi sau metrou. Datele meteo erau clasificate, aşa că oamenii făceau propriile prognoze – cerul senin însemna o zi frumoasă pentru Hitler; nopţile senine în anumite momente ale lunii asigurau luna bombardierului. Graniţele sociale care defineau cultura britanică s-au topit temporar în timp ce oamenii din toate clasele îşi adresau urări de bine. Negustorii sfidători puneau însemne: *distrus*, nu închis, sau *doborât* în loc de încuiat. Băncile şi poşta promiteau *program obişnuit* –, prostituatele întreprinzătoare făceau la fel.

În ciuda loviturilor dure şi a multora din cercurile politice care nu vedeau altă variantă decât să cedeze, britanicii au refuzat să se predea. Hitler se aşteptase să scape de Anglia înainte de a-şi întoarce atenţia spre Uniunea Sovietică, însă strategia agresivă nu i-a mers. Era frustrat şi în efortul său de a-l convinge pe Franco să intre cu Spania în război, şi enervat de decizia pripită a lui Mussolini de a invada Grecia. Între timp, în nordul Africii, forţele britanice şi indiene se apărau cu succes de atacurile germane şi italiene, iar în martie 1941, curajoşii patrioţi sârbi au răsturnat guvernul pronazist şi l-au forţat pe Hitler să intervină acolo. Germanii erau extrem de puternici, dar, aşa cum cancelarul începea să descopere, la fel era şi dorinţa de a se împotrivi – când este trezită în totalitate.

Cu zece zile înainte de începerea războiului, Germania şi Uniunea Sovietică anunţaseră că fiecare avea

să rămână neutră în orice conflict în care era implicată cealaltă ţară. Acordul era şocant în sensul că acele guverne erau rivale sub aspect ideologic, dar şi de înţeles pentru că erau la fel de cinice. Conform aranjamentului, cele două au invadat Polonia din direcţii opuse şi au împărţit ţara între ele. Pentru Stalin, pactul a venit la momentul potrivit. Petrecuse sfârşitul anilor 1930 făcând mascarade de procese ale presupuşilor oficiali neloiali, executând sute de mii de oameni. Acest exerciţiu de paranoia a lăsat Rusia nepregătită pentru o confruntare armată cu germanii.

Şi Hitler a apreciat momentul. Nu voia să fie forţat să lupte pe două fronturi – cum se întâmplase în Războiul cel Mare. Era logic, aşadar, să amâne, însă Hitler recunoştea o parte suficientă din el însuşi în Stalin ca să nu aibă încredere. Credea că bătrânul Iosif avea să încerce să-l păcălească şi să atace de îndată ce Armata Roşie era în stare; era mai bine, a presupus el, ca Germania să dea primul pumn. În războiul cu URSS, fusese mereu vorba de când, nu de dacă. Teritoriile vaste din est erau premiul pe care führerul şi-l dorea cel mai mult. Motivul era în parte material – armata lui avea o nevoie permanentă de cereale, came, petrol şi alte resurse –, dar avea şi dorinţa maniacă de a extinde *Lebensraumul* (spaţiul vital) în singura direcţie neîngrădită de un ocean, canal sau mare. Planificatorii săi visau ca, după război, toată întinderea fertilă dintre Urali şi frontiera poloneză să fie ornată cu oraşe strălucitoare, populate exclusiv de rasa pură – ale căror alimente să fie furnizate de ţărani slavi care să trudească dincolo de porţi, cultivând pământul, crescând vite, mâncând resturi şi fiind educaţi doar la nivelul necesar pentru a înţelege şi a se supune ordinelor.

Decizia lui Hitler de a invada Uniunea Sovietică în iunie 1941 a fost luată din convingerea că avea să întrerupă aprovizionarea cu alimente a populaţiei locale. Cu patru săptămâni înainte de atac, Göring a prezis că „multe zeci de milioane de oameni din zonele industriale

vor deveni redundante şi fie vor muri, fie vor trebui să emigreze în Siberia. Orice încercare de a salva populaţia de acolo de moarte prin înfometare [...] ar slăbi rezistenţa Germaniei în război”[54]. Era acelaşi Göring care se lăuda: „Eu nu am conştiinţă”. Asta era, pe scurt, moralitatea nazistă.

În prima zi de vară, avioanele, tancurile şi infanteria germană au duduit spre est, luând Uniunea Sovietică prin surprindere şi avansând cu peste trei sute de kilometri în prima săptămână. Experţii militari din Berlin şi alte capitale occidentale erau siguri că soldaţii germani aveau să învingă repede. Stalin credea că propriul său personal avea să-l omoare din cauza prostiei lui, dar asta nu s-a întâmplat. Sovieticii construiseră un sistem economic şi politic integrat care le permitea să mobilizeze toate resursele. După ce au suferit pierderi iniţiale severe, Armata Roşie s-a mobilizat şi a reuşit să stabilească poziţii defensive puternice. Distanţa şi clima dădeau Rusiei un avantaj strategic crucial. Fiecare kilometru cu care înaintau germanii lungea liniile de aprovizionare şi fiecare săptămână aducea zile mai scurte, vânturi mai reci, mai multă ploaie şi, începând din octombrie, zăpadă. Odată ce avantajul surprizei s-a disipat, războinicii celui de-al Treilea Reich s-au trezit – pentru prima dată – într-o bătălie adevărată.

Pe măsură ce avansul Germaniei încetinea, furia lui Hitler creştea. Crezuse că oamenii din Ucraina şi statele baltice aveau să-i întâmpine pe soldaţii săi ca pe nişte eliberatori, iar unii au făcut-o, pentru că sentimentul antirusesc în aceste zone era puternic. Guvernatorii nazişti şi trupele SS însă erau brutali. În loc să trateze populaţiile locale ca pe nişte aliaţi, îi împingeau la nesupunere confiscându-le alimentele, furându-le proprietăţile, subjugând milioane de muncitori şi molestând oamenii.

Hitler studiase istoria militară şi înţelegea valoarea

---

54 Hermann Göring, directivă de război, 23 mai 1941, citat în Bullock, Hitler, p. 642

pregătirii şi a surprizei. Ceea ce nu a reuşit să înţeleagă a fost nevoia de a-şi adapta strategia pentru a face faţă lucrurilor neplăcute. Însetat de altă cucerire, a subestimat rezistenţa Rusiei şi capacitatea Armatei Roşii de a găsi înlocuitori pentru oamenii ucişi sau luaţi prizonieri. Având o încredere de neclintit în propria judecata, îşi contrazicea deseori generalii, ordonându-le să facă ceea ce nu putea face nimeni. Asta i-a obligat pe soldaţi! săi, mulţi fără cizme sau haine de iarnă, să înainteze slăbiţi prin peisajul îngheţat aflat la mii de kilometri de casă.

La începutul lunii decembrie, germanii ajunseseră degeraţi în pădurile aflate la vest de Moscova, însă sovieticii au lansat în curând o contraofensivă care i-a împins înapoi, blocându-i astfel Wehrmachtului accesul la capitala sovietică. În 1942, Hitler a încercat din nou şi a încercat iar prea mult. În a doua zi a lunii februarie 1943, la Stalingrad, aproximativ nouăzeci de mii de luptători ai Armatei a VI-a s-au predat sovieticilor. Luptele aveau să continue luni de zile, însă expediţia din Est a führerului era condamnată.

Mussolini şi Hitler au fost întruchiparea fascismului, însă niciunul nu a putut organiza un stat cu desăvârşire totalitar. A existat întotdeauna o lacună între teorie şi realitate, între ordinele de sus şi implementarea lor la nivelurile inferioare. Guvernele nu au fost niciodată chiar atât de eficiente pe cât voiau să pară. În Germania, Gestapoul a comis nenumărate crime înfiorătoare, dar a trebuit să şi muncească din greu ca să-i facă pe cetăţenii de rând să creadă că regimul avea agenţi la orice colţ şi urechi vigilente în fiecare clădire. În spatele faţadei intimidante, organizaţia avea personal redus, era îngropată în hârtii şi nesigură politic – jumătate din membrii săi nici măcar nu erau nazişti. Mulţi informatori ai Gestapoului erau oportunişti bucuroşi să provoace necazuri vecinilor pe care nu îi înghiţeau şi oamenilor cărora le datorau bani. A existat chiar şi o doamnă din Saarbrücken care l-a denunţat pe soţul ei ca să facă loc –

după cum i-a spus fiului ei mic – pentru un tată nou, „mult mai bun”[55].

Aproape imediat după ce a ajuns în funcţie, Hitler a înlăturat femeile din birocraţie, promiţându-le „emanciparea de emancipare”[56].

Femeile erau sfătuite să stea la cratiţă, să repare, să coasa, să facă *Apfelkuchen*[57] şi să dea naştere următoarei generaţii de supraoameni arieni. Ambiţia asta nu s-a dovedit mai uşor de îndeplinit decât cucerirea Uniunii Sovietice. Din 1933 până în 1939, numărul femeilor care munceau a crescut de la patru milioane la cinci milioane de Frauen şi Fräulein, care ajutau economia să ţină pasul cu cerinţele războiului.

În Italia, unde comuniştii şi socialiştii erau în afara legii prin definiţie, mulţi au supravieţuit anilor de fascism evitând să atragă atenţia, pretinzând că erau apolitici şi – la fel ca tatăl lui Mussolini într-o epocă trecută – ascunzând steagul roşu al familiei într-o cutie îngropată în curte. Tacticile prudente au permis mişcărilor de stânga să iasă iar la suprafaţă cu o forţă considerabilă chiar înainte de sfârşitul războiului. În Germania, dezacordul făţiş era rar, însă existau sfere de activitate antinazistă în sindicatele muncitoreşti, în sectorul privat, în comunitatea religioasă şi în armată. Dezgustul faţă de Hitler a devenit cunoscut în modul cel mai dramatic când, pe 20 iulie 1944, Claus Philipp Schenk (contele von Stauffenberg) a încercat să-l arunce în aer pe führer cu o bombă cu ceas ascunsă în servieta sa. Explozia a lăsat persoana vizată cu părul ars, arsuri pe picior, timpane rănite şi convingerea – datorită acestei scăpări norocoase – că Providenţa îi venea încă în ajutor.

Bomba cu ceas care îl aştepta pe Mussolini a fost mai puţin zgomotoasă, însă, în cele din urmă, letală şi a venit

55 David F. Crew, ed., Nazism and German Society, 1933-1945, Routledge, Londra, 1994, p. 180

56 Ibid. p.3

57 Plăcintă cu mere (în germană în original, n.tr.)

dintr-o sursă şi mai apropiată de el. Cine ar fi crezut că fondatorul fascismului avea să fie doborât de membrii propriului său partid?

Momentul de cotitură a venit spre sfârşitul anului 1942, când forţele aliate au alungat Axa din nordul Africii, creând o platformă de eliberare a Europei din sud, prin Italia.

Poziţia tot mai şubredă a ţării era oglindită de schimbările liderului său. Mussolini cel lăudăros şi ţanţoş nu mai exista. Deşi altă dată se mândrea că ia decizii rapide şi îşi păstra biroul ordonat, acum lăsa hârtiile să se adune în teancuri, în timp ce el studia tăieturi din ziare, subliniind propoziţiile-cheie cu un creion colorat A devenit capricios, răzgândindu-se deseori şi uneori bifând ambele casete într-un memoriu care prezenta opţiuni diferite. Lua medicamente pentru stomac pentru a-şi trata ulcerul, însă nu exista reţetă pentru marea problemă cu care se confrunta: compatrioţii săi plini de dispreţ care voiau să iasă din război.

Nici italianul de rând, nici forţele armate ale naţiunii şi nici regele împresurat nu voiau să fie asociaţi cu al Treilea Reich. Păgânismul vizibil al lui Hitler nu era pe placul romano-catolicilor şi mulţi bombăneau când, în 1938, Mussolini a acceptat aceleaşi statute antisemite ce fuseseră aprobate în Germania cu ani înainte. Chiar şi celor care îl iubeau pe Duce, sau poate mai ales lor, nu le plăcea să-l vadă jucând rolul partenerului junior al unui rasist teuton. Armata era deranjată de trimiterea zecilor de mii de oameni în est, unde luptaseră – mulţi purtând încălţări de carton – alături de nemţi. Acum, patria lor era pe punctul de a deveni un nou front în ceea ce părea a fi un război nesfârşit Mişcarea fascistă, cândva atât de dornică să anunţe întoarcerea gloriei italiene, avea să fie cu siguranţă considerată răspunzătoare pentru înfrângerea Italiei.

Pe 10 iulie 1943, primii o sută şaizeci de mii de soldaţi aliaţi au debarcat în Sicilia. Două săptămâni mai

târziu, Marele Consiliu al Partidului Fascist s-a întrunit la Roma. Neştiind la ce să se aştepte, mulţi participanţi şi-au ascuns cuţite sau grenade în buzunare. Cu toate astea, aici nu era Germania lui Hitler sau Rusia lui Stalin. În loc de ameninţări tunătoare, Mussolini era mohorât. La întâmpinat pe liderii partidului cu o tiradă de două ore, pe un ton defensiv, plină de statistici irelevante şi total descurajantă pentru cei care încă mai căutau o cale de ieşire din dilema cu care se confruntau. În timp ce vorbea, delegaţii îşi pasau pe furiş o declaraţie prin care se propuneau puteri constituţionale depline pentru rege şi restaurarea parlamentului. Principalul autor, Dino Grandi, fusese printre cei mai activi militanţi ai lui Mussolini. Acum s-a ridicat şi şi-a înfruntat vechiul şef:

Crezi că ai devotamentul poporului, dar L-ai pierdut în ziua în care ai legat Italia de Germania. Ai sufocat personalitatea tuturor sub mantia unei dictaturi imorale sub aspect istoric. Dă-mi voie să-ţi spun că Italia a fost pierdută în aceeaşi zi în care ţi-ai pus firul de aur al mareşalului pe chipiu.1

Pusă la încercare, hotărârea lui Grandi a fost aprobată cu 19 voturi pentru, opt împotrivă şi o abţinere, cu ginerele lui Mussolini printre cei care cereau schimbarea. Dictatorul infailibil nu mai avea susţinerea partidului pe care îl formase – şi astfel, un vot de douăzeci de minute a doborât cortina peste cei douăzeci de ani de fascism. Într-o ultimă tentativă de salvare, Ducele a căutat o declaraţie reînnoită de solidaritate din partea regelui – fără succes. Timp de peste două decenii, Victor Emanuel cedase în faţa lui Mussolini pentru că simţea că nu are de ales şi pentru că era un laş. Acum, în sfârşit, cărţile mari îi căzuseră din mână.

— Astăzi, i-a spus regele oaspetelui său, eşti cel mai detestat om din Italia2.

— Dacă este adevărat, a venit răspunsul, îmi voi depune demisia.

— Iar eu, a spus Victor Emanuel, o voi accepta

necondiţionat.

Vestea plecării lui Mussolini a declanşat o sărbătoare în toată Italia. Imaginile înrămate cu dictatorul înlăturat au fost scoase de pe pereţi cu miile şi aruncate la gunoi; deodată, nu exista o fiinţă mai rară decât un fascist declarat. Noul guvern a încheiat un armistiţiu cu Aliaţii şi s-a rugat ca războiul său să se termine, însă rugăciunea lor a rămas fără răspuns. Soldaţii lui Hitler au ocupat partea nordică a ţării şi au

1 Collier, *Duce*! pp. 218 – 19

2 Ibid., p. 229 insistat ca Mussolini să devină şeful unui regim-marionetă. A făcut-o fără tragere de inimă, fiind, practic, prizonierul germanilor.

În ultimele sale luni, Mussolini nu a avut prea multe de făcut decât să mediteze la cum se năruiseră visurile lui îndrăzneţe. Bănuia că rezultatul ar fi putut fi diferit dacă ar fi avut curajul să-l egaleze pe Hitler în cruzime. Şi-a învinuit propriii cetăţeni pentru lipsa lor de apetit pentru luptă şi pe nazişti pentru interesul insuficient pentru orice altceva. A recunoscut în faţa puţinilor consilieri rămaşi că fusese prea susceptibil în privinţa linguşelii şi că dictatorii „îşi pierd orice echilibru când îşi urmăresc ambiţiile obsesive” 1. S-a spovedit şi a făcut alte eforturi sporadice de a câştiga binecuvântarea Bisericii. A încetat şi să se mai compare cu Cezar, întrebându-se cu glas tare dacă Iisus Hristos ar fi mai capabil de compasiune.

În ultimele zile ale războiului, atât soldaţii americani, cât şi comuniştii italieni s-au apropiat de comandamentul slab apărat al lui Mussolini. Dictatorul căzut a fugit, sperând la început să se întâlnească cu ceea ce-şi imagina că erau resturi substanţiale ale adepţilor săi, pregătindu-se de o ultimă bătălie. Dând greş, el şi însoţitorii săi s-au alăturat soldaţilor germani care fugeau spre graniţa austriacă. Pe 28 aprilie 1945, deşi purta o haină Luftwaffe şi cască, a fost recunoscut de membrii unui detaşament comunist. Un pluton de execuţie i-a împuşcat pe el, pe amanta lui de multă vreme, Claretta Petacci, şi pe alţii din

grup, au încărcat cadavrele într-un camion şi le-au aruncat într-o piaţă din Milano.

În Germania, răpăitul inevitabil al propagandei lui Goebbels crease ceea ce istoricul Ian Kershaw a numit „mitul lui Hitler”. Era sentimentul că, în ciuda regreselor şocante ale ţării, führerul avea să repună în curând lucrurile în ordine. Măsura în care problema persista era cauzată de faptul că nu fusese adusă în atenţia conducătorului. Alţii, doar alţii erau de vină pentru că birocraţia era incapabilă, că armata făcea

Hbid., p. 317 greşeli sau că SS-ul comitea acte de brutalitate gratuită. Hitler era considerat întruchiparea naţiunii, creatorul unui miracol economic, distribuitorul cu ochi senini ai dreptăţii, protectorul împotriva tuturor duşmanilor şi geniul militar şi al politicii externe a cărui strategie – cerul avea să garanteze – trebuia încununată de succes.

În 1943, eroul acestui mit a început să resimtă un tremur în braţul şi piciorul stâng care nu răspundea la tratament când mergea, trebuia să-şi târâie piciorul. Avea şi alte suferinţe şi a ajuns să se bazeze pe un medic care i-a prescris o combinaţie inutilă de tratamente placebo, stimulente, afrodiziace şi otrăvuri uşoare. Pe măsură ce trupul lui Hitler se deteriora şi nivelul său de energie scădea, maşina germană de război era zdrobită. După debarcarea din Normandia, războiul pe două fronturi de care se temuse Hitler a devenit o realitate. De la est la vest, Aliaţii strângeau laţul, eliberâncitările pe care naziştii căutaseră să le subjuge. Băieţi de liceu, fără instruire, au primit uniforme şi li s-a ordonat să apere fiecare metru pătrat de pământ, aşa cum făcea şi führerul, cel puţin aşa li s-a spus. Vocea celebră deja nu se mai auzea în public la adunări sau în transmisiunile radio. Hitler nici nu îndrăznea să se aventureze afară. În iulie 1944, ruşii au eliberat lagărul de exterminare Majdanek, iar în ianuarie, anul următor, pe cel de la Auschwitz. În aprilie, americanii au deschis porţile de la Buchenwald, iar britanicii au făcut

la fel la Bergen-Belsen. Lumea nu mai putea nega ceea ce nu voia să creadă.

Führerul, devenit acum inutil, şi-a petrecut ultimele luni umblând de colo colo prin buncărul lui aflat la şapte metri şi jumătate sub pământ, în mijlocul Berlinului. În timp ce se mişca, toată partea stângă a corpului său zvâcnea şi tremura. Neîncetat se lamenta, gândea cu voce tare şi împărtăşea rămăşiţele zdrenţuite ale fanteziilor sale cu publicul format din secretare, care se plictiseau să-l asculte – neavând însă de ales – deseori până în zori. Spre deosebire de Mussolini, Hitler nu şi-a recunoscut greşelile, nu şi-a regretat deciziile, nici nu i-a păsat dacă era detestat. Lansa invective la adresa multora care pretindea că-l trădaseră, insista ca toţi dezertorii germani să fie împuşcaţi şi se agăţa de speranţa că un miracol final avea să valideze poziţia exaltată pe care, în propriii ochi orbi, o meritase dintotdeauna. La jumătatea lunii aprilie, a fost încântat o vreme de vestea că Franklin Roosevelt murise, „înlăturând, a spus el într-o declaraţie, cel mai mare criminal de război din toate timpurile de pe pământ”. Pe 30 aprilie 1945, la două zile după moartea lui Mussolini, Hitler şi soţia lui de treizeci şi şase de ore, Eva Braun, s-au sinucis, ea cu cianură, el cu pistolul în scenele de final din *Marele dictator*, timidul bărbier evreu interpretat de Charlie Chaplin este, printr-o întorsătură complicată a intrigii, confundat cu personajul din film care semăna cu Hitler, jucat tot de Chaplin. îmbrăcat în uniformă militară germană, se trezeşte dinaintea unui microfon, trebuind să ţină un discurs la o adunare uriaşă de partid în locul tirului rapid de injurii aşteptate de public, Chaplin ţine o predică despre rezistenţa sufletului uman confruntat cu răul Le cere soldaţilor să nu se ofere „oamenilor care vă dispreţuiesc, care vă subjugă, [...] vă tratează ca pe nişte vite, vă folosesc drept came de tun, [...] bărbaţi nefireşti – bărbaţi-maşină cu minţi de maşină şi inimi de maşină. Nu sunteţi maşini! Nu sunteţi vite! Sunteţi oameni! Aveţi dragostea omenirii în inimi. În clipa asta, vocea mea

ajunge la milioane de oameni din lume, spune mulţimii bărbierul umil, milioane de bărbaţi, femei şi copilaşi care disperă – victimele unui sistem care face oamenii să tortureze şi să închidă oameni nevinovaţi Pentru cei care mă pot auzi, le spun – nu disperaţi. [...] Ura oamenilor va trece, iar dictatorii vor muri şi puterea pe care au luat-o de la popor se va întoarce la acesta. [...] Libertatea nu va pieri niciodată."[58]

Cuvintele lui Chaplin sunt sentimentale, triste şi naive. Nu pot să le ascult fără să nu vreau să aplaud.

ŞAPTE

DICTATURA DEMOCRAŢIEI

9

Iosif Stalin a condamnat cu încântare politicile reacţionare ale fasciştilor italieni şi germani, însă, pentru un comunist, „fascist" era cea mai versatilă insultă. În loc să păstreze epitetul pentru ceea ce era potrivit, sovieticii au folosit cuvântul cu F ca să-i discrediteze pe capitalişti, pe naţionalişti, pe democraţi, pe credincioşi şi orice altă facţiune – fie troţkistă, socialistă sau liberală – care se lupta cu URSS pentru inima şi mintea celor de stânga. În universul lui Stalin, ori erai cu el, ori nu erai mai bun decât Hitler; nu exista teren de mijloc. Prin urmare, s-ar putea crede că cele două – fascismul şi comunismul – erau opuse, însă contrastul este mai complicat.

În 1932, Mussolini a descris fascismul ca pe un univers închis în care „statul cuprinde tot"[59] şi în afara căruia „nu poate exista niciun om şi nicio valoare spirituală". Făcând asta, a recunoscut suprapunerea sa cu comunismul în dispreţul faţă de democraţie şi de toate capcanele acesteia. În mod public, Ducele îi denunţa pe bolşevici, însă în particular îşi mărturisea admiraţia pentru eficienţa tacticilor brutale ale lui Lenin. Atât fascismul, cât şi comunismul aveau aspiraţii utopice şi ambele au prins în

58 The Great Dictator, film regizat de Charles Chaplin, Charles Chaplin Film Corporation, Hollywood, CA, 1940

59 Benito Mussolini, „Doctrina fascismului"

frământarea socială şi intelectuală a sfârşitului secolului al XIX-lea. Fiecare pretindea să ofere un nivel de subzistenţă emoţională care le lipsea sistemelor politice liberale.

Cu toate acestea, existau şi diferenţe clare. Naziştii împărţeau oamenii pe baza naţionalităţii şi a rasei; pentru comunişti, cheia determinantă era clasa. În Germania, erau persecutaţi evreii şi romii; în Uniunea Sovietică, ţintele principale erau moşierii, burghezia şi abia mai târziu evreii. Naziştii au pervertit religia, exploatând impulsul oamenilor de a venera; comuniştii au evitat religia, tratând anumite texte seculare ca fiind sacre. Naziştii au preluat controlul instituţiilor statului; comuniştii le-au dezmembrat şi le-au reconstruit, înlocuind birocraţia ţaristă leneşă cu una sovietică, greoaie şi ineficientă. Fiecare sistem avea ironiile lui. Naziştii alergau după visul unei societăţi formate dintr-o rasă pură prin ocupaţie şi cucerire, asigurând astfel contactul intim cu oameni de multe rase şi naţionalităţi non-germanice. Comuniştii insistau că identitatea naţională era irelevantă, însă persecutau obsesiv bărbaţi şi femei pentru ceea ce erau: letoni, polonezi, ucraineni, armeni, finlandezi, ceceni, coreeni şi turci.

Cât despre cei doi oameni de la conducere, Hitler, odată ajuns la putere, şi-a arătat latura indolentă, începându-şi, în general, ziua pe la prânz şi lăsând detaliile guvernării în seama altora. Stalin se trezea odată cu cocoşii, muncea ore în şir şi cerea să fie ţinut la curent cu orice noutate, fie economică, politică sau militară. Hitler era vegetarian şi antialcool; Stalin bea din plin şi mânca orice – bucătarii lui, inclusiv bunicul lui Vladimir Putin, pregăteau mâncarea din Georgia natală a liderului: kebaburi, tocane, salate, găluşte, multe nuci şi pâine în care să-ţi înfunzi mâinile. Hitler prefera informările orale; Stalin citea ziare detaliate – şi le edita.

Cu toate diferenţele dintre ei, cei doi vorbeau o limbă comună: violenţa. Amândoi dispreţuiau idealurile lui Jefferson de guvernare populară, dezbatere logică,

libertate de exprimare, justiţie independentă şi concurenţă electorală corectă. Amândoi şi-au lovit fără milă adversarii din partidele lor şi din afara acestora. În anii 1920, când naziştii încă se străduiau să-şi impună prezenţa, sovieticii şi-au implementat revoluţia reorganizând cu forţa industria, trimiţând milioane de „duşmani de clasă" în Siberia şi declanşând o foamete îngrozitoare prin colectivizarea agriculturii. În 1937, Stalin a ordonat executarea a şase sute optzeci de mii de oameni consideraţi nesiguri politic, inclusiv ofiţeri de armată, oficiali din partid şi membri ai biroului politic – un număr incredibil. Comuniştii, aproape la fel de mult ca naziştii, ştiau cum să transforme statul într-o temută maşină de ucis.

Tot la fel ca naziştii, comuniştii au căutat să modeleze mintea cetăţenilor copleşindu-le simţurile cu mesaje propagandistice. În fiecare zi, bărbaţii şi femeile din URSS erau chemaţi să se sacrifice pentru revoluţie, să se unească pentru o zi de mâine mai bună şi să muncească mai mult pentru binele tuturor. Intimidarea era constantă, venind de pe panouri publicitare şi de la posturi de radio, din ziare şi de la şefii din partid; scopul era să creeze conformişti care să facă ceea ce le cerea guvernul pentru că nu mai puteau spera într-o alternativă. Misiunea lor, cum nu aveau altă soluţie mai sigură decât să accepte, era să urmeze ordinele – să devină roboţi umani care să echivaleze supunerea cu o virtute.

Comuniştii şi naziştii considerau că era vocaţia lor să făurească „omul nou", o creatură a modernităţii care să se ridice deasupra căutărilor individuale de bani, proprietăţi şi plăcere, căutări ce asmuţeau muncitorii unii împotriva altora şi, după părerea lor, făceau din democraţie o cloacă morală. În 1932, la o întâlnire găzduită de scriitorul social-realist Maxim Gorki, Stalin a îndemnat elita literată a ţării sale să fie „inginerii sufletelor omeneşti"[60]. Din partea lor, producătorii ruşi de

60 Michael Geyer $i Sheila Fitzpatrick, ed., Beyond Totalitarianism,

film au scos mii de variante ale aceleiaşi poveşti: un protagonist este forţat de capitaliştii lacomi să aleagă între interesul propriu şi bunăstarea comunităţii. În mod invariabil, alegerea greşită duce la tragedie, iar cea corectă, la fericire tovărăşească.

Atracţia scenariului este imediat vizibilă. Bolşevicii – termen care se traduce prin „majoritatea" – au câştigat milioane de adepţi, în parte datorită inegalităţilor dare care persistă în societăţile capitaliste. Ideea de a dărui cuiva un loc în aceeaşi barcă este atrăgătoare şi pare echitabilă. Cu toate astea, există un motiv pentru care comuniştii au trebuit să forţeze lucrurile atât de mult ca să-şi pună în aplicare teoriile. Dacă ideile lor s-ar fi potrivit mai mult cu viaţa reală, campania lor de îndoctrinare n-ar fi fost atât de stăruitoare şi gulagurile lor n-ar fi fost necesare. Oricare ar fi cazul în principiu, celor mai buni fermieri nu le place agricultura colectivă, pentru că nu au nimic de câştigat decât mai multă muncă şi mai puţin profit. În fabrici, cei mai productivi muncitori nu vor rămâne aşa decât dacă li se răsplătesc eforturile – şi o panglică ocazională cu „angajatul lunii" nu e de ajuns, în orice societate, bărbaţii şi femeile cu imaginaţie se vor răzvrăti dacă li se spune ce să facă, ce să creadă şi ce să nu gândească.

O dictatură, indiferent de nume, e tot o dictatură, fie că simbolul ei e vulturul ţarist cu două capete sau secera şi ciocanul. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Armata Roşie a forţat recrutarea a milioane de soldaţi care îşi urau comandantul suprem, dar tot luptau să apere Mama Rusie împotriva germanilor fascişti. Mai târziu, cei care răstălmăcesc datele au afirmat că soldaţii lor intraseră în luptă din loialitate faţă de Stalin, dar asta era o prostie. Comunismul nu funcţionează.

În iulie 1945, la vârsta de opt ani, am urcat într-un bombardier britanic, am găsit un scaun improvizat în burta lui şi am zburat spre casă, în Cehoslovacia natală. Tatăl

Cambridge University Press, New York, 2009, p. 319

meu, care se întorsese cu vreo şase săptămâni mai devreme, ne-a întâmpinat la aeroport. Epoca postbelică începuse. În următorii trei ani, ţara noastră avea să se afle într-un echilibru precar între fascismul în stil sovietic şi un fel de republică democratică robustă pe care o preţuiserăm în anii 1920 şi ’30.

Odată cu sfârşitul ocupaţiei germane, linia de demarcaţie dintre cele două componente majore ale alianţei împotriva Axei – Uniunea Sovietică şi Occident – a ieşit la iveală. În timpul războiului, cei mai mulţi exilaţi cehoslovaci au găsit refugiu la Londra, însă alte câteva mii se aflau la Moscova, pregătindu-se din plin pentru ceea ce avea să urmeze. Sufletele curajoase care s-au împotrivit naziştilor din interiorul ţării includeau loialiştii din ambele tabere. Întrebarea rămasă fără răspuns era dacă cehoslovacii care îşi uniseră forţele în timpul războiului aveau să coopereze şi pe timp de pace – şi dacă avea să li se permită să o facă.

Preşedintele ţării noastre, Edvard Beneš, dorea să păstreze legături strânse cu Estul şi cu Vestul deopotrivă – o abordare raţională şi, dat fiind că Războiul Rece încă nu ieşise de tot din pântec, aparent posibilă. În timp ce eu mă aflam pe drum de la Londra la Praga, Stalin discuta amiabil la Potsdam cu Truman şi Churchill, care avea să fie în curând înlocuit. În mod public, noi eram încă de aceeaşi parte. În spatele uşilor închise însă începuse un conflict epic.

În luna mai 1946, au avut loc primele alegeri din Cehoslovacia de după război. Înainte de război, comuniştii primiseră doar o mică parte din voturi. Se aşteptaseră să aibă rezultate mai bune acum, dar nimeni nu a anticipat că vor ajunge la treizeci şi opt la sută, plasându-se cu mult înaintea oricărui alt partid. Beneš a rămas preşedinte, în timp ce intransigentul lider comunist Klement Gottwald, un fost lăcătuş căruia îi plăcea să poarte bască în loc de pălărie, a ajuns prim-ministru. Cabinetul era împărţit în mod egal între moderaţi şi extrema stângă. Votul le-a dat

comuniştilor speranţa că vor putea face ce făcuseră Mussolini şi Hitler înainte – să ajungă la putere prin mijloace democratice, apoi să ucidă democraţia.

A doua rundă de alegeri era programată pentru mai 1948. Comuniştii căutau majoritatea absolută; democraţii erau hotărâţi să prevină asta şi să-şi şi ei avânt. Calculele din toate părţile au trebuit ajustate în mai 1947, când secretarul de stat al SUA, George Marshall, a propus un program generos de împrumut pentru reconstruirea Europei. Fiecare ţară din regiune care fusese afectată de război, inclusiv URSS, era invitată să participe. Pentru Cehoslovacia, Planul Marshall oferea o cale de a repune economia pe linia de plutire până când condiţiile din ferme se îmbunătăţeau şi fabricile îşi reluau activitatea normală. Pe *4* iulie, Cabinetul a votat în mod unanim să se înscrie în program.

Şapte zile mai târziu, acea lumină verde strălucitoare s-a înroşit în toate sensurile. Oficialii de la Praga au mers la Moscova, unde Stalin le-a spus că propunerea americană era o păcăleală, o capcană menită să izoleze Rusia şi să-l submineze pe el. Pentru a-i convinge, a declarat că el era singura protecţie pe care o avea Cehoslovacia împotriva reapariţiei puterii germane. Dacă guvernul alegea să-l sfideze, acea protecţie avea să fie retrasă. Mai mult decât atât, avea să o considere o încălcare a obligaţiilor din tratatul cehoslovac.

Aşa a început cu adevărat Războiul Rece. Nu doar ţara mea, ci toată constelaţia sateliţilor sovietici – Polonia, Ungaria, România, Bulgaria, Albania şi Iugoslavia – a trebuit să respingă Planul Marshall pentru că Armata Roşie era aproape şi aliaţii occidentali lăsaseră armele jos. Planul ar fi putut ţine continentul la un loc. În schimb, sentimentul de insecuritate al ruşilor – o trăsătură care avea să reiasă la suprafaţă în secolul al XXI-lea – a făcut ca inima Europei să fie înfăşurată în sârmă ghimpată.

Înapoi în Cehoslovacia, tabăra democrată şi cea comunistă se pregăteau febril pentru alegeri, cei din urmă

având avantajul unei organizări superioare, controlul majorităţii ministerelor importante, susţinerea Uniunii Sovietice şi abilitatea de a aduna mulţimi mari de oameni pe străzi în timp scurt. De asemenea, aveau şi coate mai ascuţite. Democraţii îşi implorau compatrioţii să recunoască ipocrizia comuniştilor – că aceiaşi partizani care se lăudau că se opun fascismului îi copiau acum tehnicile. Comuniştii înlocuiau, pur şi simplu, portretele lui Hitler cu ale lui Stalin şi, asemenea Cămăşilor Negre ale lui Mussolini, atacau presa şi îşi defăimau rivalii politici, cerând loialitate deplină de la membrii de partid şi ameninţând pe oricine le stătea în cale.

Familia mea privea totul din apropierea Belgradului, unde tatăl meu era ambasadorul Cehoslovaciei. Sub conducerea puternicului Josip Broz (mai cunoscut sub pseudonimul său, Tito), Iugoslavia ieşise din război cu un guvern cu desăvârşire comunist Din contactele lui cu oficialii locali, tata ştia că vulturii dădeau târcoale patriei noastre. Un ofiţer de armată iugoslav i-a spus: „Nu sunt de acord cu politica guvernului vostru, [...] aveţi prea multe partide”. În ţara lui, spunea el, comuniştii „conduc parlamentul, armata, administraţia publică, fermele colective, industria – tot. Acţionează în numele naţiunii, [...] este o dictatură a democraţiei”[61]. Acest concept provenea şi el din planul de joc fascist: un partid unic, vorbind cu o singură voce, care controlează toate instituţiile statului, pretinzând că reprezintă poporul şi etichetând întreaga mascaradă drept un triumf al voinţei poporului.

Profund îngrijorat, tata a mers la Praga în ianuarie 1948 ca să se consulte cu preşedintele Beneš. După ce fusese martorul tendinţelor asasine ale liderilor comunişti în Iugoslavia, spera să găsească un lider complet conştient de pericolul cu care se confruntau forţele democratice şi care avea o strategie clară pentru riposta care trebuie

61 Josef Korbel, Titos Communism, University of Denver Press, Denver, 1951, pp. 124-25

dată. Cu toate astea, când a fost introdus în biroul lui Beneš, tata a fost întâmpinat de un om vizibil bolnav, cu părul cărunt şi rărit, cu pungi mari sub ochi şi un pas tot mai lent.

Beneš fusese de o energie aproape legendară timp de trei decenii, dar suferise de curând un atac vascular şi era prea slăbit de încercările de a ţine ţara unită. Tata, hotărât să profite la maximum de şansa lui, l-a avertizat pe preşedinte de incursiunile pe care le făceau comuniştii în armată, poliţie, sindicate muncitoreşti, presă şi ministerul de externe. A insistat că timpul era scurt. Răspunsul liniştitor al bătrânului – că nu era alarmat – n-ar fi putut fi mai înspăimântător. Beneš a respins posibilitatea unei lovituri de stat şi a spus că era sigur că vor câştiga democraţii în alegerile următoare. L-a îndemnat pe tata să nu se mai îngrijoreze, să se întoarcă la postul lui la Belgrad şi să meargă mai departe.

Un sfert de secol mai devreme, Mussolini preluase frâiele puterii de la un rege nehotărât în 1933, Hitler făcuse la fel cu un preşedinte îmbătrânit şi suferind. Beneš nu era nici atât de pasiv ca Victor Emanuel, nici atât de bătrân ca Hindenburg, dar avea în comun cu ei inabilitatea de a conduce forţele democratice într-un moment critic. Confruntarea a avut loc în februarie 1948, când comuniştii au fost prinşi încercând să submineze poliţia şi să distribuie arme susţinătorilor din Praga. Dezvăluirile au coincis cu o adunare a unui sindicat numeros, programată în capitală pe 22 februarie, în ceea ce părea o versiune orchestrată de Moscova a marşului lui Mussolini spre Roma.

În loc să-şi păstreze cumpătul, miniştrii democraţi din Cabinet au demisionat, cu vaga speranţă că vor forţa alegeri imediate. Haosul produs a creat o fisură de care Gottwald, liderul comunist, nu a ezitat să profite. A cerut ca Beneš să înlocuiască miniştrii care demisionaseră cu o listă de oameni pe care el îi considera „mai de nădejde". Agenţii săi din presă i-au preluat chemarea şi zeci de mii

de activişti au aclamat-o. Apoi, pe 25 februarie, libertatea a fost arestată sub bolţile Pragăi. Liderii democraţi care mergeau la lucru au fost opriţi să intre în birouri; unora li se percheziţionaseră casele sau fuseseră încătuşaţi şi aruncaţi în închisoare. Ultimele ziare şi posturi de radio independente au fost ocupate şi sediile lor distruse. Sindicatele comuniste au făcut apel la o grevă naţională; muncitorii care nu s-au alăturat au fost concediaţi. Gottwald s-a dus la Beneš şi l-a ameninţat: *Ori numeşti un Cabinet nou, ori va curge şi mai mult sânge*. Fără tragere de inimă, preşedintele a cedat.

Un oficial democrat important care nu a demisionat a fost ministrul de externe Jan Masaryk, prieten apropiat al tatii şi al familiei noastre. Cel pe care îl cunoşteam drept „Unchiul Jan” prefera mai degrabă să cânte la pian decât să facă pe diplomatul; avea ochi care încercau să jelească, dar care tot străluceau, şi un obicei de care nu putea scăpa de a spune adevărul. În dimineaţa de 10 martie, trupul lui zdrobit a fost găsit în curtea ministerului, sub o fereastră deschisă de la baie. Noul guvern, cu Gottwald în frunte, a insistat că moartea lui a fost sinucidere; dovezile sugerau o crimă.

Povestea preluării de către comunişti a Cehoslovaciei oferă lecţii care încă mai trebuie învăţate. Băieţii buni nu câştigă întotdeauna, mai ales când sunt divizaţi şi mai puţin hotărâţi decât adversarii lor. Dorinţa de libertate poate fi insuflată în inima tuturor oamenilor, dar la fel este şi potenţialul pentru mulţumirea de sine, confuzie şi laşitate. Iar pierderea are un preţ. După 1948, Cehoslovacia nu mai avea loc între naţiunile democrate. În acel mediu kafkian, cehii care consacraseră fiecare oră din al Doilea Război Mondial luptei cu Hitler de la Londra au fost acuzaţi că şi-au petrecut zilele complotând, de fapt, pentru subjugarea clasei muncitoare. Aşadar, pentru a doua oară în viaţa mea, am fost smulsă din ţara în care m-am născut. Tatii i s-a cerut să conducă o comisie a Naţiunilor Unite care investiga disputa în privinţa

Caşmirului dintre India şi Pakistan. Când misiunea a luat sfârşit, a făcut cerere de azil politic în Statele Unite pentru el şi familia lui, iar petiţia a fost aprobată în iunie 1949.

Meditând asupra efectului devastator al Primului Război Mondial, liderii comunităţii internaţionale au demonstrat că nu învăţaseră suficient din prima conflagraţie mondială. Învingătorii europeni nu voiau nimic mai mult decât să ocupe teritorii şi să se răzbune. Învinşii erau sărăciţi şi dornici de o reglare de conturi. Statele Unite au sosit la conferinţa de pace de la Paris cu principii măreţe şi o lipsă de atenţie la adresa problemelor curente, respingând, în cele din urmă, propria propunere pentru Liga Naţiunilor şi retrăgându-se trufaşe de partea lor de ocean. Lipsa generală de acţiune comună eficientă – în urma unei grele încercări care se soldase cu douăzeci de milioane de morţi şi douăzeci şi unu de milioane de răniţi – a permis fascismului să apară şi să ducă lumea în abisul încă unui război, şi mai catastrofal decât primul

După debarcarea din Normandia, preşedintele Truman şi omologii săi transatlantici erau hotărâţi să colaboreze acolo unde predecesorii lor nu o făcuseră. Sperau ca alianţa lor cu Uniunea Sovietică, din timpul războiului, să fie extinsă, însă lovitura comunistă din Cehoslovacia, împreună cu uciderea lui Masaryk, a distrus acea iluzie. Stalin nu avea de gând să-şi ţină promisiunile făcute în război; planul său era să domine Europa Central-Estică.

Vestul a răspuns formând o alianţă militară (NATO) şi ajutând Grecia şi Turcia să respingă actele subversive ale comuniştilor. În loc să se retragă din nou în coconul lor dincolo de mare, Statele Unite au susţinut o serie de organizaţii internaţionale, printre care Naţiunile Unite, Fondul Monetar Internaţional şi Banca Mondială. În 1949, Truman a dezvăluit Planul în Patru Puncte, o iniţiativă de acordare de asistenţă tehnică menită să ajute oamenii din colţuri îndepărtate ale globului să-şi ridice standardul de viaţă. Fiecare dintre aceşti paşi era produsul unei

participipări internaţionale sincere şi a fost implementat în Statele Unite cu un puternic sprijin bipartit. Aceste realizări şi diplomaţia laborioasă care le-a transformat în realitate n-ar trebui uitate.

În această perioadă, Uniunea Sovietică a continuat să prezinte multe din simptomele clasice ale fascismului. Când editorialistul liberal I.F. Stone a vizitat Moscova, în mai 1956, a întâlnit un funcţionar din partidul comunist care părea dornic să spună ce gândeşte, însă când Stone l-a încurajat, moscovitul s-a răzgândit repede, murmurând într-o germană aproximativă: *„Iii Schweigen în Gefängnis”* *1* – „Ori tăcere, ori închisoare”.

Acea alegere sumbră era una reală, căci guvernul comunist avea tendinţa de a-şi devora propriii oameni. Mulţi lideri comunişti de

U. F. Stone, *The Haunted Fifties*: *1953 – 1963*, Little, Brown, Boston, 1963, p. 80 după război din Cehoslovacia şi din alte ţări din regiune au fost ulterior închişi sau spânzuraţi, unii la ordinul direct al lui Stalin, alţii aproape sigur pentru că erau evrei. S-a dezvoltat un vocabular distinctiv pentru justificarea arestărilor. Cei condamnaţi prin procese trucate erau numiţi trădători de clasă, duşmani ai poporului, trepăduşi, porci burghezi, spioni imperialişti – şi, fireşte, când s-a ridicat Zidul Berlinului, scuza oferită a fost protecţia împotriva fasciştilor.

În Occident, am inventat propria listă de etichete injurioase: roşii, progresişti, tovarăşi de drum, simpatizanţi comunişti. Preocupaţi cu pericolul spionajului sovietic şi hotărâţi să nu reproducă politica împăciuitoare care netezise calea lui Hitler, politicienii americani au încercat să se ia la întrecere, părând unul mai vigilent ca altul. Comitete congresionale cereau să afle „Cine a pierdut China?” şi încercau să expulzeze trădătorii din presă, din artă, din mişcarea muncitorească şi din toate departamentele guvernului. Vremurile cereau un lider înţelept şi puternic care să poată proteja ţara de subversiune fără să se prindă în capcanele paranoiei şi ale

fricii ilogice. Aceasta era nevoia, dar nu asta a dat buzna pe uşă.

Senatorul Joseph McCarthy – mânios, fălcos şi veşnic indignat – avea instinctele unui Mussolini, însă nu şi baza lui intelectuală. La fel ca Ducele, era un saltimbanc care iubea politica şi tânjea după putere. Spre deosebire de el, şi-a început viaţa publică ignorând în mare parte politica. Temperamentul său era al unui huligan fascist, dar la început nu a fost sigur încotro să-şi îndrepte furia. În timpul primilor ani în Senat ai lui McCarthy, a încercat să se gândească la un unghi din care o ştire despre taxele pe blănuri, locuinţe publice, raţiile de zahăr sau aprovizionarea Pentagonului să devină una de senzaţie. A fost greu. La începutul anilor 1950, cu campania de realegere la orizont, a intensificat căutarea unei idei care să ţină prima pagină a ziarelor.

Răspunsul, potrivit relatărilor din acele timpuri, a venit în timpul unei cine amicale la un restaurant din Washington cu alţi trei romano-catolici: un avocat, un profesor şi un cunoscut preot iezuit. Avocatul a recomandat ca McCarthy să facă un efort semnificativ în numele St. Lawrence Seaway – un proiect important în domeniul infrastructurii. Prea plictisitor, a decis grupul Profesorul a propus un plan care să dea fiecărei persoane în vârstă din America o sută de dolari pe lună. Prea scump, au hotărât în cele din urmă, preotul a luat cuvântul: Dar comunismul şi ameninţarea la siguranţa naţională? Cum ar fi asta ca problemă? Exact ce trebuie.[62]

Aşa a început un fenomen care avea să divizeze America de la stânga la dreapta şi să ridice întrebări ameninţătoare – de tipul celor cu care încă ne confruntăm – dacă un cetăţean democrat poate fi convins să-şi trădeze propriile valori.

---

62 Prietenul iezuit și de mare ajutor al lui McCarthy, preotul Edmund Walsh, SJ, era decanul Școlii de Servicii Externe din Georgetown, mai târziu redenumită în cinstea lui. Eu predau la Școala Walsh și o fac de peste douăzeci de ani. Profesorii nu vorbesc prea mult despre cina preotului Walsh cu McCarthy.

Joe McCarthy avea pieptul bombat, ochii albaştri încadraţi de sprâncene stufoase, energie nesecată şi experienţa unui muncitor la ferma de pui. Stilul său practic de a vorbi era pe placul multor alegători, la fel ca reputaţia de a spune în gura mare lucrurile pe care politicienii mai convenţionali erau prea timizi să le şoptească. Senatorul era foarte sensibil la critici şi părea să nu-i pese prea mult dacă dezvăluirile lui surprinzătoare se bazau pe fapte.

La doar o lună de la cina fatidică din Washington, McCarthy a spus la clubul femeilor din Wheeling, Virginia de Vest: „Ţin în mână o listă cu două sute cinci nume care au fost aduse la cunoştinţa secretarului de stat ca fiind membri ai partidului comunist şi care totuşi încă lucrează şi modelează politica din Departamentul de Stat”[63].

A urmat un spectacol lung de trei ani, în timpul căruia McCarthy a atras extrem de multă atenţie din partea presei prorocind distrugerea iminentă a Americii şi făcând acuzaţii false pe care apoi a negat că le-a făcut – doar pentru a inventa unele noi. A pretins că ar fi identificat persoane subversive în Departamentul de Stat, în armată, în comisiile de experţi, în universităţi, în sindicatele muncitoreşti, în presă şi la Hollywood. Se îndoia de patriotismul tuturor celor care-l criticau, inclusiv ceilalţi senatori. McCarthy era profund neglijent în privinţa surselor sale de informaţii şi mult prea superficial când făcea legături fără o bază logică. După părerea lui, erai vinovat dacă erai sau fuseseşi vreodată comunist, dacă participaseşi la o adunare unde era prezent un presupus simpatizant comunist, dacă citiseşi vreodată o carte scrisă de cineva cu înclinaţii comuniste sau aveai abonament la o revistă cu idei liberale. McCarthy, care era poreclit Joe Mitraliorul, deşi nu fusese niciodată mitralior, îndrăgea şi superlativele. Pe la mijlocul anului 1951, avertiza Senatul de „o conspiraţie atât de vastă şi de o infamie atât de mare încât face orice tentativă asemănătoare anterioară din

63 Jack Anderson și Ronald W. May, McCarthy: The Man, the Senator, the „Ism“, Beacon Press, Boston, 1952, p. 194

istoria omenirii să pară minusculă”[64].

McCarthy n-ar fi devenit niciodată o senzaţie, nici n-ar fi distrus cariera atâtor oameni nevinovaţi dacă nu ar fi primit sprijin din partea unora dintre cele mai importante ziare din ţară şi finanţare din partea celor de dreapta cu buzunare largi. Ar fi fost demascat mult mai devreme dacă acuzaţiile lui nebuneşti nu ar fi fost întâmpinate cu tăcere de mulţi lideri politici importanţi din ambele partide, care erau stânjeniţi de tacticile lui abuzive, dar cărora le lipsea curajul de a-l înfrunta. Când a ajuns să se autodistrugă, un număr redus de oameni care lucrau în guvern fuseseră într-adevăr identificaţi ca fiind un risc pentru siguranţă, dar niciunul datorită investigaţiilor precare ale senatorului de Wisconsin.

McCarthy a amăgit atât de mulţi oameni pentru că mulţi îi împărtăşeau neliniştile, apreciau stilul său vituperant şi le plăcea să-i vadă pe cei puternici frământându-se. Faptul că acuzaţiile lui erau primite cu resemnare sau cu indignare nu conta la fel de mult ca faptul că erau transmise şi repetate. Cu cât era acuzaţia mai incendiară, cu atât era mai mult preluată în media. Chiar şi scepticii susţineau ideea că, deşi McCarthy probabil exagera, trebuia să fie un foc sub fumul pe care îl împrăştia. Aceasta e şmecheria demagogului, tactica fascistului, exemplificată cel mai scandalos de Protocoalele antievreieşti şi contrafăcute ale înţelepţilor Sionului. Dacă repeţi o minciună destul de des, începe să sune ca şi cum trebuie – sau cel puţin ar putea – să fie aşa. „Neadevărul zboară, remarca Jonathan Swift, în timp ce adevărul vine şchiopătând în urma lui”. Cariera lui McCarthy arată câtă isterie poate stârni un mincinos abil şi neruşinat, mai ales când pretinde că luptă pentru o cauză dreaptă. La urma urmei, dacă într-adevăr comunismul era răul suprem, multe puteau fi puse în pericol – inclusiv obiectivitatea şi moralitatea convenţională – dacă i te opuneai.

În timpul unei mari părţi din Războiul Rece, imperiul

64 Ibid.» p. 237

sovietic a fost un colos supraextins, luptându-se cu contradicţii interne şi mânat mai mult de paranoia decât de orice ambiţie de cucerire globală. Acest imperiu însă era formidabil de bine înarmat, cinic şi suficient de nemilos astfel încât să merite o reacţie vigilentă din partea societăţilor libere. Din fericire, existau lideri pe fiecare continent pregătiţi să susţină o reprezentare democratică, o apărare solidă şi respectul pentru normele liberale. În Europa, aceste principii erau asociate cu un proces de integrare regională care reduceau restricţiile frontaliere, eliminau barierele tarifare şi dezvoltau o monedă comună. În Statele Unite, administraţiile din ambele partide aduceau contribuţii majore prin măsuri precum programul lui Eisenhower „Atomi pentru pace”, Alianţa pentru Progres a lui Kennedy, deschiderea lui Nixon către China, respectul lui Carter faţă de drepturile omului şi sprijinirea democraţiei de către Reagan. Acestea şi alte iniţiative demonstrau diferenţa fundamentală dintre un sistem condus de stat care ignoră drepturile individuale şi unul care îşi trage puterea de la oameni.

Saga Războiului Rece însă nu era chiar atât de albă-neagră pe cât sugerează această dualitate. În Italia anilor 1920 şi Germania anilor 1930, teama de comunism a dus la apariţia fascismului. După al Doilea Război Mondial, aceeaşi teamă a dat naştere acuzaţiilor nesăbuite ale lui McCarthy şi dorinţei din partea multor lideri democraţi de a trece cu vederea represiunea când guvernele implicate erau anticomuniste. La începutul anilor 1970, Administraţia Nixon număra printre partenerii din „lumea liberă” dictaturile din Coreea de Sud, Filipine, Indonezia, Pakistan, Iran, Arabia Saudită, Egipt, Zair, Spania, Portugalia, Grecia, Argentina, Chile, Paraguay, Brazilia şi toată America Centrală, cu excepţia statului Costa Rica – o listă ruşinoasă.

Îmi amintesc de un vis pe care l-a avut mătuşa unei prietene; femeia se numeşte Cleo şi a crescut în Kansas în timpul Marii Crize, în visul ei, e ridicată la cer când era

doar un copil. Acolo, e întâmpinată de un înger care spune: „ia-mă de mână şi o să-ţi arăt noua ta casă". Îngerul şi Cleo se plimbă pe străzile luminoase ale raiului, mai strălucitoare decât orice altceva văzuse până atunci fetiţa emoţionată, însă, în loc să se oprească în faţa uneia dintre casele frumoase, merg mai departe, apoi mai merg o vreme. Lumina începe să scadă, casele sunt mai mici acum şi străzile nu mai sunt la fel de drepte. În cele din urmă, ajung la o colibă mică aproape de marginea unei păduri dese, de-abia având destulă lumină să mai vadă ceva. Cleo întreabă „Asta e casa mea nouă?" îngerul răspunde „Mă tem că da; de-abia ai fost suficient de bună încât să intri".

În timpul Războiului Rece, multe guverne au crezut că e de ajuns să se definească prin acel lucru căruia i se împotriveau. Când a căzut Zidul Berlinului şi Cortina de Fier s-a dat la o parte, simplul anticomunism nu mai era recomandarea care fusese odată. Pentru a câştiga respect, guvernele trebuiau să ţintească mai sus decât „de-abia suficient de bun". Asta, am putea spera, avea să se dovedească o veste bună.

OPT

„SUNT MULTE CADAVRE ACOLO".

La zece săptămâni după moartea lui Franklin Roosevelt şi la mai puţin de două luni după capitularea Germaniei, preşedintele Harry Truman a zburat la San Francisco pentru a le vorbi reprezentanţilor Organizaţiei Naţiunilor Unite abia fondate. Mesajul pe care l-a transmis a fost unul de profund optimism şi speranţă, însă a inclus şi un avertisment. „Fascismul nu a murit cu Mussolini, a prevenit el. Hitler e terminat, dar sămânţa împrăştiată de mintea lui dereglată are o rădăcină fermă în multe creiere fanatice. E mai uşor să înlături tiranii şi să distrugi lagărele de concentrare decât să ucizi ideile care le-au dat naştere."[65]

Cea mai importantă idee la care s-a referit Truman

65 Harry S. Truman, Remarks to founding session of the United Nations, San Francisco, California, 26 iunie 1945

era încrederea că propria naţiune a cuiva are atribute şi drepturi mai presus de ale altora. Agresivitatea arătată de Japonia militarizată a lui Tojo, Noua Romă a lui Mussolini şi presupusul Reich de o mie de ani al lui Hitler putea fi explicată, cel puţin în parte, de naţionalismul nestăvilit al liderilor acelor ţări şi al adepţilor acestora. Lumea – Occidentul şi

Orientul – plătise un preţ exorbitant pentru a ţine piept nebuniei dezlănţuite de „creierele lor fanatice” Cu toate astea, nu însemna că, în timp ce istoria făcea trecerea de la războiul fierbinte la cel rece, Uniunea Sovietică şi adversarii săi aveau să vadă naţionalismul în aceeaşi lumină.

În teologia comunistă, preocuparea pentru identitatea naţională este un păcat de moarte, o obsesie creată de cei bogaţi pentru a distrage atenţia proletariatului şi de a-l împiedica să-şi impună propriile interese. Din această perspectivă, nutrirea mândriei etnice este ceva mai mult decât o tactică pentru divizarea muncitorilor, convingându-i să-şi pună uniforme diferite şi să se măcelărească unul pe altul pentru binele producătorilor de arme şi al băncilor. Astfel, regimurile comuniste, mai ales în societăţi marcate de diversitate precum URSS şi Iugoslavia, au interzis manifestările publice de sentimente naţionaliste, în lumea necomunistă însă, naţionalismul este deseori considerat un instinct uman de bază care devine periculos doar când este dus la extrem. În mod obişnuit, se manifestă în moduri inofensive. De exemplu, în copilărie, sărbătoream Ziua Naţională a Cehoslovaciei îmbrăcând portul naţional şi împărţind flori în faţa ambasadei unde era biroul tatălui meu; asta era sarcina mea.

La maturitate, nu mi-am ascuns niciodată mândria de a fi americancă, chiar şi faţă de cunoştinţele care o iau drept un fel de şovinism nesofisticat. Identificarea pe care o simţim cu locurile unde trăim sau în care ne-am născut ne poate da o ancoră într-o lume haotică şi ne poate întări

legăturile cu familia, comunitatea şi generaţiile care au venit înaintea noastră şi vor urma după noi. În cel mai bun caz, asemenea sentimente sunt o celebrare a culturii şi a tot ce implică ea sub formă de literatură, limbă, muzică, mâncare, poveşti şi chiar fauna pe care o asociem cu patria noastră – vulturul în America, de exemplu, sau, în Republica Cehă, ce a mai rămas din leii, lupii şi urşii noştri.

Există însă un punct critic unde loialitatea faţă de trib se încheagă în resentiment şi ură, apoi în agresivitate faţă de alţii. Atunci apare fascismul în peisaj, urmat de o varietate de duşmani, până la (şi incluzând) Holocaustul şi războiul mondial. Din cauza acestei istorii, oamenii de stat de după război au înfiinţat organizaţii care să-i împiedice pe naţionaliştii amăgiţi cu iluzii deşarte să încalce drepturile vecinilor lor. Aceste organisme includ Organizaţia Naţiunilor Unite – de unde şi discursul lui Truman – şi instituţii regionale din Europa, Africa, Asia şi America.

Când a luat sfârşit Războiul Rece, blocul sovietic şi-a pierdut abilitatea de a înăbuşi exprimarea atitudinilor naţionaliste. În acelaşi timp, multe ţări au primit ocazia de a se alătura unor grupuri din care fuseseră excluse. Aceste combinaţii au adus unele popoare mai aproape şi pe altele le-a îndepărtat. În Europa Centrală şi regiunea baltică, cetăţenii statelor abia eliberate priveau cu speranţă spre Occident în timp ce se pregăteau să intre în NATO şi Uniunea Europeană. În alte părţi ale lumii, forţele înăbuşite de furie partizană au profitat de pământul dezgheţat pentru a se târî ca nişte şerpi veninoşi afară din vizuinile lor.

În 1993, am început să lucrez ca reprezentant permanent al Americii la un ONU foarte ocupat, unde diplomaţii se confruntau cu conflictele care apăruseră aproape peste noapte în Georgia, Armenia, Azerbaidjan, Somalia, Angola, Liberia, Mozambic, Sudan, Haiti, Cambodgia, Afghanistan şi Tadjikistan. Până atunci,

organizaţia mondială se concentrase pe războaiele între state. Acum eram chemaţi să reacţionăm la haosul din interiorul statelor, dintre care cel mai oribil a fost genocidul provocat în Rwanda de militanţii hutu. Altă regiune de lupte prelungite şi înfiorătoare erau Balcanii.

La începutul mandatului meu, am zburat peste Atlantic şi jumătate din Europa pentru a ajunge la o groapă de gunoi din colţul unui câmp arat, la câţiva kilometri de oraşul croat Vukovar. Privind în jur la resturi, nu se vedeau prea multe – doar câteva frigidere ruginite şi fragmente de unelte de fermă, înconjurate de colaci de sârmă ghimpată. Însă în pământul de dedesubt se aflau cadavrele a peste două sute de pacienţi dintr-un spital croat – bărbaţi, femei şi copii nevinovaţi care, cu câteva luni mai devreme, fuseseră ridicaţi din paturi, duşi afară şi ucişi de vecinii lor sârbi. Voiam să ştiu motivul. Mai târziu în aceeaşi zi, m-am întâlnit cu liderii sârbi locali. Nu au făcut niciun efort să nege că acea crimă în masă avusese loc; se minunau de preocuparea mea. Nu înţelegeam influenţa trecutului? De ce, după atâţia ani de gelozie şi ură, m-aş fi aşteptat să se schimbe ceva?

Slobodan Milosević era un afacerist iugoslav care a reuşit să urce în ierarhia oficială comunistă după moartea, în 1980, a conducătorului de multă vreme al ţării, Tito. În timp ce-şi consolida poziţia, Milosević a adoptat linia partidului, favorizând Iugoslavia „frăţiei şi unităţii", cum spunea sloganul, în care toate grupurile erau tratate la fel. Atitudinea i s-a înăsprit când, chiar înainte de finalul deceniului, a fost ales preşedintele Serbiei. Deşi a continuat să pretindă că susţine idealul Iugoslaviei multinaţionale, gătea şi bucăţi de carne roşie ca să aţâţe apetitul partizanilor sârbi:

Trebuie să asigurăm unitatea în Serbia dacă dorim – ca republica iugoslavă cea mai mare şi mai populată – să dictăm cursul evenimentelor viitoare. [...] Dacă trebuie să luptăm, atunci, Doamne, vom lupta şi sper să nu fie atât de nebuni încât să lupte împotriva noastră. Pentru că dacă nu

ştim să muncim bine sau să facem afaceri, măcar ştim să luptăm cum trebuie.1

Asemenea altor oratori naţionalişti, Milosević se baza pe tradiţiile literare, religioase şi artistice care ţinuseră poporul unit în timpul secolelor de dominaţie străină. A exploatat mânia născută din înfrângerile din trecut în faţa turcilor otomani şi a naziştilor şi a cerut vigilenţă împotriva duşmanilor moderni închipuiţi, precum CIA.

1 Steve Engleberg, „Carving Out a Greater Serbia”, *New York Times*, 1 septembrie 1991

Germania şi Vaticanul. S-a inspirat dintr-un memoriu semnat de două sute de membri ai Academiei Sârbe de Arta şi Ştiinţe, în care sârbii erau descrişi ca un popor oprimat şi care cerea includerea tuturor celor de acelaşi neam într-un singur stat.

Când, în 1991 şi 1992, Iugoslavia s-a destrămat cu greu în cinci părţi, această destrămare a fost cea mai chinuitoare în Bosnia-Herţegovina, în care exista o majoritate musulmană, dar care găzduia şi comunităţi sârbe şi croate semnificative. Ca parte a acestei destrămări, Milosević le-a permis sârbilor bosniaci din armata iugoslavă să se întoarcă acasă cu toate armele, dându-le un avantaj în ceea ce avea să devină în scurt timp un război civil îngrozitor.

Fiecare tabără implicată în baia de sânge bosniacă putea fi învinovăţită de încălcarea drepturilor omului, însă sârbii aveau putere de foc mai mare şi au comis, de departe, cele mai cumplite crime, încă de la începutul verii anului 1992 existau nouăzeci şi patru de lagăre de concentrare organizate de sârbi în care, se spunea, zeci de mii de prizonieri erau bătuţi, înfometaţi sau violaţi. Deşi Milosević, din poziţia lui avantajoasă de la Belgrad, nu comanda în mod direct aceste operaţiuni, ştia că aveau loc – la fel ca lumea întreagă. A continuat, cu toate astea, să furnizeze sprijin financiar şi militar ucigaşilor şi violatorilor.

Musulmanii bosniaci nu aveau forţe aeriene sau

fabrici de muniţie care să-i susţină, însă absenţa ţintelor strategice nu a încetinit cu nimic atacul sârb; obuzele au căzut peste pieţele în aer liber, magazine, ciclişti şi copiii care se dădeau cu sania sau se jucau în zăpadă. Clădirile de apartamente, deseori lovite, aveau găuri mari căscate acolo unde ar fi trebuit să fie ferestre. Ţintaşii sârbi au transformat bulevardul principal din Sarajevo în ceea ce a ajuns să fie cunoscut drept „Aleea Lunetiştilor”. În zonele rurale, efectele tulburătoare ale luptelor au înrăutăţit condiţiile şi aşa grele. Disperaţi după medicamente şi mâncare, sătenii depindeau de pachetele lansate cu paraşuta, care deseori ratau ţinta, şi de convoaiele care rareori mai ajungeau. Mulţi au devenit înfometaţi, unii au murit de inaniţie, au murit şi copii. Doctorii erau obligaţi să opereze fără anestezic, extrăgând gloanţe din corpurile oamenilor la lumina lumânării. Jumătate din populaţia Bosniei a fost strămutată; unu din douăzeci de oameni a pierit.

Cu câţiva ani înainte, am călătorit prin regiune şi am rămas impresionată de respectul Iugoslaviei faţă de moştenirea ei şi de existenţa, deseori în acelaşi oraş, a bisericilor romano-catolice şi ortodoxe şi chiar a câte unei moschei sau a mai multora. Acum, locurile sfinte zăceau în ruine şi Biblioteca Naţională din Sarajevo, cu colecţia sa de cărţi rare din perioada otomană, fusese bombardată şi arsă.

Oroarea a atins apogeul în 1995, când, în decurs de zece zile din luna iulie, soldaţii comandaţi de generalul Ratko Mlădie au executat şapte mii opt sute de bărbaţi şi băieţi musulmani din interiorul şi din jurul oraşului Srebrenica şi le-au aruncat cadavrele în gropi comune. După patru ani de şovăieli, crimele au declanşat, în sfârşit, un efort diplomatic serios din partea oficialilor occidentali şi ai ONU în vederea încetării războiului. Cu toate astea, deşi procesul era în desfăşurare, sârbii bosniaci au atacat o piaţă alimentară din Sarajevo, ucigând treizeci şi şapte de civili. Date fiind crimele anterioare, provocarea a fost

suficientă pentru ca, două zile mai târziu, peste cincizeci de aeronave NATO, zburând de la bazele din Italia şi Marea Adriatică, să lovească poziţiile sârbilor din jurul oraşului Sarajevo. S-au alăturat şi artileriile franceze şi britanice. Până la acea dată, a fost cea mai mare operaţiune de luptă a NATO din istorie.

Atacurile aeriene au avut un impact militar, însă efectul mai grăitor a fost cel psihologic. Cu NATO de pază, sârbii bosniaci nu mai puteau face pe bătăuşii; domnia terorii lor se sfârşise. În prima săptămână din septembrie, părţile au căzut de acord să arunce armele şi să trăiască alături într-un stat unic. Înţelegerea a fost baza Acordurilor de la Dayton, iniţiate pe 21 noiembrie 1995, prin care s-a încheiat războiul din Bosnia.

Criza din Balcani a fost inseparabilă de istoria care a precedat-o. Victimele musulmane i-au acuzat pe sârbii bosniaci de epurare etnică şi genocid, cele mai groaznice crime de război din Europa după atrocităţile fasciste ale celui de-al Doilea Război Mondial. Milosević a arătat spre abuzurile comise de naţionaliştii croaţi, dintre care unii luaseră partea lui Hitler în acel conflict. Observatorii din toată lumea şi-au amintit de fotografiile din urmă cu o jumătate de secol cu prizonieri subnutriţi – cu pielea întinsă pe schelete – lâncezind în lagărele de concentrare. Până să acţioneze NATO în sfârşit, anii de diplomaţie ineptă m-au făcut să mă gândesc la tentativa ruşinoasă şi inutilă a Europei de a-l domoli pe Hitler înainte de invadarea Cehoslovaciei. A existat un acord general doar în privinţa unui singur aspect. După ce luptele au încetat în cele din urmă, după ce peste o sută de mii de oameni au fost ucişi, n-ar trebui niciodată să mai permitem ca Balcanii să fie sfâşiaţi de violenţa de sectă.

Dis-de-dimineaţă, pe 16 ianuarie 1999, m-am trezit cu anunţul unui post de radio de ştiri. Stând întinsă în lumina slabă a zorilor din miez de iarnă, am auzit o ştire despre evenimente petrecute la aproape opt mii de kilometri distanţă. „Sunt multe cadavre acolo, spunea o

voce. Oamenii au fost împuşcaţi în diverse moduri, majoritatea de aproape". „Niciodată" se întâmpla deja.

Masacrul din oraşul Racak a lăsat în urmă patruzeci şi cinci de civili morţi; cel mai tânăr avea doisprezece ani; cel mai vârstnic, nouăzeci şi nouă. Racak se află în Kosovo, o provincie din Serbia locuită de puţin peste două milioane de oameni şi situată pe linia nesigură care despărţea cândva musulmanii din Europa de creştini. Tragedia a fost o crimă care ar fi trecut neobservată pe plan internaţional dacă nu ar fi existat fantomele istoriei.

În Kosovo, în 1389, forţele sârbe suferiseră o înfrângere după o luptă crâncenă în faţa cavaleriei mobile a Imperiului Otoman. Căpetenia sârbă, prinsă de turci, a fost adusă în faţa sultanului şi decapitată. De-a lungul secolelor, mulţi sârbi, în timp ce cinsteau vitejia forţelor lor, tânjeau să răzbune acea înfrângere. Pentru ei, Kosovo era un loc esenţial pentru identitatea lor.

Odată cu trecerea anilor, populaţia din provincie a fost profund afectată de apropierea de Albania învecinată şi de impactul cultural al dominaţiei turce. În anii 1990, cei mai mulţi locuitori din Kosovo erau de etnie albaneză şi de credinţă musulmană. Sârbii creştini erau o minoritate redusă. Sub conducerea lui Tito, albanezii din Kosovo obţinuseră dreptul de a avea propriile şcoli şi alte instituţii. Acest aspect îi nemulţumea pe locuitorii sârbi, care se plângeau de discriminare religioasă şi de faptul că erau scoşi din căminul lor străvechi de musulmani, cu natalitatea lor sporită. Milosević, când a ajuns la putere în 1989, a revocat privilegiile acordate albanezilor, făcându-le pe plac sârbilor. Acest lucru, la rândul său, i-a determinat pe albanezii militanţi să pună bazele Armatei de Eliberare din Kosovo (UQK), un grup de luptători de rezistenţă care militau pentru independenţa totală.

Tacticile agresive ale UQK au oferit o scuză pentru politica intransigentă a lui Milosević şi l-au ajutat la nivel diplomatic. Dacă ar fi fost înţelept, ar fi putut orienta opinia lumii împotriva luptătorilor de gherilă sprijinind

aspiraţiile spre autonomie ale cetăţenilor cumpătaţi din Kosovo. Cu toate acestea, el nu vedea disputa etnică drept o problemă politică şi diplomatică ce trebuia rezolvată; vedea doar un duşman ce trebuia distrus. A fost o atitudine care a dus la masacrul de la Racak şi, nu după mult timp, la capitolul final profund nefericit al domniei acestui dictator.

Eram atunci în al treilea an de mandat ca secretar american de stat. Eu şi preşedintele Clinton am considerat că era datoria noastră să folosim instrumentele de securitate naţională pe care le aveam la dispoziţie pentru a împiedica pierderea altor vieţi nevinovate. După ce ne-am sfătuit cu colegii din Europa, l-am presat pe liderul sârb să găsească o cale paşnică de ieşire din criză. Ca să-l influenţez, l-am avertizat că, la fel ca în Bosnia, NATO era pregătit să înceapă atacuri aeriene pentru a proteja civilii. Conform planului pe care l-am elaborat, Kosovo avea să primească dreptul la autonomie, însă UQK trebuia să se dezarmeze şi cererea de independenţă să fie amânată.

Le ceream ambelor tabere să facă un compromis. După multe ezitări, albanezii din Kosovo au spus da. Pentru a cădea la înţelegere, trebuia să-l conving pe liderul de la Belgrad.

Slobodan Milosević nu se potrivea cu stereotipul ticălosului fascist Nu era flamboaiant ca Mussolini, nici nu ţipa ca Hitler. Avea o faţă roşcovană, cărnoasă şi fără riduri. Îşi cultiva o atitudine cordială şi tindea să o facă pe nevinovatul în discuţii. Mulţi considerau că era influenţat de atitudinea inflexibilă a soţiei lui, Mirjana Markovic, o profesoară marxistă a cărei mamă fusese torturată şi ucisă de nazişti.

Milosević, care insista că era democrat, avea o idee neobişnuită despre ce presupunea această vocaţie. A exercitat un control despotic asupra mijloacelor de presă din ţară, a suprimat opoziţia politică şi a creat o forţă paramilitară ca să intimideze rivalii locali. Chiar şi atunci când alimenta luptele cumplite din Bosnia, susţinea că voia

pace; şi, în timp ce civilii erau măcelăriţi în Sarajevo, insista că sârbii erau principalele victime. Cu un an mai devreme, când l-am întâlnit la Belgrad, îmi ţinuse o predică despre istoria poporului său. I-am amintit că trăisem într-o vreme în Iugoslavia şi că tatăl meu scrisese o carte despre ţara aceea, pe care a dedicat-o oamenilor care trăiau acolo. Tatăl meu îmi mărturisise că dacă nu s-ar fi născut ceh, i-ar fi plăcut să fie sârb; aşa că eram destul de bine informată.

I-am spus lui Milosević că Statele Unite erau dornice să aibă o relaţie bună cu el, dar asta nu însenina că eram dispuşi să stăm deoparte şi să nu facem nimic în timp ce el îi asuprea pe alţii. Acesta a fost mesajul pe care l-am repetat pe măsură ce criza din Kosovo se agrava. Am subliniat faptul că o înţelegere negociată era posibilă; UQK promisese să depună armele, cu condiţia ca o forţă internaţională să fie trimisă pentru prevenirea altor masacre. „Este o înţelegere pe care ar trebui să o faceţi, am spus eu. Rezolvarea problemei Kosovo va pune capăt izolării internaţionale a Serbiei şi vă va permite să vă concentraţi pe dezvoltarea economiei şi pe apropierea de Europa”.

Milosević m-a asigurat de dorinţa lui de reconciliere şi devotamentul său faţă de diversitatea culturală. Preţuia pluralismul atât de mult, spunea el, încât nu putea semna un acord care să-i lase pe musulmanii albanezi să domine în Kosovo. Am remarcat că musulmanii alcătuiau nouăzeci la sută din populaţie şi că planul la care ne gândeam noi avea să protejeze minoritatea sârbă. Milosević însă se ataşase de o serie alternativă de date. A insistat că jumătate sau mai mult din oamenii din Kosovo nu erau albanezi, ci sârbi, turci, muntenegreni sau romi şi a întrebat dacă mă aşteptam de la el să stea deoparte şi să se uite cum albanezii îi forţau să-şi lase casele. Kosovo, a spus el, apăra Occidentul creştin de islam acum cinci sute de ani.

Am afirmat că scopul trimiterii pacificatorilor

internaţionali în provincie era să ne asigurăm că cetăţenii de toate naţionalităţile şi credinţele puteau trăi acolo în pace. Milosević era încăpăţânat din fire, iar experienţa sa de comunist iugoslav îl convingea că avea dreptate, ca şef de stat, să-şi impună voinţa. Când a devenit clar, după discuţia noastră, că nu aveam să renunţăm la principiile noastre, a căutat să anticipeze problema.

Fără vreun avertisment, a ordonat ca forţele de siguranţă să intre în Kosovo ca să incendieze casele, să aresteze liderii politici şi jurnaliştii şi să stârnească panica. Scopul său era să-i alunge pe albanezi din ţară, astfel încât să nu mai reprezinte majoritatea în Kosovo, în câteva săptămâni, sute de mii de oameni fuseseră obligaţi să plece cu trenul, cu camionul, cu maşina sau pe jos şi să găsească adăpost temporar în oraşele de corturi construite în grabă care apăreau pe câmpurile şi dealurile din împrejurimi. După cum am ameninţat, NATO a început atacurile aeriene pentru a-i forţa pe sârbi să cedeze. După două luni şi jumătate de lupte, Alianţa a câştigat, Milosević a capitulat, refugiaţii s-au întors şi, cu ajutor internaţional, locuitorii din Kosovo au instalat un guvern propriu.

Criza din Kosovo a implicat un loc mic şi o problemă mare. Fusese o vreme, nu cu mult înainte, când comunitatea globală ar fi negat orice interes oficial în ceea ce făcea un guvern cu bărbaţii şi femeile din propria jurisdicţie. Suveranitatea naţională era piatra de temelie recunoscută a sistemului internaţional. Hitler însă arătase cum un dictator poate face din ceva oarecum legal ceva intolerabil din punct de vedere moral. După lagărele de exterminare, trebuia să se tragă o linie de către oamenii cu conştiinţă – o linie dincolo de care un conducător (şi cei aflaţi sub comanda lui) să nu poată trece.

Procesele de la Nürnberg au stabilit principiul că nici „respectarea legii”, nici „îndeplinirea ordinelor” nu reprezentau o apărare legală suficientă pentru cei acuzaţi de încălcarea standardelor de bază ale civilizaţiei. În 1948, Declaraţia Universală a Drepturilor Omului a oferit un

cadru pentru tragerea la răspundere a guvernelor, urmată în trei ani de Convenţia pentru prevenirea şi reprimarea crimei de genocid. În anii 1970 şi 1980, s-au emis sancţiuni internaţionale împotriva Rhodesiei şi Africii de Sud rasiste, transformând în cele din urmă ambele ţări. În aceeaşi perioadă, Statele Unite şi UE au început să facă din respectarea drepturilor omului o condiţie de ajutorare militară străină. În timpul conflictului din Bosnia, un tribunal internaţional a fost înfiinţat pentru urmărirea în justiţie a vinovaţilor de crime împotriva umanităţii. Am fost o susţinătoare fermă a tribunalului fiindcă doar printr-un proces în instanţă este posibilă stabilirea vinovăţiei individuale pentru crime care ar fi altfel atribuite unui grup întreg – şi nimic nu contribuie mai mult la declanşarea ciclurilor adiţionale de violenţă decât percepţia de vină colectivă. Printre cei condamnaţi de tribunal a fost şi Milosević, care a fost acuzat de genocid în Bosnia şi de deportare forţată a sute de mii de oameni din Kosovo.[66]

Sfârşitul rivalităţii superputerilor a fost un moment de optimism inestimabil: a treia oportunitate decisivă din secolul XX. Cea dintâi apăruse în urma Primului Război Mondial, conflictul care, după cum spera preşedintele Woodrow Wilson, avea să lase lumea sigură pentru democraţie; în schimb, dorinţa de răzbunare a Germaniei, pe o parte a Atlanticului, şi retragerea Americii în izolaţionism, pe cealaltă parte, a aprins fascismul şi a lăsat loc pentru flăcările acestuia. A doua ocazie a însoţit victoria Aliaţilor în al Doilea Război Mondial. De această dată, comunitatea internaţională a fondat instituţii care, cu toate defectele lor, au sprijinit prosperitatea şi au ajutat la

66 Procesul lui Milosevic a început în anul 2002, însă în 2006 a fost încheiat fără un verdict în urma decesului său cauzat de un atac de cord. în 2016, într-un caz separat, tribunalul a remarcat atât rolul lui Milosevic în finanțarea sârbilor bosniaci, cât și lipsa de dovezi care să-1 implice în atrocitățile comise de aceștia. în 2017, Ratko Mlădie, care fusese comandantul sârb la Srebrenica, a fost condamnat pentru genocid și crime de război.

evitarea încă unui conflict global Căderea Zidului Berlinului a marcat al treilea punct de cotitură – o şansă nouă de a face lumea mai stabilă, mai civilizată şi mai justă.

În timpul celor două mandate ale preşedintelui Bill Clinton, Statele Unite au fost în linia întâi a acestui efort – şi nu doar în Balcani. Am ajutat la limitarea arsenalelor nucleare în urma destrămării Uniunii Sovietice. Am obţinut aprobarea unei convenţii internaţionale pentru interzicerea armelor chimice. Deschizând uşile NATO, am creat un stimulent pentru ţările din Europa Centrală de a-şi întări democraţiile şi de a preveni dezbinarea sectantă care făcuse regiunea vulnerabilă în faţa fascismului. Am încurajat China şi India să-şi liberalizeze economiile şi am dat o formă regulilor pentru comerţ internaţional printr-o nouă Organizaţie Mondială a Comerţului. Am iniţiat procesul Summitului Americilor de creştere a cooperării în emisfera vestică şi am conlucrat cu liderii africani în vederea încheierii războaielor provocate de neînţelegerile etnice şi religioase. Am vorbit frecvent în numele drepturilor omului, al emancipării femeii, al condiţiilor mai bune pentru muncitori şi al protecţiei mai eficiente a mediului.

În sfârşit, în iunie 2000, am adus laolaltă reprezentanţii a peste o sută de naţiuni la prima conferinţă a Comunităţii Democraţiilor, un eveniment găzduit de Polonia. Tema conferinţei era că ţările trebuiau să se ajute una pe alta pentru a se achita de responsabilităţile care vin odată cu eticheta de democraţie. Nu a fost un eveniment festiv. Ne-am adunat la Varşovia pentru că am recunoscut faptul că întărirea câştigurilor democratice avea să fie un proces lung şi dificil. Eram încurajaţi însă de participarea impresionantă şi de aparenta sinceritate a angajamentelor luate. Am plecat din Polonia crezând că, în bătălia pentru opinia mondială, democraţia – mai mult ca niciodată până atunci în istorie – ocupa o poziţie avantajoasă. Nu ştiam atunci ce avea să aducă noul secol

NOUA

O ARTĂ DIFICILĂ

În 1895, a apărut o caricatură într-o revistă umoristică britanică, *Punch*. Ea înfăţişă un episcop şi familia lui împărţind micul dejun cu un tânăr ajutor de paroh sau preot. Studiind oul pe care oaspetele său îl mânca, episcopul se îngrijoră cu glas tare că ar putea fi stricat. Preotul răspunde politicos, „O, nu, domnule, vă asigur – unele părţi din el sunt excelente!”

Astăzi, pe tot globul, am putea spune ceva asemănător despre starea democraţiei. Diferenţa este că se poate face puţin pentru a salva oul pe jumătate mâncat al preotului. Cu ajutorul prietenilor săi însă, democraţia poate fi aproape întotdeauna reparată, apoi îmbunătăţită.

Pe o durată de peste trei decenii, am lucrat mai întâi ca vicepreşedinte, apoi ca preşedinte al Institutului Naţional Democratic (NDI) care, alături de organizaţiile sale surori din Statele Unite şi străinătate, ajută la eforturile indigene de dezvoltare a instituţiilor şi abilităţilor democratice. În acest rol, organizaţia a remarcat evenimente istorice importante, precum mişcarea Puterea Poporului, care în 1986 a zădărnicit încercarea dictatorului filipinez Ferdinand Marcos de a fura alegerile prezidenţiale anticipate; doi ani mai târziu, plebiscitul care a pus capăt conducerii represive a generalului chilian Augusto Pinochet. NDI a fost prezent şi în timpul alegerilor istorice din 1994 din Africa de Sud, care au sfâşiat cortina apartheidului şi – în urma Războiului Rece – a fost martor la renaşterea democraţiei în Europa Centrală şi la tranziţiile mai recente din Indonezia, Nepal, Nigeria şi Tunisia.

Poziţia NDI-ului este una strict de sprijin. Nici nu susţine un partid sau o agendă politică anume, nici nu consideră democraţia un sistem rigid care să arate la fel în Asia, de exemplu, ca în Africa sau în America. În interiorul cadrului anumitor principii de bază, democraţia este o metodă prin care popoare foarte diferite îşi exprimă

libertatea. Misiunea NDI-ului este să ajute oficialii şi activiştii locali să profite de pe urma experienţelor altora şi să o facă dincolo de graniţe şi regiuni. Lecţiile învăţate ar putea facilita un proces electoral eliberat de petele nedreptăţii şi corupţiei; sau ar putea oferi idei practice despre cum să modernizeze o legislatură, să profesionalizeze partidele politice, să creeze spaţiu pentru societatea civilă sau să se asigure că femeile, tinerii şi minorităţile sunt reprezentaţi corect în luarea deciziilor.

NDI are grijă să arate că democraţia înseamnă mult mai mult decât alegerea unui lider în urma umplerii unei urne cu voturi. Este un lucru esenţial, însă niciodată suficient. Nu există eroare mai comună decât să presupui că acela care a câştigat alegerile are dreptul să facă orice doreşte. Într-o democraţie adevărată, liderii respectă dorinţa majorităţii, dar şi drepturile minorităţii – una fără cealaltă nu este de ajuns. Asta înseamnă că protecţia constituţională pentru individ trebuie să fie apărată, chiar şi atunci când această protecţie devine stânjenitoare pentru partidul aflat la putere. Cu ani înainte de a ajunge în funcţie, Hitler le-a spus celorlalţi nazişti: „Constituţia este doar harta arenei de luptă, nu scopul. [...] Odată ce vom dobândi puterea constituţională, vom modela statul într-o formă pe care o considerăm convenabilă”[67].

NDI şi grupuri similare oferă un contrapunct pentru acest tip de aroganţă. Eforturile lor simt vitale pentru că, atunci când guvernele libere eşuează, liderii autoritari sunt încurajaţi – şi pentru că oficialii aleşi în multe regiuni sunt implicaţi într-o luptă constantă pentru îndeplinirea aşteptărilor cetăţenilor lor. Statele Americii Centrale, El Salvador, Honduras şi Guatemala, de exemplu, au ieşit după o perioadă chinuitoare de războaie civile dintre stânga şi dreapta doar ca să se trezească – din cauza bandelor violente – cu trei dintre cele mai mari cote ale omuciderilor de pe toată planeta. Afghanistanul şi Irakul sunt în continuare ameninţate de terorişti în timp ce

67 Bracher, The German Dictatorship, p. 193

încearcă, deseori cu un curaj imens din partea cetăţenilor de rând, să pună în practică principiile democratice. În Africa, multor guverne le lipsesc resursele financiare pentru a îndeplini nevoile oamenilor lor. În Myanmar, apariţia îndelung aşteptată a democraţiei a fost maculată de o oribilă campanie de epurare etnică orientată împotriva minorităţii musulmane Rohingya.

Cicero a declarat că „este o artă dificilă să conduci o republică”[68], între epoca lui şi a noastră, guvernarea nu a devenit mai uşoară. Gândiţi-vă că dintre cei care anul acesta împlinesc şaisprezece ani, aproape nouă din zece o vor face într-o ţară cu un standard de viaţă sub medie. În cele cincizeci cele mai sărace ţări din lume, populaţia adultă va creşte de peste trei ori până la mijlocul secolului. La nivel global, peste o treime din forţa de muncă nu are o slujbă cu normă întreagă. În Europa, şomajul printre tineri este de peste douăzeci şi cinci la sută, iar nivelul este şi mai ridicat pentru imigranţi. În Statele Unite, unu din şase tineri nu merge nici la şcoală, nici nu munceşte. Salariile, în termeni reali, stagnează încă din anii 1970.

Aceste cifre ar fi îngrijorătoare în orice moment, dar sunt cu atât mai tulburătoare acum când atât de multe ţări au populaţii ce se apropie de majorat, oameni dornici să-şi înceapă carierele, dar care nu au o şansă reală să facă asta. Gândiţi-vă la doctorandul care sfârşește prin a conduce taxiul; la absolventul de colegiu care sapă şanţuri; şi la cel care a abandonat liceul care nu se poate angaja deloc. Oamenii vor să voteze, dar au nevoie să mănânce. În multe ţări, climatul aminteşte de cel care, acum o sută de ani, a dat naştere fascismului italian şi german.

Inovaţia este primul generator de locuri de muncă, însă şi distrugătorul numărul unu. Tehnologia a permis companiilor să crească productivitatea – un avantaj pentru consumatori, dar nu pentru cei ale căror slujbe sunt depăşite. De aceea avem mai puţini mineri, muncitori pe

68 Edith Hamilton, The Roman Way, W.W. Norton, New York, 1932, p. 58

câmp, nituitori, sudori, cizmari, funcţionari bancari, croitori, fierari, dactilografi, jurnalişti de presă scrisă, vânzători ambulanţi şi telefonişti – un deficit nu tocmai echilibrat de o creştere a scriitorilor de coduri, a consultanţilor, a tehnicienilor de servicii medicale, a consilierilor pentru tot felul de dependenţe şi a starurilor de emisiuni TV. Cel mai redutabil concurent pentru orice muncitor este o maşină care poate să facă aceeaşi muncă pe gratis. Această concurenţă inegală între invenţiile noastre şi forţa noastră de muncă a scăzut salariile şi a răpit milioanelor de oameni demnitatea care vine odată cu o slujbă sigură – precum şi sentimentul valoros că eşti util şi optimismul faţă de ceea ce urmează.

Pe acest fundal, mulţi au sărbătorit cu entuziasm – inclusiv eu – sfârşitul Războiului Rece. În 2017, indexul democraţiei calculat de*âhe Ec onomist* a arătat un declin al stării de sănătate a democraţiei în şaptezeci de ţări, folosind criterii precum respectul faţă de procesele echitabile, libertatea religioasă şi spaţiul acordat societăţii civile. Printre naţiunile care au avut procentaje scăzute au fost Statele Unite, care au fost considerate pentru prima dată „o democraţie defectuoasă”, nu una „deplină”. Analiştii nu au dat vina pe Donald Trump pentru această cădere în dizgraţie, ci mai degrabă au atribuit alegerea sa pierderii încrederii americanilor în propriile instituţii. „Încrederea poporului în guvern, în reprezentanţii aleşi şi în partidele politice a ajuns la niveluri extrem de joase”, a conchis raportul, adăugând că „aceasta este o tendinţă pe termen lung”. Numărul americanilor care spun că au încredere în guvern „aproape întotdeauna” sau „de cele mai multe ori” a scăzut de la peste şaptezeci la sută, la începutul anilor 1960, la sub douăzeci la sută, în 2016.

Da, încă mai există câştiguri. În Africa, patruzeci de şefi de stat au renunţat voluntar la putere în ultimul sfert de secol, prin comparaţie cu doar câţiva în cele trei decenii anterioare. Cu toate acestea, progresul acolo şi în alte câteva ţări nu a reuşit să ascundă o redresare generală.

Astăzi, cam jumătate din naţiunile de pe glob pot fi considerate democraţii – defectuoase sau nu –, în timp ce restul de cincizeci la sută înclină către autoritarism.

Sondajele indică faptul că majoritatea oamenilor continuă să creadă că democraţia reprezentativă – la fel ca oul preotului – este excelentă în anumite aspecte. Cu toate acestea, aceleaşi sondaje arată o curiozitate crescândă în privinţa posibilelor alternative. În medie, o persoană din patru admiră un sistem în care un conducător puternic poate guverna fără intervenţia unui parlament sau a instanţelor. Un om din cinci este atras de conceptul de conducere militară. În mod previzibil, sprijinul pentru opţiunile nedemocratice este cel mai evident printre aceia, fie de stânga, fie de dreapta sub aspect politic, care nu au o educaţie superioară şi sunt nemulţumiţi de circumstanţele lor economice – mai exact, grupurile cel mai afectate de natura în continuă dezvoltare a pieţei muncii. Criza financiară din 2008 a întărit această tendinţă, făcându-i pe mulţi cetăţeni să se îndoiască de competenţa liderilor şi să conteste echitatea sistemelor care par să-i protejeze pe cei bogaţi în detrimentul celorlalţi.

Un alt motiv de nemulţumire faţă de democraţie este că demnitarilor publici le este tot mai greu să-şi comunice intenţiile şi acţiunile.

Vremurile de altă dată, când o persoană transmitea o ştire mai multor oameni, au fost înlocuite de reţele care îi conectează pe toţi; în fiecare zi, sunt mai mulţi oameni cu portavoce pe stradă. Extinderea conştientizării are beneficii, dar poate să şi stârnească resentimente printre oamenii care văd ce au alţii şi ei nu. Respectul pentru drepturile celorlalţi este un principiu nobil; însă invidia este un impuls primitiv.

Între timp, progresul tehnologic a adus atât o binecuvântare sub forma unui public mai informat, cât şi blestemul unui public greşit informat – bărbaţi şi femei care sunt siguri că ştiu adevărul datorită lucrurilor văzute

de ei sau comunicate prin platformele de socializare. Avantajul presei libere este scăzut când oricine poate să pretindă că este un jurnalist obiectiv, apoi să răspândească poveşti născocite cine ştie cum pentru a-i face pe alţii să creadă nişte mizerii. Tactica este eficientă pentru că oamenii care stau acasă sau tastează liniştiţi într-o cafenea deseori nu au un mod sigur de a afla dacă sursa celor citite este una legitimă, sau este un guvern străin, un impostor liber-profesionist sau un *bot* răuvoitor.

Ceea ce am observat până acum este doar începutul. În fiecare an, mai multe state folosesc echipe de formatori de opinie care inundă siturile on-line – Coreea de Nord, China, Rusia, Venezuela, Filipine şi Turcia se află deja printre principalele practicante ale acestei arte întunecate. Mişcările politice extremiste, inclusiv grupările teroriste, folosesc aceeaşi metodă. Mulţi dintre aceşti agitatori pot genera produse care arată oameni – inclusiv politicieni democraţi – care fac lucruri pe care nu le-au făcut şi spun lucruri pe care nu le-au spus. Pentru un impact maxim, informaţiile false sunt distribuite apoi destinatarilor pe baza profilurilor personale derivate din postările pe platformele de socializare. Imaginaţi-vă un agent străin care se furişează în dormitorul vostru în fiecare noapte ca să vă şoptească minciuni la ureche, apoi înmulţiţi numărul de agenţi şi de minciuni cu un miliard sau mai mult.

Campaniile de dezinformare nu sunt deloc o noutate. În timpul Războiului American de Independenţă, ministrul rebel la Paris, Benjamin Franklin, a folosit tiparniţa să răspândească poveşti inventate de el despre atrocităţile britanicilor. Prin urmare, doar pentru că o tehnică nu e nouă nu înseamnă că nu e periculoasă. Costul răspândirii minciunilor prin reţelele de socializare este minim şi, pentru cei care sunt experţi în asta, la fel este şi efortul necesar. Ca apărare, instituirea unor mecanisme de verificare a datelor este folositoare, dar poate să pară ca şi când ai trimite o ţestoasă în urmărirea unui iepure care, spre deosebire de cel al lui Esop, nici măcar nu are de

gând să încetinească.

Acest lucru pune pe umerii operatorilor platformelor de socializare răspunderea pentru reevaluarea rolului lor. Ideea că nu au nicio responsabilitate pentru conţinutul de pe ecran este convenabilă şi, când este formulată ca o apărare a libertăţii, seducătoare pentru mulţi. Cu toate acestea, această abordare implică şi riscul ca guvernele să aleagă să se îndrepte în cu totul altă direcţie – de exemplu, către modul în care China foloseşte programele firewall –, neslujind astfel nici democraţia, nici libertatea. Cel puţin, utilizatorii de internet au nevoie de instrumente care să le permită să identifice serviciile de ştiri generate de roboţi sau alte forme de ştiri false. Este nevoie şi de reglementări care să asigure că sursele de mesaje politice on-line sunt la fel de transparente ca sponsorizările reclamelor de campanie care apar la radio şi TV.

Cei mai mulţi dintre noi au apucat o vreme când spamul ameninţa să distrugă e-mailul. Astăzi, democraţia este slăbită de minciunile care vin în valuri şi ne lovesc simţurile aşa cum plaja este asaltată de valuri. Liderii care respectă regulile reuşesc cu greu să o ia înaintea unui neobosit ciclu de ştiri şi trebuie să dedice prea mult efort încercării de a demonta poveştile care par să apară de nicăieri şi au fost inventate doar cu scopul de a-i distruge.

Toate acestea au consecinţe. Democraţii cu „d” mic, care gonesc spre putere promiţând schimbarea, încep deseori să piardă din popularitate chiar din ziua în care preiau funcţia. Globalizarea, care nu este o alegere ideologică, ci o realitate, a devenit pentru mulţi un rău cu care trebuie să lupte cu orice preţ. Capitalismul este considerat un cuvânt indecent de un număr tot mai mare de oameni care – dacă nu ar exista roadele acestuia – nu ar avea mâncare, adăpost, îmbrăcăminte şi telefoane inteligente. Într-un număr din ce în ce mai mare de ţări, cetăţenii declară că nu au încredere în nicio instituţie publică şi nici în datele oficiale pe care acestea le produc. Un politician britanic pro Brexit a spus îngâmfat că

alegătorii „s-au săturat de experţi”[69].

Trebuie să respirăm adânc. O generaţie întreagă s-a născut şi s-a maturizat de la dezintegrarea blocului comunist. Ce înseamnă asta? înseamnă că nu mai judecăm democraţiile consacrate comparându-le cu alternativa sovietică; şi că nu mai evaluăm noile democraţii uitându-ne la predecesorii lor totalitarişti. Am aruncat la coş tijele de măsurare pe care le-am folosit în trecut. Capacitatea noastră de atenţie este mai redusă astăzi, aşteptările sunt mai mari şi sunt şanse mai mici să trecem cu vederea defectele mai uşor de depistat.

Această tranziţie a făcut ca „noi, poporul” – inclusiv editorialiştii, foiletoniştii, prezentatorii TV şi bloggerii – să cerem mai mult de la guvernele noastre. Ar fi în regulă dacă am cere, de asemenea, mai mult şi de la noi înşine. În schimb, suntem răsfăţaţi. Chiar şi cei prea leneşi să voteze consideră că este dreptul lor din naştere să-i atace pe reprezentanţii aleşi din toate direcţiile. Ne plângem amarnic atunci când nu primim tot ce dorim ca şi cum ar fi posibil să avem mai multe servicii cu impozite mai mici, acoperire medicală mai mare fără implicare federală, un mediu înconjurător mai curat fără reglementări, siguranţă faţă de terorişti fără încălcarea intimităţii şi bunuri de consum mai ieftine, făcute pe plan local de muncitori cu salarii mai mari. Pe scurt, tânjim după toate beneficiile schimbării fără să luăm în considerare costurile. Când suntem dezamăgiţi, reacţia noastră este să ne retragem în cinism, apoi începem să ne gândim dacă ar putea exista o cale mai rapidă, mai uşoară şi mai puţin democratică de a ne satisface dorinţele.

Cu toţii am auzit justificările. Libertatea poate fi gălăgioasă şi frustrantă; banii subminează echitatea; iar oamenii nepotriviţi sunt aleşi mai des decât ne-am dori. Personal, am fost implicată în cinci campanii prezidenţiale câştigătoare – şi opt necâştigătoare. Este mai bine să câştigi, dar putem învăţa la fel de mult sau chiar mai mult

69 Michael Gove, intervievat de Faisal Islam, Sky News, 3 iunie 2016

atunci când terminăm pe locul doi. Cât despre promovarea democraţiei peste Ocean, invazia din 2003 în Irak şi pretenţiile hiperbolice ataşate i-au făcut pe mulţi să asocieze asemenea eforturi mai mult cu imperialismul decât cu altruismul. Vrajba aparent fără sfârşit din Orientul Mijlociu şi Afghanistan, în plus, a alimentat ideea că este o nebunie să încerci să extinzi practicile democratice în zone unde nu există deja. Asemenea preocupări sunt justificate şi ar trebui să măsurăm cu grijă ceea ce încercăm. Însă, ignorând realizările libertăţii, nu spun decât o mică parte a poveştii – şi renunţarea la democraţie, pentru că nu este uşoară, este calea aleasă de laşi.

După părerea mea, nicio ţară nu are dreptul de a le dicta altora cum ar trebui să fie guvernate; dar toţi avem dreptate să ne exprimăm în numele valorilor democratice. Sprijinul nostru nu va face diferenţa în toate cazurile, dar când reuşim să o facem ar trebui să fie în numele unui mai mare respect pentru individ şi o pentru guvernare mai eficientă în slujba societăţii.

Democraţiile, după cum ştim, sunt predispuse la orice greşeală, de la incompetenţă şi corupţie la fetişuri nechibzuite şi blocaje. Prin urmare, este uimitor, într-o anumită măsură, că suntem dispuşi să acceptăm ca direcţia societăţilor noastre să fie fixată de înţelepciunea colectivă a unui public imperfect şi deseori detaşat. Cum putem fi atât de naivi? La această întrebare justă trebuie să răspundem: cum poate fi cineva atât de credul încât să încredinţeze permanent puterea – o forţă coruptibilă prin natura ei – unui singur lider sau partid? Când un dictator abuzează de autoritatea lui, nu există cale legală de a-i opri. Când o societate liberă şovăie, avem încă abilitatea – prin dezbatere deschisă şi alegerea unor lideri noi – de a-i remedia neajunsurile. Încă mai avem timp să alegem oul mai bun. Acesta este avantajul comparativ al democraţiei şi ar trebui recunoscut şi menţinut.

În 1918, Tomás Garrigue Masaryk a fost ales ca

preşedinte al Cehoslovaciei independente. Cu atitudinea lui ţanţoşă, cu manierele din lumea de demult, cu perspectiva sa modernă şi devotamentul neînfricat faţă de principiile democratice – inclusiv feminismul şi pluralismul –, Masaryk a dobândit o reputaţie globală, în ciuda dimensiunilor modeste ale naţiunii pe care o conducea. Datorită vârstei sale, sănătatea i-a slăbit tocmai în timp ce ameninţarea celui de-al Treilea Reich creştea – în anii 1930, nicio naţiune complet democratică nu era mai primejduită. Reacţia lui când i s-a cerut să explice care erau riscurile:

Democraţia nu este doar o formă de organizare a statului, nu este doar ceva întruchipat într-o constituţie; democraţia este o perspectivă asupra vieţii, necesită o încredere în fiinţele umane, în omenire. [...] Am spus deja că democraţia este o discuţie. Însă adevărata discuţie este posibilă numai dacă oamenii au încredere unii în alţii şi dacă încearcă în mod cinstit să găsească adevărul.1

Cu toate neajunsurile sale, nu există altă formă de guvernământ la care se aplică asemenea cuvinte. Depinde de noi să remediem defectele democraţiei când şi oriunde putem, însă să nu uităm niciodată de punctele-forte de la baza sa. De asemenea, depinde de noi să ne dăm seama că democraţia are duşmani care nu fac reclamă acestui lucru.

1 Karel Čapek, *Talks with T.G. Masaryk*, Catbird Press, North Haven, CT, 1995

Mussolini a remarcat că atunci când încerci să acumulezi putere este înţelept să o faci aşa cum ai jumuli o găină – pană cu pană – pentru ca fiecare cârâit să fie auzit separat de celelalte şi întregul proces să fie cât mai tăcut posibil. Tacticile lui dăinuie în secolul nostru, care nu mai este nou. Când ne trezim în fiecare dimineaţă, vedem pe glob ceea ce par să fie primele tresăriri ale fascismului: discreditarea politicienilor importanţi, apariţia liderilor care caută să dividă în loc să unească, urmărirea victoriei politice cu orice preţ şi invocarea măreţiei naţionale de către oameni care par să aibă o concepţie greşită despre

ce înseamnă măreţia. De cele mai multe ori, indicatoarele care ar trebui să ne alerteze sunt deghizate: constituţia modificată care trece drept reformă, atacurile la adresa presei libere justificate prin siguranţă, dezumanizarea altora mascată ca apărare a virtuţii sau golirea de conţinut a unui sistem democratic pentru a se şterge tot, în afară de etichetă.

Ştim din experienţă că fascismul şi tendinţele care duc la acesta sunt pasibile de a fi imitate. Urmărind lumea de astăzi, vedem autocraţi ucenici care copiază tacticile represive care au fost testate în Venezuela sau Rusia acum cincisprezece ani. Practicile nedemocratice sunt în creştere, printre alte locuri, în Turcia, Ungaria, Polonia şi Filipine, fiecare fiind un aliat prin tratat cu Statele Unite. Mişcările naţionaliste radicale – unele violente, altele nu – capătă notorietate atrăgând atenţia mass-mediei asupra lor, fac incursiuni parlamentare şi împing graniţele dezbaterii publice către bigotism şi ură. America, stânca de care s-a lovit fascismul în ultimul secol, se poate să fi început să alunece; iar în Coreea de Nord, un fanatic înarmat cu arme nucleare se laudă cu puterea lui.

Ar fi mai uşor să dăm alarma împotriva acestui trend dacă nici fascismul nu ar fi excelent în anumite privinţe – cel puţin pentru o vreme, cel puţin pentru privilegiaţi. Italienii din anii 1920 şi naziştii din anii 1930 erau, în general, oameni optimişti. O femeie din Germania, nefiind fascistă, îşi aminteşte:

Vieţile mărunte ale prietenilor mei au continuat, sub naţional-socialism, la fel ca înainte, schimbate doar în pâine şi unt, locuinţe, sănătate şi speranţă mai bune, mereu mai bune, oriunde se simţea atingerea Noii Ordini. [...] îmi aduc aminte că stăteam la un colţ de stradă din Stuttgart în 1938, în timpul unui festival nazist, iar entuziasmul, [...] după atâţia ani de dezamăgiri, aproape m-a luat şi pe mine pe sus. Daţi-mi voie să vă spun cum era în Germania: stăteam la un cinema cu o prietenă evreică şi fiica ei de treisprezece ani în timp ce parada nazistă se

desfăşura pe ecran, iar fetiţa a prins-o de braţ pe mama ei şi a şoptit „O, mamă, mamă, dacă nu eram evreică, cred că aş fi nazistă!”

În măsura în care folosim termenul în mod regulat, puţini şefi de guvern întruchipează deplin spiritul fascismului. Mussolini rămâne în mormântul său, iar Hitler nu a avut unul niciodată. Dar acesta nu este un motiv pentru o vigilenţă scăzută. Fiecare pas în direcţia fascismului – fiecare pană smulsă – dăunează indivizilor şi societăţii; fiecare face ca pasul următor să fie mai scurt. Pentru a rezista, trebuie să recunoaştem că despoţii îşi dezvăluie rareori intenţiile şi că liderii care încep bine devin frecvent tot mai autoritari cu cât stau mai mult la putere. Trebuie, de asemenea, să recunoaştem că măsurile antidemocratice vor fi deseori bine primite de unii oameni, uneori – mai ales când consideră că acele măsuri îi favorizează pe ei înşişi.

ZECE
PREŞEDINTE PE VIAŢĂ

În septembrie 1999, eu şi Bill Clinton ne-am întâlnit la ONU cu liderul relativ tânăr şi exuberant al Venezuelei, Hugo Chavez. Chavez fusese ales preşedinte în decembrie. În iunie, a sunat clopotul de încheiere a tranzacţiilor pe cel mai înalt altar al capitalismului, Bursa de Valori de la New York, apoi a vizitat *Washington Post*, unde a avut grijă să se distanţeze de „populismul iresponsabil” 1.l-a asigurat pe toţi că nu era un ideolog; în schimb, a etalat penajul unui vizionar şi a promis să redea strălucirea ţării sale salvând-o de coşmarul stagnării şi al îndatorării.

Chavez avea o faţă făcută pentru a zâmbi. Cuvintele curgeau din el ca apa, iar emoţia din spatele lor se concentra pe cei săraci. Venezuela stătea pe o parte semnificativă a rezervelor mondiale de petrol, însă prăpastia dintre cetăţenii mai bogaţi şi majoritatea sărăcită se tot lărgea. Chavez a jurat să schimbe acest lucru. Ne-a vorbit despre planul său pentru o serie de

fonduri finanţate din petrol pentru a ajuta familiile cu venituri mici să aibă acces la alimente, adăpost.

1 Brian Palmer, „Why Did Hugo Chavez Hate the United States So Much?”, *State*, 6 martie 2013

Îngrijiri medicale, instruire profesională şi educaţie. Voia să diversifice economia naţiunii, să atragă investiţii străine şi să transforme guvernul într-un adevărat slujitor al poporului. Clinton, unul dintre puţinii care puteau să-i ţină piept lui Chavez, era, în mod clar, intrigat de el; la fel şi eu. Aici, îndrăzneam noi să sperăm, era un lider tânăr şi pasionat care voia să rezolve şi probleme, cineva care învăţase din greşelile anterioare şi căuta să câştige respectul lumii.

Din nefericire, luna de miere a fost de scurtă durată. Trei luni mai târziu, o ploaie la scară biblică a inundat regiunea de coastă de la nord de Caracas, provocând alunecări de teren care au îngropat oraşe întregi, ucigând zeci de mii de oameni. Îngrozită, am contactat imediat Casa Albă, unde preşedintele Clinton a fost de acord să ajute. În câteva zile, Statele Unite au trimis elicoptere şi soldaţi în statul Vargas pentru a ajuta la operaţiunile de salvare de urgenţă şi relocare, însă un dezastru de asemenea proporţii necesita mai mult efort. Lucrând cu ministrul apărării din Venezuela, Pentagonul a pregătit pentru îmbarcare buldozere, tractoare şi sute de ingineri din Marina SUA şi Marina Militară pentru a construi un drum de coastă nou – practic, un colac de salvare pentru regiunea devastată. Vasul nostru cu ajutoare era complet încărcat şi pe drum spre Caraibi, în momentul în care am primit un mesaj dezamăgitor de la preşedintele Chavez: „Primim echipamentul vostru, dar nu şi oamenii”. Nedorind să continuăm fără să ştim cum avea să fie folosit ajutorul nostru, am întors nava din drum.

În ultimele decenii, armatele latino-americane au dobândit reputaţia binemeritată că se ocupă de nevoile celor bogaţi, însă au fost şi cazuri în care un ofiţer de armată ieşea în evidenţă şi a susţinut cauza schimbării

sociale. Juan Perón al Argentinei, soţul legendarei Evita, a lucrat ca ataşat militar la Roma în anii 1930. A văzut în Mussolini un lider care conducea cu o mână-forte, dar care se şi bucura de loialitatea multor ţărani şi muncitori. Mai târziu, ca ministru al muncii şi ajutoarelor sociale din ţara sa, Perón a creat o legătură atât de intimă cu sindicatele muncitoreşti, încât oficialii mai puţin axaţi pe progres au devenit neliniştiţi şi au ordonat să fie arestat Au aflat în curând că încarcerarea soţului Evei Peron nu a fost o mişcare înţeleaptă. Aceasta a organizat o demonstraţie care a scos mii de susţinători în stradă şi l-a eliberat pe soţul ei, apoi l-a catapultat la preşedinţie prin alegerile din anul următor.

Peronismul a evoluat, devenind vărul cu înclinaţii de stânga al fascismului italian, cu o economie corporatistă, îngrădirea presei, o poliţie asupritoare şi un câştig real în ceea ce priveşte venitul mediu. Asemenea lui Mussolini, Perón şi mai ales Evita puteau electriza mulţimile, însă, spre deosebire de el, nu predicau agresivitatea şi nu stârneau viesparul urii. Iubeau puterea şi au abuzat de ea, însă rămân printre cele mai emblematice nume din istoria Argentinei Reputaţiile lor vor rămâne însă pe veci mânjite de decizia lui Perón de a oferi refugiu pentru Josef Mengele, Adolf Eichmann şi alţi nazişti importanţi, chipurile în schimbul banilor şi a consilierii tehnologice.

În 1968, generalul panamez Omar Torrijos a folosit puterea câştigată printr-o lovitură de stat pentru a extinde serviciile sociale şi a pune capăt monopolului economic de care se bucurau cei foarte bogaţi. Cu toate acestea, Torrijos este ţinut minte mai ales pentru Tratatul Canalului Panamá, care i-a oferit guvernului său controlul minunii inginereşti cunoscute drept drumul dintre mări. Pe atunci, făceam parte din personalul lui Jimmy Carter de la Casa Albă şi pot confirma că politica negocierilor a fost dificilă atât în Panamá, cât şi în Statele Unite. Carter trebuia să rivalizeze cu Ronald Reagan şi alţi politicieni militanţi care susţineau că tratatul era un cadou făcut dictatorului

comunist. Torrijos trebuia să domolească îngrijorările naţionaliştilor panamezi care pizmuiau Statele Unite pentru orice rol viitor în securitatea lor. El compara această provocare pentru diplomaţi cu a cere unui cizmar să facă pantoful perfect pentru femei: mic şi şic pe dinafară, dar spaţios şi confortabil pe dinăuntru.

Tot în 1968, generalul peruan Juan Velasco Alvarado a răsturnat un guvern democratic nefuncţional şi a demarat reforma funciară şi o serie de programe de naţionalizare care, deşi populare pentru o vreme, au provocat declinul accentuat al producţiei industriale şi alimentare. Înainte de această scădere abruptă, Alvarado a fost gazda unui grup de cădeţi militari din Venezuela, dintre care unul – Hugo Chávez – avea să urmeze aceeaşi cale sinuoasă, dar într-un stil mai antrenant şi cu un impact mult mai puternic în istorie.

Fiu de profesori, tânărul Chávez era un cititor vorace de poezie, politică şi proză. A crescut la ţară şi avea fler pentru pictură, îi plăcea să cânte, îşi făcea prieteni cu uşurinţă şi excela la baseball. La şaptesprezece ani, a intrat în armată pentru că a crezut că academia sportivă a armatei avea să-i ofere cea mai bună şansă să concureze la un nivel înalt. Deşi visase la eseuri, nu la instrucţie, a descoperit în scurt timp că îi plăcea să facă paradă cu puşca, se bucura de camaraderia vieţii de baracă şi era fascinat de studiul istoriei militare. Totodată, prin intermediul fratelui său mai mare, Adán, s-a împrietenit cu gânditori social-progresişti şi a prins gust pentru administraţia publică. Inspirat de îndrăzneala revoluţionarilor latino-americani de altă dată, a început să-şi imagineze cum ar fi să conducă el însuşi o rebeliune.

Venezuela a primit numele „Mica Veneţie” de la un explorator spaniol care admira modul în care locuitorii indigeni de lângă lacuri îşi construiau casele pe stâlpi, creând un aspect care îi amintea de celebrele canale ale oraşului italian. În 1821, Simón Bolívar a eliberat ţara de Spania, Venezuela devenind una dintre republicile cele mai

stabile ale Americii Latine, cunoscută la nivel internaţional pentru petrol, pentru reginele frumuseţii şi alegerile regulate care permiteau celor două partide principale să aibă acces cu rândul la preşedinţie, fără ca vreuna din părţi să se lase prea tare purtată de val. Spre sfârşitul anilor 1970, Venezuela era vizibil mai bogată decât majoritatea ţărilor din regiune, avea o populaţie mai bine educată şi o diferenţă nu la fel de mare între bogaţi şi săraci.

Însă următoarele două decenii au fost dezastruoase. Un amestec epuizant de preţuri scăzute la petrol, datorii tot mai mari, populaţie în expansiune şi conducere indecisă a provocat o creştere a inflaţiei, declinul salariilor reale, extinderea şomajului şi o subţiere a clasei de mijloc. Carlos Andrés Pérez, nou ales preşedinte în 1989, a fost convins de FMI să abandoneze promisiunile din campanie şi să implementeze doctoria amară preferată a epocii: un pachet de ajustări structurale.

Asemenea măsurilor de austeritate care aveau să agite Grecia şi să divizeze Europa douăzeci de ani mai târziu, scopul planului era să genereze o nouă platformă de creştere prin impunerea unei stricte discipline bugetare şi plătirea datoriilor. Din punct de vedere economic, abordarea avea logică, însă efectele imediate au fost dureroase: preţurile bunurilor de consum au crescut, serviciile sociale au fost drastic ajustate, iar protestele în care oamenii îşi manifestau furia se ţineau lanţ. Armata a fost chemată pentru a restabili ordinea şi peste trei sute treizeci de persoane au fost ucise. Tulburările au fost ţinute sub control până la urmă, dar acele morţi nu au fost uitate nici în ziua de azi.

În 1923, în Bavaria, Hitler a încercat un puci care a eşuat din pricina lipsei de susţinere militară. În 1992, în Venezuela, Hugo Chávez, pe atunci un locotenent-colonel ambiţios, a încercat ceva asemănător, trimiţând tancuri şi soldaţi să atace palatul prezidenţial. Nici el nu a reuşit să răstoarne guvernul, pentru că puţini ofiţeri erau dispuşi să-

şi rişte viaţa. După arestarea lui Chávez, autorităţile i-au permis să apară la televizor şi să-şi îndemne camarazii să se predea. Pentru mulţi venezueleni, acesta a fost primul lor contact vizual cu o figură care avea să le devină aproape la fel de cunoscută ca a lor. Chávez, purtându-şi elegant uniforma kaki şi bereta stacojie, a recunoscut că mişcarea lui eşuase, *„por ahora”* deocamdată. A circulat imediat o glumă că Chavez merita treizeci de ani de puşcărie – unu pentru plănuirea loviturii şi douăzeci şi nouă pentru că nu reuşise. La fel ca Hitler, practic, era vinovat de trădare şi totuşi a fost eliberat în decurs de doi ani. Ca şi Hitler, Mussolini şi Peron, a trecut de la închisoare la politică.

Ca secretar de stat, am făcut vizite oficiale în Venezuela în 1997 şi în anul următor. Impresia mea era că nişte bărbaţi vârstnici şi obosiţi făceau o treabă de mântuială la guvernare pentru că pierduseră legătura cu oamenii pe care ar fi trebuit să-i conducă. Nu eram singura care avea aceeaşi părere. 1998 a fost perioada ideală pentru un nou-venit să candideze la preşedinţie. Alegătorii cereau o schimbare, iar Chavez, un outsider charismatic, le-a promis exact acest lucru. Însă nu s-a numit socialist – şi nu avea să o facă decât după câţiva ani. În schimb, a candidat ca un patriot căruia îi păsa de muncitorii, de menajerele, de fermierii şi de bucătarii ale căror voci rămăseseră neauzite prea multă vreme. Abordarea lui a fost câştigătoare; politicianul novice a primit cincizeci şi şase la sută din voturi.

Imediat după preluarea funcţiei, a început să jumulească găina – să folosească puterea ca să înlăture obstacolele, pentru a obţine şi mai multă putere. În aprilie 1999, a organizat un referendum prin care cerea o adunare specială pentru redactarea unei noi constituţii. Documentul prelungea mandatul maxim al preşedintelui de la cinci la doisprezece ani, abolea Senatul şi îi oferea lui Chavez controlul asupra promovărilor din cadrul forţelor armate. Noul preşedinte a venit în funcţie cu o rezervă

bogată de entuziasm, dar şi cu o doză nesănătoasă de amărăciune. Furia lui poate să fi provenit din copilăria săracă, deşi mulţi venezueleni au îndurat greutăţi şi mai mari – sau poate era doar o reacţie morală şi intelectuală la tot ce citise şi observase.

Mânia lui Chavez n-ar fi trebuit să fie un obstacol în calea succesului său. Lincoln, Susan B. Anthony, Gandhi, King, Havel, Mandela şi mulţi alţi lideri memorabili au găsit în indignarea plină de virtute avantajul psihologic de care aveau nevoie pentru a îndura anii de îndoială şi încercări. Cu toate acestea» o asemenea emoţie nu este ceva ce poate oricine să controleze şi, atunci când e dezlănţuită, are o energie suficient de distructivă să transforme un mare potenţial într-un eşec. Chávez, în primii ani în funcţie, a avut destulă susţinere publică pentru a-i uni pe cei mai mulţi venezueleni. În schimb, s-a lăsat condus de mânie, denigrând o jumătate de ţară şi căutând laudele celeilalte jumătăţi.

Într-un interviu cu Chavez din această perioadă, romancierul Columbian Gabriel García Márquez scria: „Am fost copleşit de sentimentul că tocmai călătorisem şi discutasem în mod plăcut cu doi oameni diferiţi. Unul căruia capriciile sorţii îi dăruiseră ocazia de a-şi salva ţara. Celălalt, un iluzionist care avea să rămână în istorie doar ca un alt despot”.[70]

Chávez nu şi-a pierdut niciodată abilitatea de a fermeca, dar la fel de des alegea să respingă. În loc să vindece rănile şi să-şi lărgească baza, se referea la cei bogaţi ca la oligarhi putrezi, odrasle răsfăţate, hoţi de buzunare şi porci; numea proprietarii de afaceri vampiri şi viermi; iar pe preoţii catolici îi denunţa drept perverşi. În ciuda întâlnirii cordiale cu Bill Clinton şi cu mine, insulta în mod regulat Statele Unite fără un motiv aparent, în afară de a avea un duşman împotriva căruia să se poziţioneze şi, poate, să-i facă pe plac noului său mentor

70 Gabriel García Márquez, citat în Rory Carroll, Comandante: Hugo Chávezs Venezuela, New York, PenguinPress, 2013, pp. 4-5

de la Havana, Fidel Castro. Strategia de comunicare a lui Chávez era să aprindă artificii retorice şi să le arunce în toate direcţiile. În fiecare zi şi în multe nopţi, era pe podium, într-un studio de televiziune sau la o transmisiune radio, lăudându-se cu realizările lui şi ridiculizând – în cei mai grosolani termeni – duşmani reali şi închipuiţi.

Venezuela nu era o societate bogată, dar avea mulţi proprietari care erau bine educaţi şi care se poziţionau politic către centru sau dreapta. În armată erau ofiţeri care lucraseră îndeaproape cu Statele Unite de-a lungul carierei lor. Mulţi oameni din aceste grupuri erau ţintele insultelor *chaviste* şi asta nu le plăcea. Nu voiau ca Venezuela să devină încă o Cubă şi se uitau de sus la Chivez, văzându-l ca pe un om vulgar – „maimuţa aia” – care câştigase alegerile promiţând gloatei ceva ce nu putea să ofere niciodată.

Pe 11 aprilie 2002, opoziţia politică a încercat să recâştige ceea ce pierduse, forţându-l pe preşedinte să plece din funcţie. Sute de mii de venezueleni, în mare parte din clasa de mijloc, au pornit în marş lovind în tigăi, scandând şi mergând spre palatul prezidenţial, Miraflores. Armata, nedorind să fie condamnată pentru un masacru, a refuzat să se mobilizeze. Garda naţională a tras cu gaze lacrimogene în mulţime, apoi cu muniţie de război, provocând aproximativ douăzeci de decese şi multe alte răni. Imaginile cu sângele vărsat dominau ştirile şi intensificau apelurile la preşedinte să renunţe. Blocat în biroul lui şi neavând posibilitatea să iasă cu ajutorul focurilor de armă, Chivez a cedat. A fost de acord să se predea, în schimbul promisiunii că el şi familia lui să aibă voie să meargă în Cuba. Odată aranjată libera trecere, a urcat la bordul unui elicopter şi a fost dus la o bază maritimă, apoi pe o insulă. În ciuda asigurărilor pe care le primise, exista şansa reală să fie judecat şi împuşcat. Între timp, liderii loviturii de stat sărbătoreau. Ameţiţi de triumful lor, au ales un guvern interimar condus de un afacerist care a suspendat imediat constituţia şi a început

să promită locuri de muncă prietenilor săi. La Washington, Administraţia Bush a publicat o declaraţie ezitantă care nici nu sprijinea răscoala, nici nu o denunţa, dar, prin mustrarea guvernului pentru apelarea la violenţă, părea să justifice expulzarea lui Chivez.

Însă, pentru ca o rebeliune să-şi îndeplinească scopul în întregime, insurgenţii trebuie să aibă avantajul decisiv al puterii coercitive sau susţinerii publice. Opoziţia venezueleană avea câte puţin din fiecare, dar nu de ajuns. Mai era şi prea ocupată să se divizeze ca să accepte cât de fragilă îi era poziţia. Nu după mult timp, elementele pro Chivez din forţele armate organizau propria operaţiune, iar ţăranii şi membrii de partid care aveau aceeaşi părere veneau de la ţară să-şi facă prezenţa simţită la Caracas. Oră de oră, mulţimea creştea şi cei care plănuiau formarea un guvern nou au început să se teamă de răzbunarea celui vechi. Cum lucrurile se schimbau vizibil, rebelii au ridicat steagul alb. Chavez şi-a retras demisia, a găsit un pilot în care avea încredere, a urcat înapoi în elicopterul militar şi s-a întors la Miraflores cu o nouă serie de plângeri împotriva duşmanilor săi din Venezuela şi din nord.

Timp de câţiva ani după aceea, a spus povestea momentelor în care s-a simţit încolţit în biroul lui, cu generalii trădători ameninţând să bombardeze palatul. Este o poveste pe care o relata în mod sentimental, nu foarte exact, şi cu un efect politic strălucit:

Cum aş putea uita sentimentele din acele ore? […] Deodată se deschide uşa şi mama mea era acolo. […] A fost o clipă de moarte, nu una fizică, ci moartea sufletului, moartea spiritului. Mă întrebam, acesta e sfârşitul? îmi aduc aminte că mama a intrat în biroul prezidenţial cu aceeaşi forţă cu care fluviul Arauca intră în Orinoco. Şi femeia aceea a ţinut un discurs, acea ţărancă, pentru că mama eţ aruncă, o profesoară a câmpiilor, formată în sărăcie, în luptă, şi-mi aduc aminte că mama s-a uitat la mine şi a spus: „Nu vei pleca niciodată, pentru că oamenii

tăi te iubesc”.[71]

Preşedinţia lui Hugo Chavez era atât o expresie autentică a democraţiei, cât şi un pericol pentru ea. Una dintre primele sale iniţiative a fost să facă justiţia mai independentă, o mişcare lăudată la scară largă; dar când instanţele au decis mai târziu împotriva lui, Chavez a suspendat judecătorii şi a numit în locul lor pe alţii mai supuşi. An după an, a curăţat birocraţia de oameni care se opuneau politicilor lui, apoi de cei care nu erau suficient de servili. A construit o structură politică de la firul ierbii, care răsplătea loialiştii şi refuza tratamentul corect al celorlalţi. A înfiinţat o forţă de securitate privată – practic, o bandă de huligani – pentru a-şi intimida opozanţii şi a împiedica protestele să capete amploare. Numea dezacordurile o ameninţare la adresa libertăţii şi revoca licenţele de operare ale posturilor TV şi radio care nu respectau linia de partid.

La fel ca Mussolini, considera politica un spectacol, o manifestare exuberantă a distracţiei de tipul omul bun versus omul rău. Când a decis să preia controlul companiei naţionale de petrol, nu a dat un simplu decret. I-a concediat personal pe fiecare dintre directorii principali, unul câte unul, la televizor. Când voia să confişte întreprinderile private, se ducea la sediul acestora şi făcea anunţul în faţa zecilor de camere. După trauma loviturii aproape reuşite din 2002, i s-a plâns lui Castro de precaritatea forţelor sale de securitate şi i-a cerut ajutorul. Liderul cubanez a fost bucuros să-l ajute. În curând, tot Caracasul a fost umplut de microfoane şi conţinutul anumitor înregistrări era difuzat în emisiunile de radio şi televiziune preferate de Chavez, umilindu-şi adversarii politici şi miniştrii îndărătnici deopotrivă.

El presidente adora lumina reflectoarelor şi era cel mai abil pe scenă. Am cunoscut în viaţa publică mulţi oameni care, odată ce porneşte microfonul, au o nevoie disperată de un scenariu pregătit. Chavez, din contră,

71 Hugo Chăvez, citat ibid., p. 188

putea vorbi şi câte nouă ore continuu, în faţa camerei, fără notiţe şi fără să se oprească. Îşi spunea discursurile ca un jongler, aruncând mingile una după alta, fără să aştepte ca prima să încheie cercul.

Ca să demonstreze un punct de vedere, oferea o serie de statistici, deplângea imoralitatea predecesorilor săi, îşi vărsa nemulţumirea faţă de justiţie, recita un poem despre rezistenţă şi speranţă, întreba o fată din primul rând cum îi mergea familiei ei, se minuna de frumuseţea naturală a Venezuelei, îşi amintea o experienţă din copilărie, cânta o baladă romantică, blestema duşmanii Venezuelei, ridiculiza lăcomia capitalistă, reflecta la blândeţea bunicii sale şi a tuturor bunicilor, se compara cu Bolívar, sugera că Marele Liberator murise ucis, nu de tuberculoză, spunea o anecdotă despre un fermier sărăcit care primise pământ de la stat şi alta despre o femeie care ceruse şi primise medicamente care i-au salvat viaţa, apoi acuza Statele Unite că au inventat al-Qaeda şi ISIS. Şi asta era doar încălzirea. Putea să vorbească întruna, să cânte, uneori să danseze, să dea din mâini ca şi când în locul acestora ar fi avut nişte pistoane, să justifice orice faptă pe care o făcuse vreodată, să se gândească cu glas tare la ce ar putea face mai departe, să ceară laude de la ascultătorii săi şi, în cele din urmă, cu publicul epuizat, să încheie cu strigătul de luptă „Patria, socialismul sau moartea!”

Chavez a încercat să-şi susţină multe din vorbe cu o cantitate egală de fapte. Era o persoană combativă, nu una cinică sau prefăcută. A făcut tot posibilul să încline procesul politic în favoarea lui, dar nu este singurul motiv pentru care a câştigat alegeri după alegeri – patru în total. A avut norocul unei opoziţii divizate, precum şi al preţurilor mari la petrol, care i-au permis să-şi îndeplinească multe dintre promisiuni. În timpul mandatului, compatrioţii săi au primit îngrijiri medicale mai bune decât înainte şi au mâncat mai mult, au plătit mai puţin pentru benzină şi ulei de gătit, au avut salarii mai mari şi şi-au permis apartamente mai frumoase. La fel

de important, Chavez a lăsat venezuelenii care trăiau în condiţii umile să simtă că erau o parte integrantă a ţării. A vorbit direct cu ei, i-a numit în consilii de acţiuni comunitare, le-a acordat puterea de a lua decizii în cooperative agricole şi fabrici, le-a cerut voturile, le-a răspuns cererilor, i-a întrebat de copii şi le-a ascultat poveştile.

Când a murit de cancer, în martie 2013, un admirator scria:

Acum paisprezece ani, vecinii mei din cartier nu visau să meargă la facultate, cu atât mai puţin să devină doctori în comunităţile lor. Acum paisprezece ani, vecinii mei abia încăpeau în casele de tinichea sau tină, cu atât mai puţin îşi imaginau că vor trăi într-o casă spaţioasă cu trei dormitoare, cu băi în interior, care nu costă aproape nimic. Acum paisprezece ani, doar cei din cea mai bogată parte a oraşului meu simţeau că sunt cetăţeni. Acum ştim că toţi suntem.1

În vremurile bune, Chavez împărţea bani nu doar săracilor din propria ţară, dar şi pentru a cumpăra influenţă şi pentru a-şi răsplăti prietenii din Cuba, Argentina, Nicaragua, Ecuador, Bolivia şi chiar South Bronx, unde a dat milioane de dolari pentru programe de acţiune socială şi a petrecut o dimineaţă dansând salsa cu copiii din New York cu o pălărie de paie pe cap.

Aceasta ar fi o poveste mai fericită dacă o guvernare bună ar fi însemnat doar să oferi lucruri gratuite. Ceea ce l-a făcut pe Chavez îndrăgit de mulţi a fost încăpăţânarea lui de a nu admite limite. Voia să o facă pe Moş Crăciun pentru susţinătorii săi; dar un preşedinte, spre deosebire de Moş Crăciun, trebuie să răspundă rigidităţilor matematicii.

Chavez a irosit sume enorme de bani pe proiecte care s-au prăbuşit pentru că nu a reuşit să aprecieze nevoia de experienţă în conducerea unei companii petroliere, a unei afaceri, a unei ferme sau a sistemului juridic. Un lider poate să devină popular determinând supermarketurile şi

vânzătorii de electrocasnice să ceară mai puţin pentru produsele lor, însă aplauzele se opresc când magazinele dau faliment şi mâncarea dispare de pe rafturi. Poate că pare corect să le ordoni miniştrilor şi şefilor din poliţie să muncească pe salarii reduse, dar când decizia aceasta duce – în mod previzibil – la incompetenţă şi mită, lucrul ăsta ar trebui să dea de gândit. Să te bazezi pe veniturile din petrol pentru a susţine toată economia ţării îi va satisface pe mulţi câtă vreme preţurile rămân ridicate, dar când veniturile scad şi nu există un amortizor financiar pentru a atenua lovitura, rezultatul poate fi un dezastru. După cum ar putea confirma

1 Lisa Sullivan, „Yo Soy Chavez, Tu Eres Chavez, Todos Somos Chavez", Chicago Religious Leadership NetWork on Latin America http's: //www.crin.org/reflecţionon-the-death-of-hugo-chavez fanii filmului *Evita*, este o mare diferenţă între banii care „vin curgând"[72] şi banii care „ies curgând".

Nimeni nu poate nega faptul că Chavez a adus o schimbare cuprinzătoare în Venezuela, dar nici nu se poate trage concluzia că a făcut tot ce a promis. Până la moartea sa prematură, mulţi dintre experţii bogaţi ai ţării plecaseră cu talentul lor în altă parte, iar locurile pe care le ocupau în restaurantele de lux erau pline acum de manipulatori de valută, de contrabandişti, de vânzători de narcotice şi hoţi cu împuterniciri oficiale. Un fost ministru al planificării estima că, sub conducerea lui Chavez, o treime din banii din petrol ai Venezuelei au fost furaţi sau pierduţi. Fobia preşedintelui faţă de Washington l-a împins să alunge din ţară Agenţia Antidrog a SUA (DEA), provocând o creştere cu cinci sute la sută a importului de cocaină în trei ani. Chavez susţinea munca, dar când grevele i-au compromis celelalte priorităţi, a pus ca liderii muncitorilor să fie aruncaţi în închisoare. Şi-a îndemnat adepţii să adopte o conştiinţă morală nouă şi mai înaltă, dar a lăsat în urmă o

72 Andrew Lloyd Webber și Tim Rice, „And the Money Kept Rolling In", din musicalul Evita (1976)

naţiune cu una dintre cele mai cumplite criminalităţi de pe pământ şi o capitală, Caracas, care era un loc mai periculos în care să te trezeşti în fiecare dimineaţă decât Bagdadul.

Orice s-ar putea spune despre Chavez, nu a fost în aceeaşi ligă îngrozitoare cu Mussolini, Hitler şi Stalin. La fel ca ei, a exploatat nemulţumirile naţionale, şi-a folosit duşmanii pentru a justifica expansiunea puterii personale, s-a înfăşurat în gloria eroilor din trecut şi a călcat cu forţa pe drepturile celor cu care nu era de acord. Dar era stilul lui să umilească adversarii, nu să-i măcelărească. Intimida neîncetat şi fără regrete, însă nu echivala niciodată brutalitatea cu virilitatea. Faptul că infractorii de rând au prosperat sub conducerea lui demonstrează că existau bariere de care s-a abţinut să treacă, într-un adevărat stat poliţienesc, infracţiunile din stradă scad – iar răpirile pentru răscumpărare nu prea au fost în al Treilea Reich problema care a ajuns să fie în Venezuela.

Chavez intenţiona să fie preşedinte pe viaţă – şi a fost, însă boala i-a scurtat visul. Venezuela pe care a lăsat-o în urmă este mai săracă decât în 1999, când a preluat funcţia. Succesorul lui, Nicolás Maduro, este un fost şofer de autobuz şi lider sindical rigid din punct de vedere ideologic care posedă toate defectele şi niciuna dintre virtuţile conducătorului pe care l-a înlocuit.

Maduro este solid şi are o mustaţă îngrijită. Ceea ce nu are este suficientă isteţime, farmec sau bogăţia de petrol care să ia locul lui Chavez, pe care îl venera. Noul preşedinte a preluat cârma unei economii în ape tulburi şi a îndrumat-o spre Armagedon. Pentru a plăti datoriile, a folosit rezervele financiare ale ţării. Fără rezerve, Venezuela cu greu îşi permite importuri. Fără importuri, bunurile de bază sunt indisponibile. Pentru a genera fonduri, guvernul a tipărit tot mai mulţi bani. Valoarea monedei naţionale – bolivarul fuerte – a scăzut aproape de zero, în timp ce rata inflaţiei este cea mai mare din lume. Rezultatul este un dezastru. Salariile şi pensiile nu mai pot

acoperi costul utilităţilor; preţul unei paste de dinţi este egal cu venitul mediu pe săptămână. Malnutriţia este larg răspândită. Indiferent la câte farmacii merg, familiile nu pot face rost de medicamentele esenţiale. Salariul minim a fost mărit în mod repetat, dar nu a reuşit să ţină pasul, rămânând cam la o optime din nivelul Columbiei învecinate. Producţia locală de cafea, orez şi porumb a scăzut cu şaizeci la sută. Numărul vitelor din ţară este mai mic cu o treime, iar un deceniu şi jumătate de presiune asupra sectorului privat a dus la incapacitatea comunităţii de afaceri de a asigura nevoile de bază.

Timp de câteva luni, la începutul anului 2017, cetăţenii furioşi şi-au manifestat nemulţumirile în stradă, strigând sloganuri anti-Maduro, în timp ce încercau să se apere cu căşti de bicicletă, protecţii din carton pentru glezne şi scuturi făcute în casă şi pictate în culorileţării, galben, albastru şi roşu.

Preşedintele ar fi putut potoli criza recunoscând greşelile din trecut şi adoptând politici care să unească ţara. Acest lucru ar fi făcut ca investitorii străini să privească diferit situaţia şi să producă iniţiative regionale şi globale de ajutorare. În schimb, el a dublat măsurile represive. Pentru Maduro, poţi ori să implementezi revoluţia *chavistă*, ori să o trădezi – iar el este un revoluţionar încăpăţânat care nu regretă nimic. În iulie 2017, a aranjat un referendum care să înlocuiască parlamentul ales cu o adunare atotputernică de marionete partizane. Sarcina lor era să scrie o constituţie care să o înlocuiască pe cea a lui Chavez, care, după cum prezicea el, avea să reziste secole întregi. La ordinul lui Maduro, principalele partide din opoziţie au fost interzise, în timp ce rivalii politici şi chiar o parte din foştii aliaţi au fost închişi sau exilaţi cu forţa. Când au răspuns protestelor de stradă, forţele de ordine au ucis peste o sută douăzeci de civili şi au bruscat şi închis alte mii de oamenii. Pentru a se asigura de loialitatea populaţiei, armata şi foştii soldaţi au preluat multe funcţii din guvern şi din sectorul privat,

inclusiv producţia de petrol şi distribuirea alimentelor.

Maduro a refuzat să accepte orice responsabilitate pentru greutăţile îndurate de ţară. Pentru orice necaz, dă vina pe reacţionarii locali şi pe „tendinţele către lovituri de stat şi dornice de putere direcţionate şi guvernate de Statele Unite”[73]. Această ultimă acuzaţie a fost uşor de respins până când Donald Trump a decis într-o zi, la clubul de golf, să ameninţe Venezuela cu intervenţii militare. Această stângăcie diplomatică a fost un dar de care Maduro avea mare nevoie şi unul pe care îl foloseşte ca să-şi întărească poziţia atât pe plan local, cât şi printre simpatizanţii antiimperialişti din America Latină, unde raidurile din trecut ale Armatei şi Marinei Militare ale SUA au o istorie problematică.

Experienţa venezueleană demonstrează că, atunci când condiţiile economice şi sociale se deteriorează şi politicienii democraţi nu-şi îndeplinesc obligaţia de a conduce, poate fi greu să rezişti atracţiei unui lider fermecător. Hugo Chavez a fost mai mult decât un amfitrion; a reprezentat o parte a societăţii care se simţea exclusă din propria democraţie. Membrii acestei părţi a societăţii i-au adus o funcţie înaltă, l-au dus mai departe în timp ce purtau tricourile roşii şi şepcile de baseball şi s-au bucurat de victoria pe care o obţinuseră împreună. Cu toate astea, guvernarea în secolul al XXI-lea este deosebit de dificilă, cu siguranţă mai dificilă decât a crezut Chavez la început. Când era împiedicat, simţea că soluţia era să se îndepărteze şi mai mult de moravurile democratice şi să folosească puterea pe care o acumulase ca să mărească prăpastia dintre susţinătorii săi şi forţele care i se împotriveau. Nu a fost cea mai înţeleaptă abordare, însă lui i se părea cea mai uşoară şi cea care se potrivea cel mai mult cu imaginea pe care şi-o făcuse despre nişa lui în istorie.

---

73 Nicolăs Maduro, citat în Mariana Zuniga și Nick Miroff, „Venezuelas Opposition Holds Its Biggest Protests in Years. Will They Change Anything?“, Washington Post, 12 aprilie 2017

Chavez tânjea la un loc alături de Bolívar în panteonul ţării şi al regiunii sale. Această dorinţă trufaşă l-a adus la marginea fascismului. La distanţă de jumătate de glob, un om mult mai diferit, cu o ambiţie nu foarte diferită, se confrunta cu tentaţii similare, în felul său propriu.

UNSPREZECE

ERDOGAN MAGNIFICUL

Spre sfârşitul anului 1997, primarul oraşului Istanbul a mers la Surt, în sudul Turciei, pentru a vizita casa familiei soţiei sale şi a gusta farmecul unui oraş cunoscut pentru păturile colorate cusute de mână şi o moschee venerată şi veche de nouă sute de ani. În timp ce ţinea un discurs, a citat dintr-o cunoscută poezie naţionalistă: „Moscheile sunt barăcile noastre, domurile sunt coifurile noastre, minaretele sunt baionetele noastre, iar credincioşii sunt soldaţii noştri”.1

Cuvintele lui Recep Tayyip Erdogan ar fi atras puţină atenţie dacă nu ar fi fost rostite în ceea ce, pentru ţara lui, era un moment de nelinişte. Un guvern nesigur – căutând harţă – l-a arestat sub acuzaţia de incitare la ură religioasă. A fost condamnat, forţat să demisioneze din funcţie şi i s-a interzis accesul la funcţii publice timp de cinci ani. Autorităţile sperau, evident, să pună capăt carierei popularului primar, însă strategia lor a dat greş. Incidentul i-a oferit lui Erdogan o aură de notorietate şi, în ochii unora, l-a transformat în erou. O caravană de două mii de maşini l-a însoţit pe drumul spre închisoare.

1 Ziya Gökalp, „Rugăciunea soldatului”, 1912

Iar un cerc de admiratori s-a întors patru luni mai târziu să-l întâmpine la eliberare.

Timp de şaptezeci şi cinci de ani, autorităţile turceşti căutaseră să ţină religia departe de piaţa publică, într-o societate unde zeci de milioane de oameni sunt musulmani practicanţi. A fost o sarcină destul de grea chiar şi atunci când liderii laici erau bine priviţi, însă, până la momentul arestării lui Erdogan, economia şubredă şi politicienii

învrăjbiţi generaseră o creştere a frustrării populare. Căutând să creeze o barieră în calea protestelor viitoare, guvernul a interzis partidele politice islamiste, însă, în decurs de câţiva ani, organizaţii comparabile, purtând nume noi, le-au luat locul. Cel mai dinamic şi cel mai bine condus, Partidul Dreptăţii şi Dezvoltării (AKP), a fost înfiinţat în august 2001. Liderul acestuia era Recep Tayyip Erdogan.

Turcii trăiesc şi muncesc într-o zonă dificilă, pământul lor străvechi fiind mărginit la est de Iran, Irak şi Caucaz; la sud, de Siria; la vest, de Bulgaria şi Grecia; iar la nord, dincolo de Marea Neagră, de Federaţia Rusă şi Ucraina. De pe timpul lui Alexandru cel Mare, aici a fost locul unde negustorii şi miliţiile din Europa, Asia şi Orientul Mijlociu s-au întâlnit ca să facă schimb de produse şi să se joace de-a regele muntelui. În 1453, turcii otomani au năvălit în Constantinopol, au dat un brânci de adio Imperiul Bizantin şubrezit şi au fondat o dinastie musulmană care a domnit peste un sfert de lume timp de patru sute de ani – un teritoriu atât de vast, încât a stăpânit oraşul cu cea mai mare populaţie evreiască din lume, Salonic, şi a avut între graniţele sale mai mulţi creştini decât orice altă ţară.

Epoca industrială şi creşterea naţionalismului i-a slăbit treptat pe otomani; înfrângerea lor în Primul Război Mondial le-a adus sfârşitul. Din cenuşă s-a născut tânărul stat turc – uşuit de puterile europene care ciuguleau din leşul imperiului –, care şi-a declarat independenţa. La cârmă era Mustafa Kemal, un ofiţer de armată cu idei progresiste, care avea să fie cunoscut în istorie drept Atatürk, „Părintele turcilor”. Kemal era hotărât să creeze o societate cu desăvârşire modernă. În acest scop, a lovit cu securea în bazele culturii otomane – a abolit califatul islamic, a dizolvat tribunalele religioase, a latinizat scrierea în limba turcă şi s-a inspirat de la Elveţia pentru legile civile, de la Germania pentru reglementările comerciale, de la Franţa pentru practicile administrative şi

de la Italia pentru codul penal.

Atatürk şi succesorii săi au preţuit virtuţile ştiinţei şi au fost foarte atenţi la practicarea islamului. Sub conducerea lui, guvernul a dictat ce se putea predica în moschei, a stabilit un sistem naţional de şcoli laice, a oferit drepturi egale femeilor şi a închis pe oricine susţinea că religia trebuia să joace un rol mai mare în viaţa naţiunii. În 1946, la opt ani de la moartea lui Atatürk, ţara a devenit o democraţie parlamentară, însă una care funcţiona într-o cuşcă laică pe care o construise renumitul lider. Mottoul său, „Pentru popor, în ciuda poporului”[74], cuprindea atât intenţiile măreţe ale kemalismului, cât şi bunăvoinţa faţă de publicul larg. În deceniile ulterioare, în alegeri s-au înfruntat partidele de centru-dreapta şi cele de centru-stânga, primele ieşind de obicei învingătoare. Aliniată puternic cu Occidentul, Turcia a intrat în NATO în 1952 şi, mai târziu, a luat în vizor calitatea de membru al Uniunii Europene. În ciuda trecerii timpului, imaginea lui Atatürk se găsea peste tot, iar umbra lui se înălţa deasupra tuturor.

Recep Tayyip Erdogan a fost produsul unuia dintre cele mai tradiţionaliste cartiere din Istanbul, un loc de care el îşi aminteşte ca fiind dăruit cu pomi fructiferi şi câmpuri, unde copiii puteau să înalţe zmeie, să tragă cu pietricele de sticlă şi – într-o vreme de dinainte ca fiecare porţiune de pământ să fie asfaltată – să-şi murdărească glorios hainele jucându-se în noroi. Tatăl lui era căpitan de navă pe Bosfor şi, ca să-şi ajute financiar familia, băiatul vindea uneori covrigi pe străzi. Îşi petrecea verile vizitându-şi bunicii într-o provincie conservatoare din nord-est. Când avea unsprezece ani, familia l-a înscris la o şcoală religioasă, riscându-i astfel perspectivele carierei în Turcia kemalistă. Cu toate astea, odată pornit pe o direcţie, tânărul nu a deviat. Era sârguincios, se îngrijea de studii, avea talent la fotbal şi a dezvoltat o aptitudine

74 Slogan politic citat în Steven Kinzer, Crescent and Star: Turkey Between Two Worldsy ed. rev.» New York, Farrar, Straus and Giroux, 2008, p. 47

pentru politică în timp ce era încă în liceu.

Acesta a fost intervalul – anii 1970 – când în Turcia, la fel de mult ca peste tot, Războiul Rece genera conflicte brutale între stânga marxistă şi dreapta naţionalistă. O creştere a preţului petrolului din import a provocat un blocaj în economie şi a dus la un deficit de zahăr, de margarină şi de ulei de gătit. Temându-se de o revoltă, armata a intervenit, a dat la o parte politicienii civili şi, practic, a spulberat stânga politică cu un amestec de tortură, asasinate şi arestări, cărora le-au căzut pradă o jumătate de milion de oameni.

Erdogan şi colegii săi pioşi, mai ales cei care trăiau în afara centrelor urbane importante, erau detaşaţi de această confruntare. Generaţia lor nu-şi amintea de Atatürk şi nu avea o afinitate firească pentru cultura europeană pe care ar fi trebuit să o considere idealul turcesc. Mulţi erau neliniştiţi şi din pricina impactului globalizării asupra stilului lor de viaţă. Nu porniseră la drum cu ambiţii politice, însă îşi făceau griji că a nu face nimic putea să însemne pierderea tuturor lucrurilor la care ţineau. Treptat, au deschis urechile la predicile imamilor din Egipt şi Iran care spuneau ceea ce fraţii lor turci nu puteau: că Occidentul era hotărât să-i despartă pe credincioşi, să-i ţină săraci şi să-i atragă spre depravare. Dacă musulmanii aveau de gând să-şi îmbunătăţească soarta, trebuiau să-şi definească propriile nevoi, să-şi găsească propria voce şi să acţioneze împreună ca să se facă auziţi.

Zdrobind stânga politică, armata a creat mai mult spaţiu pentru această mişcare nouă. Săracii înstrăinaţi, neavând voie să se organizeze în jurul unei ideologii, s-au unit în jurul religiei. Când a apărut un partid care cerea „O ordine dreaptă” şi sfărâmarea zidului care separa de multă vreme islamul de stat, turcii s-au înscris într-un număr impresionant: două sute de mii, în 1991; în 1995 erau deja patru milioane. „Alte partide au membri, se lăuda un lider;

noi avem credincioşi."[75] Popularitatea surprinzătoare a organizaţiei a provocat panică în cercurile laice. În 1998, autorităţile au interzis-o, sperând să-i supună cu forţa pe islamişti, aşa cum făcuseră cu comuniştii, însă, în timp ce ideologia marxistă fusese importată, credincioşii îşi sădiseră de mult rădăcini adânci în inima Anatoliei.

Reuşita AKP-ului la alegerile din 2002 a sosit în condiţii ideale pentru un partid şi pentru un posibil prim-ministru (Erdogan) care reprezentau o ruptură drastică de trecut. Trecuseră mai puţin de trei ani de la reacţia de mântuială a guvernului la cutremurul catastrofal de la Izmit, o demonstraţie de incompetenţă care era încă proaspătă în amintirea naţiunii. Urmaşe o criză economică, secând încrederea publicului. Trezoreria avea datorii mari, moneda era slabă, inflaţia era de peste sută la sută, iar investitorii străini nu vedeau niciun motiv să deschidă portofelele ca să oprească hemoragia. Pentru a repune pe linia de plutire economia, administraţia a impus un amestec de reforme liberale şi tăieri bugetare, precum cele pe care le încercaseră predecesorii lui Hugo Chavez în Venezuela – cu rezultate asemănătoare. Alegătorii erau furioşi. Adăugându-se la această nemulţumire, militanţi kurzi din sud-est se războiau cu armata, forţând mii de civili să-şi strângă lucrurile şi să caute adăpost în Istanbulul deja supraaglomerat.

Nimic din toate acestea nu însemna că electoratul avea să se îndrepte automat spre AKP. Timp de decenii, Atatürk şi discipolii săi avertizaseră alegătorii că ascensiunea unui partid religios avea să facă Turcia să pară înapoiată în ochii Europei şi să-i forţeze să trăiască precum strămoşii lor din Evul Mediu. AKP nu avea să ajungă nicăieri dacă nu aborda această nelinişte. A ajutat faptul că Erdogan, cu costumele lui occidentale şi atitudinea lui blândă, părea exact opusul unui fanatic

75 Necmettin Erbakan, citat în Soner Cagaptay, The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey, Londra, I.B. Taurus, 2017, p. 69

religios. Activitatea lui ca primar fusese un succes însufleţitor şi implicat: gunoiul se ridica, străzile erau curăţate, electricitatea rămânea funcţională şi – când locuitorii din apartamente deschideau robinetele – apa care curgea le potolea setea în loc să-i îmbolnăvească. La ordinul lui Erdogan, AKP a respins eticheta islamistă şi a făcut campanie în schimb ca un partid conservator-social, dar orientat tot către viitor, cu înclinaţii puternice proeuropene. Reclamele îi arătau pe membrii AKP ca afacerişti şi profesionişti, lăsând loc inclusiv pentru lucrătoare cu părul neacoperit. Candidaţii făceau campanie în restaurante unde se servea alcool. Agenţii electorali au fost instruiţi să se ocupe de problemele financiare, să zâmbească des şi să evite să se comporte „făţarnic".

Efortul de a-i linişti pe sceptici a dat roade. În ziua alegerilor, cele trei partide care alcătuiau coaliţia de la guvernare nu au reuşit să obţină nici pragul de zece la sută necesar pentru reprezentarea în parlament – un rezultat şocant. Conform constituţiei, voturile lor au fost alocate partidului care a ieşit primul. Asta însemna că AKP, care a primit la urne ceva mai mult de o treime din voturi, a obţinut de două ori acel procentaj de locuri în parlament, o majoritate hotărâtoare.

Democraţia reprezentativă fusese mereu un deal greu de urcat pentru Turcia. Modul în care Atatürk s-a inspirat din Occident nu s-a extins la alegeri ireproşabil organizate, tribunale independente, libertate religioasă sau exprimare liberă. Dacă ar fi făcut-o, n-ar mai fi fost atât de admirat de Hitler şi Mussolini, ambii descoperind multe lucruri plăcute la naţionalismul său hotărât, persecuţia minorităţilor, îmblânzirea imamilor şi voinţa lui dominatoare. Hitler chiar vorbea despre turcul charismatic ca despre „steaua care străluceşte în beznă".[76] După moartea lui Kemal, armata a rămas, alături de tribunalele

76 Adolf Hitler, citat în William O'Connor, „The 20th-Century Dictator Most Idolized by Hitler", Daily Beast, 24 noiembrie 2014

constituţionale, gardianul moştenirii lui. În 1960, din nou în 1971 şi încă o dată în 1980, forţele armate au intervenit când guvernul civil, după părerea lor, nu era capabil să-şi facă treaba. Încă din 1997, presiunea militară a contribuit la demisia coaliţiei de la guvernare şi arestarea lui Erdogan. Ca secretar american de stat la acea vreme, am susţinut că „orice probleme ar exista în Turcia şi la orice schimbări s-ar gândi oamenii, trebuie să fie într-un context democratic”[77]. Cu alte cuvinte, respectaţi constituţia, vă rugăm, şi fără alte lovituri de stat militare.

În martie 2003, când noul prim-ministru a preluat funcţia, ştia că elemente puternice din administraţie stăteau la pândă, dornice să-l vadă eşuând. Dacă li se oferea ocazia, aveau să-l acuze de subminarea laicismului şi trădarea moştenirii lui Atatürk. Spaţiul de manevră al lui Erdogan era limitat şi de fermul preşedinte laic Ahmet Necdet Sezer, care fusese ales de parlamentul anterior şi care avea puterea de a respinge legislaţia şi de a face numiri importante. Preşedintele şi-a arătat meschinăria refuzând să o invite pe soţia prim-ministrului la recepţiile de la palat pentru că purta eşarfa pe cap.

Ca oaspete în Turcia în această perioadă, pot confirma emoţiile stârnite de această problemă aparent trivială, dar tot nerezolvată. În publicul unui discurs pe care fusesem invitată să-l ţin se aflau şi unele femei care-şi acopereau capul, şi multe care nu făceau asta. Când a venit momentul pentru întrebări, am fost întrebată care consideram că era opţiunea corectă. Eram sigură că răspunsul a fost clar: „Ceea ce faceţi cu părul vostru ar trebui să depindă doar de voi; e o chestiune de alegere individuală”. Încercarea mea de imparţialitate nu a mulţumit pe nimeni. În timp ce eu vedeam valoarea diversităţii, femeile din ambele tabere percepeau o problemă fundamentală de identitate, o dezbatere despre nimic mai puţin decât ce însemna să fii turc. Această

77 Madeleine Albright, conferință de presă cu Valdis Birkavs, prim-ministrul Letoniei, Washington, D.C., 13 iunie 1997

judecată nu putea fi evitată doar sugerând că nu avea importanţă.

În timpul aceleiaşi vizite, am avut ocazia să mă familiarizez din nou cu Istanbulul care, în afară de Praga mea natală, este cel mai frumos oraş din lume. Am fost acolo de multe ori – ba chiar i-am dus şi pe doi dintre nepoţii mei – şi sunt fascinată de întreaga ţară. Cu toate acestea, a existat întotdeauna un contrast tulburător între conacele ca nişte palate care dau spre Bosfor şi blocurile de apartamente înghesuite în care trăiesc cei mai mulţi cetăţeni. Pentru o familie de rând, în primul său mandat, Erdogan se descurca foarte bine, însă în mintea locuitorilor din conace el era în perioada de probă.

În mod prudent, proaspătul lider s-a îndepărtat de problemele care ar fi putut provoca scântei religioase şi s-a concentrat în schimb pe asigurarea prosperităţii. Economia pe care a moştenit-o era pe punctul de a-şi reveni şi el a profitat la maximum. În decurs de un an, inflaţia scăzuse de la patruzeci şi şapte la sută la douăzeci şi doi la sută şi în curând s-a stabilizat sub zece la sută.

Acest lucru a declanşat o explozie de investiţii străine, pe care Erdogan le solicita cu înfocare, folosindu-se de experienţa pe care o dobândise ca primar. A investit bani în poduri, drumuri şi aeroporturi, atrăgând şi mai mult capital. A construit spitale şi a instituit reforme în sănătate şi programe de ajutor social care au redus mortalitatea infantilă la jumătate şi au sporit speranţa medie de viaţă cu peste cinci ani. Sub îndrumarea lui, turcii au devenit mai conectaţi cu lumea, întrucât compania aeriană naţională a adăugat zboruri către multe alte oraşe. Guvernul a creat un sistem de ipotecare care a ajutat sute de mii de familii să-şi cumpere prima lor casă. În suburbii, întinse zone sărace s-au transformat în cvartale de blocuri cu apartamente frumoase, cafenele pline şi magazine bine aprovizionate.

La un deceniu după accederea lui Erdogan în funcţie, Turcia era cunoscută ca atelierul Europei, economia per

ansamblu crescuse de trei ori, cetăţeanul de rând câştiga de două ori mai mult decât înainte şi clasa mijlocie era de două ori mai numeroasă. AKP chiar a tăiat şase zerouri din monedă, pentru ca oamenii să nu mai fie nevoiţi să scoată milioane de lire din buzunare doar ca să se bucure de o ceaşcă de ceai sau de un pahar de rachiu.

Turcia a continuat şi încercările de a fi primită în UE, un scop care fusese piesa centrală a campaniei din 2002 a lui Erdogan. Mai înainte, pe timpul lui Clinton, îi convinsesem pe colegii mei europeni să se gândească la cererea lui, care era în aşteptare de multă vreme. Pentru a-şi spori şansele, Turcia a abolit pedeapsa cu moartea şi apoi, sub conducerea lui Erdogan, a înmulţit controalele civile faţă de armată şi a extins protecţia pentru libertatea de exprimare, drepturile minorităţilor şi ale femeilor. Aceşti paşi au fost suficienţi pentru a aduce un progres – negocierile au început.

Însă prim-ministrul nu a uitat vreo clipă de politică nici în toiul acestor activităţi. În timp ce opoziţia tura motoarele, Erdogan a coagulat un colos AKP alimentat de credincioşi, susţinut de recruţi din clasa mijlocie şi finanţat de afacerişti care voiau să fie în tabăra câştigătoare. Voluntarii erau activi tot anul, vizitând bolnavii, ţinând adunări în cartiere, ajutând şomerii să-şi găsească de lucru şi găsind apartamente pentru cei fără adăpost. La alegerile din 2007, AKP a obţinut patruzeci şi şase la sută din voturi, de două ori mai mult decât sprijinul de care s-a bucurat orice alt partid, şi a câştigat trei sute patruzeci şi unu de locuri din cele cinci sute cincizeci din parlament. Marja a permis ca prim-ministrul să desemneze un preşedinte nou şi cu o compatibilitate filosofică mai mare când a început al doilea mandat.

Impulsionat de rezultatele din alegeri, Erdogan era hotărât să-şi folosească puterea pe care o acumulase pentru a-şi consolida şi mai mult poziţia. La urma urmei, încă avea duşmani. În 2008, procurorii au acuzat AKP de încălcarea separării dintre religie şi stat. Dacă ar fi reuşit

la curtea constituţională, partidul ar fi fost interzis, punând capăt carierei politice a lui Erdogan – iar asta era o posibilitate reală. Când judecătorii au dat hotărârea, au făcut-o în favoarea AKP, însă cu cea mai mică marjă: un vot.

Prim-ministrul nu voia să mai treacă printr-o asemenea încercare, aşa că a demarat transformarea instituţiilor care îi ameninţau viitorul, folosindu-se de metodele brutale ale lui Atatürk pentru a slăbi structurile făurite chiar de celebrul său predecesor. A început cu o strategie a cărei piesă centrală era arestarea şi judecarea sutelor de ofiţeri de armată în rezervă sau încă activi pentru plănuirea de lovituri de stat, corupţie şi alte încălcări ale legii, dintre care unele erau infracţiuni reale, altele, pur şi simplu, născocite. A sporit controlul AKP-ului asupra presei prin legi care îngăduiau guvernului să confişte şi să transfere dreptul de proprietate al instituţiilor media ostile. A propus o legislaţie de extindere a tribunalelor şi, astfel, a abilităţii sale de a numi judecători pe a căror loialitate se putea baza.

Erdogan a devenit şi mai puţin rezervat în împărtăşirea părerii lui despre identitatea turcă. În timpul mandatului său, peste nouă mii de moschei noi şi-au deschis pentru prima dată porţile. Numărul copiilor care învăţau în şcolile religioase a ajuns de la şaizeci şi trei de mii la peste un milion şi jumătate. Cursurile de islam sunnit sunt acum obligatorii pentru toţi elevii. În discursuri, Erdogan, nemaifiind reticent, se referă la islam ca la sursa fundamentală a unităţii turceşti şi vorbeşte deseori despre importanţa dezvoltării unei „generaţii pioase”[78]. A anulat paradele organizate de homosexuali şi a condamnat activismul LGBT ca fiind „împotriva valorilor naţiunii noastre”. Orientat mereu spre politică, oferă un contrast între „calea sfântă”[79] a AKP-ului şi presupusul

78 Recep Tayyip Erdogan, citat în „The Decline of Turkish Schools“, The Economist, 30 septembrie 2017

79 Erdogan, citat în „Erdogan Strengthens Grip with AKP Return“,

ateism al rivalilor.

Treptat, Erdogan, cândva unificatorul, a devenit dezbinătorul, proferând injurii la adresa laicilor şi liberalilor. A făcut chiar paşi spre anularea unuia dintre progresele istorice ale lui Atatürk. Constituţia oferă drepturi egale femeilor, însă Erdogan a propus o interpretare „în stil turcesc”, condamnând metodele contraceptive, îndemnând mamele să nască trei sau mai mulţi copii şi sugerând că femeile care muncesc sunt „oameni pe jumătate”[80]. În 2016, o comisie parlamentară a propus scăderea vârstei minime pentru căsătorie la cincisprezece ani şi a recomandat ca violatorii acuzaţi să poată evita judecata dacă sunt de acord să îşi ia în căsătorie victimele.

În ciuda câştigului-record la vot al AKP-ului, nu toţi sunt mulţumiţi de noua eră. În Praga, în 1989, demonstranţii s-au adunat în Piaţa Wenceslas. În Cairo, în 2011, a fost Piaţa Tahrir. În Istanbul, în 2013, tulburările au erupt în Parcul Gezi, aproape de Piaţa Taksim, un punct de tranzit aflat în centru, plin de monumente dragi turcilor şi restaurante fast-food. Pretextul protestelor a fost planul guvernului de a tăia copacii şi a înlocui verdeaţa cu încă un mall. Alimentată de platformele de socializare, demonstraţia a atras susţinători din şaptezeci de oraşe. Au urmat nişte zile de cântece, scandări şi campări, însă au fost oprite cu gaze lacrimogene şi gloanţe de cauciuc. Deşi s-a terminat cu un impas, scurta explozie populară avea aerul unui lucru nou. Pentru prima dată, elementele eclectice din lumea anti-Erdogan s-au adunat la un loc: adepţi ai liberalismului, ecologismului, feminismului, dar şi laici naţionalişti, oameni din mediul academic şi disidenţi kurzi. Ceea ce s-a petrecut în Piaţa Taksim ar fi putut semnala începutul unei mişcări unite de opoziţie faţă de AKP – dacă avântul nu i-ar fi fost întrerupt de echivalentul

---

Financial Times, 21 mai 2017

80 Freedom House, raportul Libertatea în Lume 2017, martie 2017, https:// freedomhouse.org/ report/freedom-world/2017/turkey

politic al unui cutremur.

Pe 15 iulie 2016, o facţiune din armată a încercat să-l omoare pe Erdogan şi să preia puterea. În jurul orei zece, într-o vineri seara, liderii rebelilor au plasat tancuri la aeroportul din Istanbul, au început să aresteze ofiţerii loialişti şi au trimis avioane care să zboare la joasă altitudine peste Ankara. Avioanele au lansat bombe asupra clădirii parlamentului, marcând prima dată când capitala Turciei fusese atacată din secolul al XV-lea. Insurgenţii înarmaţi au ocupat poziţii în câteva puncte strategice în ambele oraşe importante. Au trimis şi o trupă de comando pe coasta sud-vestică cu instrucţiuni să-l asasineze pe Erdogan, aflat în vacanţă. Din fericire, echipa de asasini a ajuns prea târziu; preşedintele fusese anunţat şi zbura deja înapoi spre Istanbul.

Lovitura nu a avut nicio şansă. Zvonuri despre aceasta circulau deja încă înainte de declanşare, forţându-i pe conspiratori să acţioneze înainte ca toate piesele să fie la locul lor. Dacă au avut complotiştii o logică riguroasă pentru faptele lor, n-au reuşit să o transmită public. Incapacitatea lor de a scăpa de Erdogan i-a dat acestuia ocazia să apară în media şi să apeleze la susţinere din partea reţelei sale enorme de emisari de partid şi moschei. Susţinătorii nu l-au dezamăgit. În orele de criză, majoritatea ofiţerilor militari superiori au rămas fideli guvernului. Partidele politice din opoziţie, media independentă şi liderii societăţii civile au condamnat, de asemenea, revolta. Pe timpul nopţii, zeci de mii de turci s-au adunat pe trotuare şi pe străzi ca să-şi declare loialitatea faţă de statul de drept. Firmele de construcţie au trimis echipamente grele pentru a bloca mişcarea tancurilor rebele. Din difuzoare se transmiteau rugăciuni musulmane. Până în zori, insurecţia se prăbuşise, însă nu înainte ca aproximativ trei sute de oameni, majoritatea civili, să moară.

Spre deosebire de răscoalele din trecut, aceasta nu a fost un efort al armatei de a păstra tradiţia kemalistă, deşi

poate că unii au acţionat cu scopul acela în minte. S-a spus că mulţi lideri făceau parte dintr-o mişcare religioasă şi socială care fusese activă în Turcia decenii întregi şi fondată de Fethullah Gülen, un cleric şi profesor musulman care emigrase în Statele Unite în 1999. Dacă este aşa, a fost o ceartă între prieteni.

Timp de ani întregi, Gülen şi Erdogan fuseseră în aceeaşi tabără. Dacă un lider al comunităţii de afaceri sau un editor de ziar îl favoriza pe unul, erau şanse mari să îl favorizeze şi pe celălalt. Amândoi căutau să facă din statul turc unul mai puţin laic şi mult mai credincios. Cu susţinerea AKP-ului, mulţi loialişti ai lui Gülen au profitat de relaţiile lor politice şi de instruirea academică pentru a urca în poziţii influente în armată, poliţie, ministere, tribunale şi universităţi. Legăturile internaţionale ale organizaţiei lui Gülen – avea prezenţă în o sută şaizeci de ţări – a ajutat Turcia să stabilească şi relaţu noi şi valoroase cu Africa şi Asia.

Aproape toţi cei care au fost interesaţi de Turcia în anii 2000 auziseră de Gülen, de numeroasele lui programe educative şi din domeniul serviciilor, precum şi de pledoaria sa în numele Turciei. Nu l-am cunoscut, dar am participat la un eveniment sponsorizat de Institutul Gülen la Houston, în 2008. La suprafaţă, organizaţia este dedicată serviciului umanitar, dialogului între religii şi rezolvării paşnice a conflictelor. Ofertele academice sunt de bună calitate şi profesorii trebuie să dea exemplu de pioşenie şi ajutor pentru altu’. O mare parte din activitatea internaţională – inclusiv conducerea a aproximativ o sută cincizeci de şcoli private în Statele Unite – este administrată independent de Gülen şi are puţin de-a face cu politica turcă. Însă apărătorii lui Erdogan de acasă sunt convinşi că acest cleric şi acoliţii săi sunt hotărâţi să distrugă AKP.

Curând după alegerile din 2011, câştigate ca de obicei de Erdogan, el şi Gülen s-au certat. Cine şi ce i-a făcut celuilalt nu se ştie clar, însă deodată apropierea de

Gülen a încetat să mai fie un avantaj pentru cei care voiau să obţină contracte cu guvernul sau o slujbă la nivel înalt. În 2013 şi 2014, giileniştii au ripostat denunţând corupţia din administraţia lui Erdogan, inclusiv făcând publice înregistrările convorbirilor telefonice în care prim-ministrul îi cere fiului său să scoată banii lichizi din casă şi să-i ascundă. Erdogan a răspuns numindu-l pe Gülen terorist şi accelerând eforturile de a-i îndepărta pe susţinătoru lui din poziţiile importante.

Tentativa de lovitură de stat avea scopul de a-l distruge pe Erdogan, în schimb – la fel ca în cazul arestării sale din 1997 – l-a făcut mai puternic. A numit rezistenţa faţă de lovitură „al doilea război de independenţă"[81] pentru republică şi a folosit-o ca o scuză să răspândească fotografii cu el – într-o manieră asemănătoare cu cea a lui Atatürk – aproape oriunde, deseori la adunări comemorative ale celor care au murit în timp ce se opuneau răscoalei. Pentru Erdogan, răscoala îi dăduse undă verde să acţioneze împotriva oricui voia şi să o facă în numele luptei împotriva trădării.

Cu sprijinul parlamentului, a declarat stare de urgenţă. Forţele de securitate i-au arestat pe complotiştii, dar şi rudele, prietenii şi colegii acestora de serviciu. În scurt timp, reţeaua s-a lărgit până a inclus suspecţii de terorism de toate tipurile, pe lângă oamenii care spuneau, scriau sau aveau bloguri cu păreri considerate critice la adresa preşedintelui sau periculoase pentru stat. Pe măsură ce treceau lunile, peste o sută patruzeci de mii de angajaţi ai guvernului au fost suspendaţi sau concediaţi, şaisprezece mii de ofiţeri din poliţie şi armată au fost eliminaţi, şase mii trei sute de profesori au fost epuraţi, două mii cinci sute de jurnalişti au fost concediaţi, o mie de firme au fost confiscate, o sută optzeci de organe de presă au fost închise, ca şi cincisprezece universităţi, iar unu din cinci judecători a fost forţat să demisioneze.

81 Erdogan, citat în „Brave «New Turkey»: The Legacy of an Attempted Coup", The Economist, 12 aprilie 2017

Cu siguranţă, erau printre cei arestaţi şi unii vinovaţi care meritau să fie pedepsiţi. Cu toate acestea, magnitudinea reacţiei guvernului a trecut dincolo de aplicarea justă a legii. Cei închişi sau vizaţi pentru detenţie includeau membri ai opoziţiei din parlament, activişti prokurzi, experţi academici americani respectaţi, un jucător profesionist de baschet şi lideri ai organizaţiilor neguvernamentale care nu aveau legătură cu Giilen şi care, în multe cazuri, s-au opus public loviturii de stat.

Încă din 2006, Erdogan vorbise despre nevoia Turciei de a adopta un sistem politic în stil american, cu un preşedinte puternic în loc de un prim-ministru dependent de partid. Nu a avut nimeni vreo îndoială în privinţa celui pe care avea să-l distribuie în rolul conducătorului. La urma urmei, Atatürk fusese preşedinte, nu prim-ministru – aşadar, de ce nu şi Erdogan? În 2014, a candidat la preşedinţie şi a câştigat, prima dată când AKP câştigase o majoritate populară, deşi chiar şi atunci la mustaţă – cincizeci şi unu la sută. Nu putea însă să-şi împlinească visul unei preşedinţii puternice în lipsaschimb ărilor aduse constituţiei. Lovitura eşuată avea să-i dea ocazia.

În primăvara anului 2017, a căutat şi a obţinut aprobarea pentru un referendum de abolire a funcţiei de prim-ministru şi de transfer al autorităţii acestuia către el. Conform noului aranjament, preşedintele avea o abilitate mai mare de numire a judecătorilor şi miniştrilor, de control al bugetului şi de stabilire a politicii de securitate. Ceasul limitei mandatului este resetat pentru ca Erdogan să rămână în funcţie, dacă ar fi reales, până în 2029. În timp ce starea de urgenţă rămâne în vigoare, poate guverna prin decret, poate reţine cetăţenii după bunul plac şi poate refuza accesul prizonierilor la avocaţi. Iniţiativa preşedintelui, care abia a reuşit să stoarcă o majoritate, a arătat în mod clar diviziunile pe care le crea în ţară. Planul său a fost contestat în majoritatea oraşelor mari şi în provinciile de pe ţărmul Mării Egee, orientate spre Europa. A fost susţinut în zonele rurale, unde AKP este încă foarte

strâns asociat cu prosperitatea şi valorile sociale conservatoare. Rezultatul a diminuat drastic limitările practice ale lui Erdogan.

Reacţia Europei faţă de vot a fost rezervată. În perioada dinaintea votului, guvernul german şi cel olandez au interzis membrilor Cabinetului lui Erdogan să ţină campanii în diaspora turcă din ţările lor. Erdogan a numit în mod combativ această interdicţie „nazism [...] înviat din morţi”[82]. După vot, UE a criticat procesul drept dirijat în mod incorect către votul pentru „da”, o acuzaţie cât se poate de corectă care a fost ignorată cu lejeritate de către preşedinte.

Acest război al cuvintelor este dăunător şi Turciei, şi Europei, şi, cu toate că există două variante ale poveştii, susceptibilitatea lui Erdogan a contribuit în mod clar la senzaţia reciprocă de iritare. „Dacă Occidentul numeşte pe cineva dictator, spune el, după părerea mea, acesta e un lucru bun.”[83] Vorbind la o adunare din Ankara la prima aniversare a loviturii dejucate, a dovedit ce credea despre părerea celor de pe continent: „Nu mă interesează ce au de spus Hans şi George. Mă interesează ce spun Ahmet, Mehmet, Hasan, Husein, Ayse, Fatma şi Hatiee”.[84]

Cu ani în urmă, când Erdogan abia devenise prim-ministru, am participat la întâlniri cu el la New York. Obiectivul lui pe atunci era aproape în întregime să obţină investiţii străine. Întrebat despre religie, a evidenţiat ideea – foarte bună – că Europa are multe partide care se descriu drept creştin-democrate sau social-creştine, aşa că de ce s-ar supăra cineva din cauza unor oameni care se identifică drept musulmani democraţi? Mie mi-a creat impresia unei persoane cu puţin farmec, dar cu o intensitate enormă,

---

82 Erdogan, citât in Patrick Kingsley çi Alissa J. Rubin, „Turkeys Relations with Europe Sink amid Quarrel with Netherlands“, New York Timesy 12 martie 2017

83 Erdogan, citat în Steven A. Cook, „Five Myths About Turkey“, Washington Post, 17 martie 2017

84 Erdogan, citat în Patrick Kingsley, „Erdogan and Supporters Stage Rally on Anniversary of Failed Coup“, New York Times, 16 iulie 2017

greu de influenţat. Nimic din ce am văzut de atunci nu m-a făcut să-mi schimb părerea.

Vestea bună este că, în ciuda tuturor turbulenţelor politice, planul economic al lui Erdogan nu s-a orientat spre interior; ţara îşi păstrează intenţia de a prospera pe piaţa globală. Este important pentru că republica se apropie de planurile mari de centenar. Dacă agenda lui Erdogan pentru Viziunea 2023 se realizează, Turcia va deveni una dintre primele zece economii ale lumii, va atrage cincizeci de milioane de turişti pe an şi va intra în UE.

Cu toate astea, dacă vrea ca acele obiective să fie atinse, preşedintele trebuie să modifice cursul pe care l-a urmat în ultimii ani. Poate că îi place să critice Europa şi Statele Unite, însă Turcia nu-şi va îndeplini nici scopurile economice, nici cele de securitate fără ajutor. Mantra politicii externe iniţiale a lui Erdogan, „Nicio problemă cu vecinii”, îl ia acum în râs. Turcia şi-a jucat cărţile greşit în Siria şi a făcut dovada unor diferenţe strategice fundamentale cu statele arabe şi Iranul. Erdogan nu şi-a făcut niciun prieten în Israel când a atacat politica ţării faţă de palestinieni ca „depăşind barbarismul lui Hitler”[85]. Atitudinea lui faţă de Rusia a oscilat între atacuri verbale luna asta şi semnarea unui tratat controversat de înarmare în luna următoare. La nivel global, guvernul de la Ankara a devenit cunoscut pentru închiderea mai multor reporteri decât orice alt guvern.

La drept vorbind, Turcia se confruntă cu ameninţări teroriste reale, atât din partea ISIS, cât şi din cea a Partidului Muncitorilor din Kurdistan (PKK). De asemenea, a dus greul crizei refugiaţilor de pe continent şi încă nu a depăşit toate obstacolele pentru intrarea în UE, inclusiv ostilitatea din partea ciprioţilor greci, islamofobia şi diferenţele culturale care au făcut ca poarta să înceapă să se închidă ori de câte ori turcii se apropiau de aceasta.

---

85 Jack Simpson, „Turkish Prime Minister Says Israel Is «More Barbarie Than Hitler»“, Independent (UK), 20 iulie 2014

Ţara are dreptate să ceară respectul Occidentului pentru că, în calitate de aliat NATO, timp de peste şapte decenii şi actualmente posesoare a celei de-a doua armate din Alianţă ca mărime, şi-a câştigat acest respect.

Pe plan local, Turcia este o ţară profund divizată şi, câtă vreme este preşedinte, Erdogan trebuie să decidă cum e mai bine să reacţioneze. Încă are şansa să repare democraţia naţiunii sale îndepărtându-se de acuzaţii şi apropiindu-se de dialog, ţinând seama de criticile din partea moderaţilor din propriul partid şi încetând să mai echivaleze opoziţia politică legitimă cu trădarea.

Niciun lider turc nu a reuşit să clădească – sau măcar să încerce să clădească – o societate democratică în care cetăţenii care au viziuni foarte diferite despre ce înseamnă să fii turc să poată trăi totuşi împreună în mod productiv, liber şi în pace. Acesta ar fi un ţel important pentru orice om de stat. Ar putea Erdogan să aleagă acest drum? Eu cred că ar putea, însă numai dacă ar accepta că obstacolul principal în calea progresului nu sunt nici susţinătorii lui Gülen, nici teroriştii, nici partidele politice rivale – este vocea din interior care îi spune că numai el ştie ce e mai bine pentru Turcia. Acesta e cântecul de sirenă care transformă puterea într-un scop în sine – şi duce spre tiranie.

DOISPREZECE

OMUL DE LA KGB

Vladimir Putin nu jură credinţă crezurilor democratice, însă nici nu abdică explicit de la democraţie. Dispreţuieşte valorile occidentale, spunând că se identifică cu Occidentul Nu-i pasă ce scrie Departamentul de Stat în raportul din anul următor despre drepturile omului, pentru că încă nu a plătit preţul politic în propria ţară pentru păcatele raportate în anii anteriori. Spune minciuni îndrăzneţe cu o faţă serioasă şi, când e vinovat de agresivitate, dă vina pe victimă. I-a convins pe mulţi, se pare că şi pe preşedintele american, că este un strateg desăvârşit, un om al puterii şi voinţei. Dacă ar fi limitate la

Rusia, aceste lucruri ar da de gândit, însă Puţin, la fel ca Mussolini acum nouă decenii, este urmărit cu atenţie în alte regiuni de lideri care sunt tentaţi să-i calce pe urme. Unii o fac deja.

Deşi Puţin s-a născut în 1952, povestea lui începe mai înainte, cu cea a părinţilor lui, care au supravieţuit – cu greu – celui de-al Doilea Război Mondial. În timpul asediului Leningradului, când foametea a cuprins oraşul, mama lui a leşinat de foame şi, înainte de a-şi reveni, a fost întinsă printre cadavre pentru înhumare. Tatăl său, membru al poliţiei secrete a lui Stalin, a fost desemnat să conducă operaţiuni de sabotaj în spatele liniilor germane, în Estonia. Unitatea a aruncat în aer un depozit de muniţie, însă a fost denunţată de localnicii care nu-i simpatizau pe ruşi. Soldaţii inamici şi câinii lor lătrând l-au urmărit pe Putin senior, care a scăpat scufundându-se într-o mlaştină şi respirând printr-o trestie. Din cei douăzeci şi opt de oameni din unitatea lui, doar patru au scăpat cu viaţă sau neprinşi. Întors repede în luptă, a suferit o rană la picior de la o grenadă şi a fost cărat de alt soldat peste un râu îngheţat până la spital. A şchiopătat tot restul vieţii. Dacă n-ar fi fost aceste evenimente extraordinare, Vladimir Putin n-ar fi existat.

Omul care a condus Rusia mai mult decât oricine de la Stalin încoace se descrie ca „un produs pur şi cu desăvârşire de succes al educaţiei patriotice sovietice”[86]. Tânăr energic şi neliniştit, şi-a canalizat interesul, din punct de vedere fizic, spre artele marţiale, înşfăcând, aruncând, parând şi ţintuind la podea până a ajuns la campionatul de judo de la Moscova. La douăzeci şi trei de ani, şi-a îndeplinit visul din copilărie, generat de fascinaţia pentru poveştile cu spioni, şi a devenit agent KGB. Era în Germania de Est, pozând în translator, când, în 1989, s-a prăbuşit Zidul, distrugând sistemul politic şi ideologic

86 Vladimir Putin, cu Natalia Ghevorkian, Natalia Timakova și Andrei Kolesnikov, First Person (trad. Catherine A. Fitzpatrick), New York, Public Affairs, 2000, pp. 41-42

căruia el şi familia lui îi dedicaseră viaţa. Aşa s-a născut ţelul izbăvitor al lui Vladimir Putin. Doi ani mai târziu, când Uniunea Sovietică s-a dezintegrat, lucra pentru primarul din Sankt-Petersburg. Colegii şi-au atârnat supuşi în birouri portretul noului preşedinte, Boris Elţîn; Puţin a făcut la fel cu portretul lui Petru cel Mare.

Viziunea fostului agent KGB asupra lumii, la fel ca a mea, a fost modelată de Războiul Rece, deşi din capătul opus al telescopului. După cum am spus mai devreme, în acea perioadă nu au existat nevinovaţi. Ambele tabere şi-au căutat aliaţi în fiecare regiune şi niciuna nu a fost întru totul corectă în privinţa mijloacelor folosite pentru a-şi susţine preferaţii. Diferenţa crucială este că Occidentul a rămas de partea libertăţii când a putut, în timp ce comuniştii au condamnat democraţia ca un truc burghez. În 1991, după ce Elţîn a ajuns la putere, Statele Unite au sperat la un nou început în relaţiile cu Moscova, iar semnele iniţiale erau pozitive. Ruşii îl susţinuseră pe preşedintele Bush când a respins invazia din Kuweit a lui Saddam Hussein; Elţîn a cosponsorizat apoi o conferinţă ambiţioasă pentru cooperarea arabo-israeliană. Însă, sub suprafaţă, erau îngropate contrastele în experienţa şi perspectiva naţională pe care câteva demonstraţii de lucru în echipă nu le-au putut înlătura.

Cu puţin timp înainte de destrămarea URSS-ului, am participat la un studiu despre poziţionările ruseşti faţă de democraţie şi economia de piaţă. Ceea ce am descoperit a fost o populaţie slăbită de comunism, însă cu o înţelegere vagă a ceea ce presupunea democraţia. Dependenţa de stat în privinţa locurilor de muncă, a locuinţelor şi a altor beneficii era adânc înrădăcinată. Oamenii obişnuiţi cu sistemul sovietic habar nu aveau de pieţele concurente şi li se părea străin, chiar tulburător, conceptul de a cere ca munca să fie mai productivă drept condiţie pentru un salariu mai mare. Libertatea presei suna frumos, însă însemna puţin.

Concluzia mea a fost că secolele de viaţă sub

conducere autoritaristă lăsaseră o urmă de neşters. Cum ar fi putut să n-o facă? Răbdarea, prin urmare, era esenţială şi dacă evoluţia de la un sistem centralizat la o economie de piaţă ar fi fost mai graduală – poate cu un factor de zece –, tranziţia ar fi reuşit, iar democraţia s-ar fi înstăpânit. Însă istoria nu este un joc de şah, iar Elţîn nu a avut timp să plănuiască următoarea mişcare. În schimb, trebuia să improvizeze în timp ce era asaltat din toate părţile de sfaturi proaste, dintre care pe jumătate le-a urmat. Prinsă între două epoci, economia ţării, la fel ca Uniunea Sovietică, s-a prăbuşit repede.

În timpul marii crize economice din anii 1930, produsul economic al Americii a scăzut cu o treime. În anii 1990, cel al Rusiei s-a micşorat cu mai mult de jumătate. Veniturile din impozite s-au terminat şi la fel s-a întâmplat cu investiţiile străine. Rafturile din magazine erau golite de clienţii flămânzi şi o mare parte din economie a trebuit să facă afaceri pe bază de troc. Rusul de rând muncea mai puţin, se îmbolnăvea mai des şi murea mai repede. Spre sfârşitul deceniului, şapte din zece ruşi trăiau la nivelul de subzistenţă sau sub acesta. Între timp, privilegiaţii din culise preluau companiile publice la o mică parte din valoarea lor, îşi transformau bunurile în bani lichizi şi investeau profitul în conturi offshore. Binevoitorii din Occident îndemnau la perseverenţă şi atribuiau criza lipsei de tradiţie democratică a ţării. Cu toate acestea, pe 1 ianuarie 2000, un nou lider a sosit la Kremlin, dând vina pentru toate problemele pe Occident şi căutând să reînvie o tradiţie diferită – una rusească.

Ca mulţi alţi oameni descrişi în această carte, Vladimir Putin a moştenit puterea pentru că s-a crezut că predecesorii săi dăduseră greş. La fel ca ei, nimeni nu se aştepta să reziste mult. Puţini din comunitatea internaţională îl cunoşteau şi nici în Rusia nu era prea renumit. Cine era el şi de ce îl căutase Elţîn? Călătorind la Moscova în aceeaşi lună ianuarie, eram hotărâtă să găsesc răspunsuri.

Primul comentariu al lui Putin când am ajuns la întâlnirea noastră a fost despre broşa distinctivă pe care o purtam. Am spus că baloanele cu aer cald erau pentru a arăta cum creştea speranţa în Rusia. A zâmbit, apoi a părut sever, s-a întors spre camere şi s-a plâns: „Statele Unite duc o politică de presiune împotriva noastră”. Când presa a plecat, a zâmbit încă o dată şters, spunându-mi: „Am spus asta pentru ca defăimătorii de acasă să nu vă atace că sunteţi blândă”. De îndată ce ne-am aşezat, a adunat, apoi a dat la o parte câteva subiecte de discuţie pregătite de personalul său – un gest simplu, dar şi un mod de a demonstra independenţa faţă de birocraţia de la Kremlin. Cuvintele mele de început nu ar fi deplasate nici dacă ar fi rostite astăzi. „Rusia a devenit controversată în ţara mea, am spus eu, iar Statele Unite sunt controversate în ţara dumneavoastră. Acest lucru se datorează în parte diferenţelor reale şi în parte alegerilor din fiecare ţară. Singurul răspuns pe care îl putem da celor care ne critică pentru că lucrăm împreună este să demonstrăm că putem rezolva problemele”.

Pe măsură ce conversaţia noastră progresa, am fost uimită de contrastul dintre Putin, cel încheiat la haină, şi stilul „sus paharul” al lui Elţîn. Noul preşedinte nu era agresiv, nu se ruga şi nu linguşea. Vorbea cu toată convingerea despre nevoia de regenerare a economieiţării sale impunând contracte, demascând corupţia şi creând un climat prietenos pentru investiţii. Şi-a exprimat îndoiala că Statele Unite – în ciuda dovezilor de bunăvoinţă – aveau în vedere interesul Rusiei. La urma urmei, singurii lideri despre care America avea o părere favorabilă erau Gorbaciov, care a destrămat URSS, şi Elţîn, care a părăsit funcţia cu o cotă de apreciere locală de opt la sută. Puţin era supărat mai ales pe alarmele pe care le transmiteam noi cu privire la drepturile omului în Cecenia şi Asia Centrală. A spus că teroriştii copleşeau întreaga regiune şi că numai o acţiune intransigentă putea să controleze acele teritorii periculoase. „Nu încercaţi să scoateţi cu forţa

Rusia din acele ţări, a avertizat el, altfel veţi sfârşi cu încă un Iran sau Afghanistan”. 1

În timpul zborului spre casă, mi-am notat impresiile:

Puţin e mic şi palid, atât de rece cât să fie aproape reptilian. A fost în Germania de Est când a căzut Zidul Berlinului şi spune că înţelege de ce a trebuit să fie aşa – o poziţie construită pe ziduri şi separări nu putea să dureze; însă se aştepta să se înalţe altceva în loc şi nu s-a propus nimic. Sovieticii, pur şi simplu, au lăsat totul şi-au plecat. A susţinut ca multe probleme ar fi putut fi evitate dacă nu ar fi plecat într-o grabă atât de mare. Puţin e stânjenit de ce s-a întâmplat cu ţara lui şi hotărât să-i redea măreţia.

1 Madeleine Albright, *Madam Secretary*: *A Memoiry* New York, Talk/Miramax, 2003, p. 560

La fel ca Chavez, în Venezuela, Puţin a luat avânt de la început crescând preţurile la petrol şi, asemenea lui Erdogan, a beneficiat de reformele nepopulare, dar necesare, aplicate de predecesorul său. În primii ani ai lui Putin ca preşedinte, creşterea economică anuală s-a apropiat de şapte la sută – marjă de tigru asiatic. Asta a permis guvernului să restituie salariile angajaţilor şi pensiile. Valoarea rublei a crescut, făcând ca bunurile produse pe plan local să găsească mai uşor loc pe rafturi, în magazine. Rezervele în valută s-au dublat o dată şi încă o dată, în timp ce clasa mijlocie creştea. După încercarea din anii 1990, ruşii erau mulţumiţi să se trezească cu portofele suficient de groase să-şi cumpere maşini, să obţină ipoteci, să aibă restaurante şi chiar să meargă în vacanţă în Europa sau Crimeea. Observând toate astea, ambasada noastră la Moscova a raportat: „Există o energie nouă în parcursul naţional”.

Puţin nu este cel mai captivant orator: nu loveşte cu braţele în pupitru şi-i lipseşte orice talent la retorică, însă atitudinea sa calmă transmite fermitate şi îşi îndeplineşte îndatoririle. Ani întregi a apărut la maratoane de emisiuni televizate pentru a răspunde întrebărilor din partea reporterilor şi cetăţenilor deopotrivă. De câte ori apare o

cerere de ajutor, guvernul vine cu siguranţă pe urmă cu o relatare bine documentată despre o familie ajutată sau o problemă rezolvată. Puţin excelează în a le spune oamenilor ce vor să audă în parte pentru că este cu adevărat mândru că e rus. În vizitele sale la Sankt-Petersburg, face reclamă numeroaselor contribuţii aduse de ţara sa arhitecturii baroce şi neoclasice, artei bijuteriilor, muzicii, literaturii şi picturii. A adus religia înapoi în centrul vieţii naţiunii, înţelegând că nici măcar şapte decenii de comunism nu puteau înăbuşi veneraţia pe care o simt ruşii pentru bisericile lor având cupole ca nişte bulbi de ceapă, pentru ritualurile sacre şi icoanele mult preţuite. Preşedintele invocă, de asemenea, istoria militară. Reaminteşte poporului că strămoşii lor au fost cei care au vărsat sângele marii armate a lui Napoleon în Războiul Patriotic din 1812 – apoi au salvat lumea de Hitler, cu foarte puţin ajutor, în versiunea lui, din partea altora.

Puţin este şi un tip care se dă mare. E greu să-ţi imaginezi orice alt lider rus (Elţîn? Brejnev? Lenin?) care să iasă în faţa camerelor şi să-şi demonstreze mişcările de judo, să pozeze fără cămaşă cu un peşte zvârcolindu-se, să tragă cu arbaleta, să dea mâna cu un urs polar, să-şi frece nasul de un delfin sau să tragă cu arma cu tranchilizante într-un tigru cu comportament imprevizibil. În 2012, Puţin, în vârstă de şaizeci de ani, şi-a strecurat corpul ce nu mai era aşa de sprinten într-o salopetă albă, a urcat în scaunul de pilot al unui mic avion şi a arătat unui stol de cocori siberieni, aparent nătângi, direcţia corectă în care să migreze. Nici măcar Mussolini nu a făcut asta.

Din păcate, spectacolul lui Putin nu a fost distractiv pentru cei – inclusiv eu – care sperau să vadă că Rusia dezvolta un sistem politic mai deschis, cu legături mai strânse cu Occidentul. Preşedintele a arătat spre dezastrul din anii 1990 pentru a discredita instituţiile democratice şi a acuza Washingtonul că încearcă să-i împresoare ţara sau, pe limba Războiului Rece, să o ţină sub control. În

imaginaţia lui, americanii cu putere de decizie stau noaptea treji gândindu-se la strategii prin care să debiliteze Rusia. Ce altă explicaţie există pentru extinderea NATO, pentru faptul că SUA susţin democraţia de-a lungul periferiei ruse şi pentru amplasarea unui sistem antirachetă în Europa Centrală? Ceea ce Putin refuză să recunoască este că alte ţări au drepturi şi că, după decenii de dominaţie a Moscovei, multe dintre fostele republici sovietice şi sateliţii Uniunii îşi preţuiau independenţa şi urmăreau integrarea în Europa. NATO a primit membri noi pentru că erau nerăbdători să se alăture şi să prevină reapariţia vechilor rivalităţi, precum cea dintre cehi şi germani. Sistemul antirachetă a fost instalat ca apărare împotriva Iranului. Iar politica SUA pe parcursul dificililor ani 1990 a avut scopul de a ajuta Rusia să-şi recapete poziţia şi să devină parte din Occident, nu să ameninţe ţara sau să încerce să o tragă în jos.

Confruntat cu aceste fapte, Puţin refuză să le accepte. Politic vorbind, a suportat o presiune mai mare din partea dreptei naţionaliste decât din partea stângii şi centrului, mai mici şi mai moderate. Insistă ca guvernul său nu face nimic din ceea ce Occidentul nu a făcut deja: invadează ţări, se amestecă în alegeri, influenţează economia şi lansează în presă poveşti false. De fiecare dată când se plânge de „utilizarea aproape neîngrădită a forţei de către America – forţă militară – în relaţiile internaţionale”[87], câştigă laude acasă. În plus, dacă Rusia nu ar avea duşmani, Puţin nu ar avea scuzele pe care s-a bazat ca să ţină puterea mai strâns.

În 1787, Ecaterina cea Mare şi un grup de ambasadori străini au mers cu o corabie pe râul Nipru pentru a ajunge în Crimeea, pe care Rusia o smulsese recent din mâna Imperiului Otoman. La ordinul sfătuitorului şi amantului Ecaterinei, Grigori Potemkin, s-

87 Putin, discurs la a 43-a Conferință de la München pentru Politica de Siguranță, München, 10 februarie 2007, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/02/12/AR2007021200555.html

au făcut eforturi febrile de impresionare a demnitarilor aflaţi în vizită, ridicându-se atrăgătoare aşezări portabile, cu tot cu ţărani zâmbitori şi case îngrijite, de care emisarii să se minuneze pe drum.

Există mai mult decât o frântură din satul lui Potemkin în Rusia lui Vladimir Putin. Sistemul politic are partide în opoziţie, însă majoritatea sunt doar nişte învelişuri create pentru a susţine iluzia concurenţei. Alegerile au devenit ritualuri pentru prelungirea mandatelor candidaţilor preferaţi. Posturile TV sunt organe de propagandă. Societatea civilă, când nu e îmblânzită, este condamnată că ar fi marioneta străinilor. După cum i-a spus un student la drept unui reporter la Moscova: „Nu avem democraţie, parlamentul nostru nu este real, politicienii noştri nu sunt reali şi presa noastră nu este reală”[88].

Puţin nu este un fascist desăvârşit pentru că nu a simţit nevoia, în schimb, ca prim-ministru şi preşedinte, a răsfoit manualul despre totalitarism al lui Stalin şi a subliniat pasajele interesante pe care să le aplice când este momentul. De-a lungul mandatului său, a acaparat puterea în detrimentul guvernatorilor din provincii, al legislativului, al tribunalelor, al sectorului privat şi al presei. Un număr ciudat de mare al celor care i-au reproşat ceva au fost mai târziu închişi sub acuzaţii îndoielnice sau ucişi în împrejurări rămase neexplicate. Autoritatea în „statul vertical” al lui Putin – inclusiv directoratul companiilor naţionale de petrol şi gaze – este concentrată în mâinile foştilor KGB-işti şi al altor foşti oficiali din securitate şi spionaj. O reţea de corporaţii şi bănci conduse de stat, multe dintre ele cu legături dubioase offshore, furnizează lubrifianţi financiari pentru proiecte proprii şi prieteni privilegiaţi. În loc să se diversifice cum a făcut China, statul a făcut mai mult decât

---

88 Nikita Orlov, citat în Neil MacFarquhar și Ivan Nechepurenko, „Across Russia, Protesters Heed Navalny’s Anti-Kremlin Rallying Cry“, New York Times, 12 iunie 2017

să-şi dubleze partea din economia naţională începând cu 2005.

Puţin vrea ca supuşii săi să creadă că este invincibil politic. Se străduieşte în fiecare zi să descurajeze posibilii concurenţi de la a mai încerca – sau a îndrăzni – să dezvolte o coaliţie naţională serioasă împotriva lui. Preferă adversarii care stau degeaba în apartamentele lor, bând votcă şi lamentându-se unul altuia despre cât de deznădăjduită este situaţia; şi asta au şi făcut mulţi dintre ei.

Pentru a-şi păstra farmecul, Puţin nu s-a ataşat niciodată prea mult de o ideologie sau de un partid. În schimb, caută să se înfăţişeze ca exponent al întregii naţiuni. Deşi poate fi feroce în atacurile la adresa adversarilor, nu intenţionează făţiş să polarizeze societatea, precum Chivez sau Erdogan. Spre deosebire de extrema dreaptă din Europa, este respectuos faţă de evrei şi musulmani. Îşi păstrează cea mai mare parte a muniţiei verbale pentru duşmanii din străinătate, ipocriţi aroganţi care trăiesc în case de sticlă, mint despre Rusia şi complotează să împresoare şi să stranguleze ţara. Când intră în ofensivă faţă de rivalii locali, nu o face ca să discute despre o problemă de politică, ci ca să-şi acuze adversarul că este trădător. Acuzaţiile de trădare sunt cel mai greu de respins pentru că, chiar dacă nu simt dovedite, aura neloialităţii rămâne. Puţin a rămas în fruntea luptei împotriva corupţiei, punând eticheta asupra celor care îi displăceau şi apoi pregătind reportaje cu mare priză la public despre guvernatori, birocraţi şi alţi oficiali care sunt luaţi cu cătuşe la mâini, ale căror case simt percheziţionate şi ale căror teancuri de bani sunt confiscate. Majoritatea ruşilor cred că o mare problemă este corupţia; mulţi cred că Putin este soluţia.

Preşedintele nu ia nimic de bun. Supraveghează personal serviciul secret succesor al KGB-ului, FSB. Creează o nouă Gardă Naţională, separată de armată, pentru a contracara posibilele proteste. Mai mult decât

atât, în ultimii ani, guvernul a aranjat cu organizaţiile criminale de hacking să obţină date confidenţiale despre persoanele de interes.

Spre sfârşitul anului 2016, comunitatea americană de informaţii a raportat că Moscova folosise instrumente on-line care să influenţeze procesul electoral american şi să-l ajute pe candidatul preferat de Putin, Donald Trump, să obţină accesul la Biroul Oval. Eforturi disruptive comparative fuseseră depuse în privinţa votului în (cel puţin) Franţa, Italia, Marea Britanie, Spania, Olanda, regiunea baltică, Republica Cehă, Ucraina şi Georgia. Metodele includ furtul şi publicarea e-mailurilor de campanie, generarea de documente false, folosirea identităţilor false pe Facebook şi diseminarea de „ştiri” fictive şi uneori calomnioase care sunt apoi preluate şi răspândite pe platformele de socializare. Când Rusia se confruntă cu asemenea acuzaţii, răspunsul este tipic pentru abordarea sa atunci când acţiunile îi sunt contestate: să nege categoric orice rol, apoi să născocească o echivalenţă falsă acuzând Occidentul că face acelaşi lucru. După cum a arătat Puţin, chiar dacă Rusia s-a amestecat în alegeri, Statele Unite au o ramură întreagă a societăţii civile dedicată aceluiaşi scop. Ceea ce nu recunoaşte el este diferenţa dintre a încerca să castrezi democraţia şi străduinţa de a o întări şi a o susţine.

Utilizarea inovatoare de către Rusia a reţelelor de socializare ca armă nu reflectă o aptitudine culturală neobişnuită, ci mai degrabă experienţele lui Putin în cadrul KGB, unde răspândirea dezinformării era totodată un mod de viaţă şi o artă. Impactul însă este mai mare acum decât în timpul Războiului Rece, pentru că publicul-ţintă este mai accesibil şi mai mare. Facebook-ul are două miliarde de utilizatori activi care sunt motivele Rusiei? O presupunere bună ar fi discreditarea democraţiei, divizarea Europei, slăbirea parteneriatului transatlantic şi pedepsirea guvernelor care îndrăznesc să ţină piept Moscovei. Planul său nu este ideologic; este vorba de

putere, pur şi simplu. Luptătorii cibernetici ai Rusiei nu sunt liberali sau conservatori; ei ajută manevrele de inflamare a opiniei publice şi iscare a conflictului atât de la extrema dreaptă, cât şi de la extrema stângă. În problemele mondiale, acest tip de război este noua armă-forte şi statele lumii pun două întrebări: Cum ne putem apăra? Şi cum putem dobândi aceeaşi abilitate?

Cum comunismul nu mai este viabil, strigătul implicit de luptă pentru un lider rus autocrat este naţionalismul. Puţin, cu paradele lui militare aranjate şi invocarea frecventă a faptelor de eroism din trecut, sună ca o trompetă care scoate aceleaşi sunete iar şi iar. Vrea ca ruşii să creadă că numai el poate readuce ţara în poziţia pe care o merită la nivel mondial. Dacă asta înseamnă să joace puţin mai dur, atunci aşa să fie. Observă cu sarcasm că unii cred că ursul rusesc ar trebui „să înceapă să culeagă fructe şi să mănânce miere. Poate atunci va fi lăsat în pace. Dar nu, nu va fi lăsat! Pentru că va fi cineva care va încerca întotdeauna să îl înlănţuie. De îndată ce e în lanţuri, îi vor smulge colţii şi ghearele”.[89]

În timpul iernii 2013 – 2014, demonstraţiile antiguvernamentale au făcut ca preşedintele ales al Ucrainei, Viktor Ianukovici, să fugă. A lăsat în urmă cincizeci de maşini de lux, douăzeci de aeronave, mai multe bărci de viteză şi o navă de piraţi uriaşă, din lemn, cu tot cu sufragerie, un tablou cu unul dintre principalii consilieri îmbrăcat ca Iuliu Cezar, un dispozitiv karaoke, un capac de toaletă de aur şi o grădină zoologică cu struţi şi zece tipuri diferite de fazani. Protestatarii îl acuzaseră pe Ianukovici de corupţie, o acuzaţie pe care el a negat-o cu indignare.

Decizia lui Putin de a profita de pe seama turbulenţelor din Ucraina au izvorât în parte din convingerea, împărtăşită de majoritatea ruşilor, că Peninsula Crimeea aparţine de drept Rusiei. În 1991, când URSS se destrăma, ministrul de externe al lui Elţîn l-a

89 Puțin, conferință de presă anuală, Moscova, 18 decembrie 2014

avertizat pe secretarul de stat al SUA, James Baker: „Dacă Ucraina se retrage, va da naştere unor consecinţe extrem de imprevizibile: problema relaţiilor dintre Rusia şi Ucraina, statutul Crimeei şi al regiunii Donbas. Estul Ucrainei ar fi, de asemenea, o problemă”.[90]

Până în 2014, Rusia a trebuit să accepte cărţile pe care le primise, însă în iarna aceea, când Ucraina era plină de rumoare şi lumea era atentă la evenimentele din Siria şi Irak, Puţin a făcut mutarea.

A urmat o farsă în timpul căreia Rusia nu a recunoscut nimic, în timp ce manipula evenimentele, anexând apoi rapid Crimeea cu ajutorul armelor şi soldaţilor care, chipurile, nu erau acolo. Kremlinul a trimis atunci mai multe provizii şi soldaţi pentru a-i susţine pe separatiştii de etnie rusă din estul Ucrainei. Oficialii au jurat că nu făcuseră nici asta, deşi armele au fost fotografiate de agenţiile de informaţii din Occident şi cadavrele soldaţilor ruşi foarte reali au trebuit transportate înapoi peste graniţă cu camioanele, pentru înmormântare. În iulie 2014, un avion al companiei Malaysia Airlines a fost doborât în spaţiul aerian ucrainean, fiind ucişi două sute nouăzeci şi opt de oameni, inclusiv opt copii. Investigatorii olandezi au adus dovezi clare că avionul fusese doborât de o rachetă produsă de ruşi, trasă de pe teritoriul controlat de separatiştii susţinuţi de Moscova. Puţin a afirmat că investigaţia a fost politică şi a dat vina pentru tragedie pe Ucraina. După părerea lui, întreaga criză fusese provocată de nazişti ucraineni. Toate astea îmi amintesc de citatul de început dintr-un episod din *The Wire*: „O minciună nu e o latură a poveştii; e doar o minciună”.[91]

În ultimii ani, ursul rusesc a fost la vânătoare şi în Asia Centrală, Caucaz, Balcani şi Siria, sprijinindu-l cu

90 Eduard Shevardnadze, citat în James A. Baker III, The Politics ofDiplomacy, New York, Putnam, 1995, p. 560

91 The Wire, sezonul 5, episodul 8, „Clarifications“, regizat de Anthony Hemingway, scenariul Dennis Lehane și David Simon, difuzat pe 24 februarie 2008, pe HBO

toată puterea pe Bashar al-Assad, un tiran cu mâinile mânjite de sângele a mii de oameni. Aceste manevre agresive, în combinaţie cu problemele din Ucraina, cu atacurile cibernetice şi cu amestecul flagrant în alegeri au injectat relaţiile dintre Washington şi Moscova cu o doză de isterie. Puţin este, bănuiesc, sincer în credinţa lui că Statele Unite vor să-i împiedice ţara să-şi extindă puterea militară dincolo de graniţe, pentru că acest fapt este, din întâmplare, adevărat cu toate acestea, greşește crezând că America vrea ca Rusia să fie marginalizată şi slabă. Tot ce vrem – şi ce şi-ar dori să vadă majoritatea lumii – este o ţară dispusă să-i trateze pe alţii cu respectul pe care îl cere pentru ea însăşi. Nu ar trebui să fie o pretenţie prea mare.

La prima noastră întâlnire, în 2000, Puţin mi-a spus: „Sigur, îmi place mâncarea chinezească, e amuzant să foloseşti beţişoare şi fac judo de mult vreme, dar astea sunt doar lucruri triviale. Nu e mentalitatea noastră, adică europeană. Rusia trebuie să facă parte în mod ferm din Occident”.[92] Asemenea comentarii sunt menite să fie dezarmante, însă Rusia are un motiv bun să preţuiască accesul la pieţele occidentale şi să fie în relaţii cordiale cu principalele naţiuni din Europa. Aşadar, e un handicap pentru Putin şi pentru Rusia că puţini lideri internaţionali au încredere în el. Pe 9 mai 2017, când ţara sărbătorea Ziua Victoriei, apogeul calendarului patriotic, lista cu oaspeţi străini de nivel înalt consta, în întregimea ei, doar în preşedintele Moldovei.

Ministrului rus de externe, Serghei Lavrov, îi place să se laude că acum suntem în „ordinea mondială post-Occident”. Dacă este adevărat – şi dacă da, ce înseamnă asta? –, este neclar. Ceea ce este curios este de ce Lavrov crede că Rusia ar avea de câştigat dintr-un viitor dominat de Orient. China este un opozant mai firesc pentru Rusia decât pentru Europa sau Statele Unite. În orice caz, cum este descrisă ordinea mondială contează mai puţin decât

92 Albright, Madam Secretaryt pp. 439-40

cât de bine şi pe ce bază funcţionează. Viziunea lui Putin, care pare condiţionată de principiul fiecare naţiune pe cont propriu şi fiecare lider pentru el, poate fi descrisă ca fiind realistă sau, cum prefer eu, cinică.

Mai înainte, am citat profeţia înfiorătoare a lui Oswald Spengler, veche de-un secol, că „era individualismului, liberalismului şi democraţiei, a umanitarismului şi a libertăţii se apropie de sfârşit. Masele vor accepta cu resemnare victoria Cezarilor, a oamenilor puternici, şi li se vor supune”. Acesta este pericolul real prezentat de Putin: că va fi un model pentru alţi lideri naţionali care vor să păstreze puterea la nesfârşit, în ciuda limitărilor politice şi legale.

De la încheierea Războiului Rece, grupările prodemocraţie au scos în evidenţă valoarea ţărilor care învaţă din experienţa altora. State precum Argentina şi Chile au trecut de la regimul militar la cel civil în anii 1980 şi au avut multe lucruri pe care să le predea ţărilor din America Centrală în deceniile următoare. Filipine a scăpat de Marcos în 1986 şi mai târziu a ajutat Indonezia, care a trecut de dictatorul său, Suharto, în 1998. Astăzi, cei care au clădit democraţia îşi văd tehnicile imitate de oameni care caută să distrugă democraţia. Guvernele represive de pe tot globul învaţă unul de la altul. Dacă ar fi un colegiu pentru despoţi, ne-am putea imagina numele cursurilor: Cum să măsluieşti un referendum constituţional; Cum să intimidezi mass-media; Cum să distrugi rivalii politici cu investigaţii şi ştiri false; Cum să creezi Comisia Drepturilor Omului care să ascundă încălcările drepturilor omului; Cum să subordonezi legislativul; şi cum să divizezi, să reprimi şi să demoralizezi adversarii, astfel încât nimeni să nu creadă că vei putea fi vreodată înfrânt.

În 1933, puţin după preluarea puterii de către Hitler, Mussolini i-a spus cuiva din personalul său: „Ideea fascismului cucereşte lumea. I-am dat deja lui Hitler multe idei bune. Acum mă va urma”.[93]

---

93 Collier, Duce!, p. 114

Puţin are o slăbiciune. Economia rusească, atât de robustă în primul deceniu al mandatului său, rămâne mai mică decât a Italiei sau a Canadei şi nu dă semne de îmbunătăţire pe viitor. Economia de piaţă slăbeşte, în timp ce investitorii străini abandonează ţara din pricina sancţiunilor, a regulilor opace pentru afaceri şi a refuzului lor de a da mită. Bogăţia este distribuită cu mai puţină echitate decât în orice altă naţiune importantă – o revenire la epoca ţaristă. Populaţia ţării îmbătrâneşte. Pe plan politic, există semne (cum ar fi prezenţa mai scăzută la vot) că ruşii se satură de putinism, chiar dacă nu sunt încă pregătiţi să se revolte împotriva omului însuşi. Pe plan internaţional, înşelătoriile lui Putin nu mai păcălesc prea mulţi oameni. Însă a reuşit deja să le dea ambiţioşilor din alte părţi „multe idei bune”. Şi este ironic şi îngrijorător că printre cei care-l urmăresc cu cea mai mare veneraţie este un lider din Europa Centrală care – când a căzut Zidul Berlinului – sărbătorea ceea ce jelea KGB-ul.

TREISPREZECE

„SUNTEM CEEA CE AM FOST”.

În Budapesta, pe 16 iunie 1989, ungurii cinsteau – prin reînhumare – un om decedat de peste trei decenii. Un sfert de milion de cetăţeni s-au adunat în Piaţa Eroilor, în jurul unui monument impozant care comemora istoria de o mie de ani a poporului maghiar. Toţi ochii erau pe sicriul acoperit de flori cu rămăşiţele lui Imre Nagy, liderul revoltei naţionaliste zdrobite de sovietici în 1956. Temându-se de propria populaţie, guvernul colaboraţionist ungar îl judecase în secret şi-l spânzurase pe Nagy, apoi îi pusese rămăşiţele într-un mormânt nemarcat, într-un colţ izolat dintr-un cimitir obscur. În vara anului 1989, sub presiunea tot mai intensă a mişcării democratice, autorităţile au îngăduit exhumarea lui Nagy şi reîngroparea publică, însă au avertizat împotriva oricărei încercări de a da o nuanţă politică evenimentului solemn. Cu acest avertisment în gând, vorbitorii au fost rezervaţi pe tot parcursul zilei, ca şi cum s-ar fi temut să recunoască

semnificaţia revoluţionară a ceremoniei. Orele treceau şi publicul devenea neliniştit. Apoi ultimul vorbitor s-a ridicat în picioare. Era un bărbat înalt, cu părul brunet vâlvoi şi o barbă scurtă; a privit spre compatrioţii săi agitaţi prin ochii lui de tânăr de douăzeci şi şase de ani.

„Noi, tinerii, a început el, nu înţelegem multe lucruri în privinţa generaţiei mai vârstnice. [...] Nu înţelegem de ce acelaşi partid şi aceiaşi lideri ai guvernului care ne-au spus să învăţăm din cărţi care falsifică istoria [...] acum se iau la întrecere să atingă aceste sicrie de parcă ar fi talismane norocoase. Nu credem că există vreun motiv să fim recunoscători pentru că ni se permite să-i îngropăm pe morţii noştri martirizaţi.”[94]

Mulţimea, prinzând viaţă, a început să aclame.

„Nu datorăm mulţumiri nimănui pentru faptul că organizaţia noastră politică există şi funcţionează azi”.

Alte urale.

„Dacă avem încredere în sufletele şi în tăria noastră, putem pune capăt dictaturii comuniste”.

Aplauze puternice.

„Şi dacă nu pierdem din vedere idealurile din 1956, vom alege un guvern şi vom începe imediat negocierile pentru retragerea rapidă a soldaţilor ruşi”.

Mulţimea era deja cuprinsă de rumoare. Spiritul libertăţii ungare renăscuse şi în sicriu era acum comunismul. La mai puţin de patru luni după aceea, reformatorii au proclamat republica democrată.

În Polonia, cea mai eficientă voce pentru libertate de la sfârşitul Războiului Rece a fost cea a lui Lech Waişsa, docherul pătimaş, însă amabil, cu mustaţă de morsă; în Cehoslovacia, fusese dramaturgul poznaş, iubitor de muzică, Văclav Havel; în Ungaria, a fost tânărul amator de fotbal cu barba ca pana corbului, Viktor Orbân. Din acest trio, primii doi sunt încă cinstiţi la nivel internaţional; al

94 Viktor Orban, citat in Timothy Garton Ash, The Magic Lantern: The Revolution of *89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin, and Prague, New York, Vintage, 1990, p.51

treilea, Orbăn, este mai controversat. Încă are admiratori în ţara lui, însă pentru mulţi observatori din afară este „un naţionalist xenofob şi un antidemocrat cu o agendă nemiloasă antirefugiaţi”[95].

Cine s-a schimbat mai mult – idealistul din 1989 sau cei care-l judecă?

În primi cincisprezece ani, noua Ungarie s-a ridicat la înălţimea aşteptărilor. Alegerile erau competitive şi corecte, tribunalele erau independente, media era diversificată şi libertăţile de bază respectate. Ca secretar de stat, am fost încântată când, în 1999, m-am alăturat celor care au primit Ungaria în NATO. După cinci ani, ţara a fost primită în UE. Printre personalităţile importante era acum un Orbăn bărbierit, al cărui partid, Fidesz, ocupa spaţiul din centru-dreapta al spectrului politic şi se duela în mod repetat cu partidul de stânga, socialiştii. Această rivalitate era crâncenă şi probabil aşa ar fi rămas dacă Orbăn n-ar fi primit un dar nepreţuit. În 2006, prim-ministrul socialist a făcut remarci la o conferinţă de partid în care a recunoscut că a minţit „dimineaţa, seara şi noaptea”, admiţând că „am dat greş. Nu puţin, ci mult”, şi s-a referit la Ungaria – folosind o traducere politicoasă – ca la „această ţară de viermi”[96]. Mărturisirea încărcată de injurii trebuia să fie privată. În schimb, a fost înregistrată în secret (nimeni nu ştie sigur de către cine) şi difuzată în toată ţara. Gafa a dezumflat balonul socialist şi a ajutat la obţinerea victoriei de către partidul lui Orbăn în alegerile următoare, ţinute în 2010.

Ajuns în funcţie, noul şef al guvernului s-a apucat de treabă. Agenda lui era una naţionalistă, pe un ton patriotic, înfăşurată în roşu, alb şi verde, culorile steagului Ungariei. Colegii europeni ai lui Orbăn îl considerau enervant – un lăudăros care juca pentru cei de-acasă şi care nu ajuta cu

95 Carol Giacomo, „A Democracy Road Trip Through Hungary“, New York Times, 1 iulie 2017

96 Ferenc Gyurcsăny, citat în Pablo Gorondi, „Hungary s Prime Minister in Trouble over Leaked Recording“, Associated Press, 18 septembrie 2006

nimic la rezolvarea problemelor mai mari ale continentului. De câte ori prim-ministrul îi critica pe birocraţii de la Bruxelles, nemulţumirea lor se adâncea, în timp ce aplauzele răsunau peste tot în Ungaria, de la antreprenorii din domeniul înaltei tehnologii de la Debrecen până la producătorii de cârnaţi şi cultivatorii de ardei din Szeged.

Pentru Orbăn, unitatea maghairă reprezenta o temă dominantă despre care vorbea tot timpul. Cu toate astea, unitatea pe care şi-o imaginează este definită de genealogie, nu de graniţe. Pentru el, o persoană cu descendenţă maghiară care trăieşte în Serbia sau România este mai maghiară decât un ţigan sau un turc născut şi crescut pe pământ unguresc. Prim-ministrul exploatează nemulţumirile naţionale acumulate încă de pe vremea otomanilor, însă acordă o atenţie specială tratatului din 1920 – impus de învingători după Primul Război Mondial –, care a costat Ungaria două treimi din teritoriu. Îşi îndeamnă cetăţenii să se protejeze de ameninţările la adresa identităţii lor colective şi apelează neîncetat la mândria etnică bazată pe istoria, valorile, religia şi limba comună. Pentru inspiraţie, nu se orientează spre America multietnică sau spre marea construcţie care a devenit Europa. Idealul său este ceea ce numeşte „democraţia iliberală”, iar modelul de guvernare pe care îl aplaudă este cel al lui Putin, în Rusia, şi al lui Erdogan, în Turcia.

O democraţie iliberală este concentrată pe presupusele nevoi ale comunităţii, şi nu pe drepturile inalienabile ale individului. Este democratică pentru că respectă dorinţa majorităţii; iliberală, pentru că ignoră problemele minorităţilor. Orbăn a arătat în mod clar că aspiraţiile majorităţii corespund exact cu programul mişcării sale, Fidesz. După calculul său, poporul şi partidul sunt într-un echilibru desăvârşit, iar rivalii lor sunt străinii – duşmanii Ungariei. Acest mod de gândire este, într-adevăr, iliberal, un ecou al naţionalismului şovinist care l-a adus pe Mussolini la putere acum un secol.

Mussolini era un cameleon ideologic şi acelaşi lucru se poate spune şi despre Orbăn. Acest celebru anticomunist fusese, în adolescenţă, secretarul organizaţiei de tineret comuniste. Actualul campion fără regrete al democraţiei iliberale a fost, la începutul carierei, vicepreşedinte al Liberal International, o federaţie dedicată economiei de piaţă şi dreptăţii sociale. Sceptic astăzi faţă de tot ce este european, Orbăn fusese cândva printre cei care făceau nerăbdători lobby ca Ungaria să intre în UE. Ca lider de partid, a susţinut politici economice conservatoare, însă a sprijinit şi iniţiativele fiscale şi de ajutor social care să fie în beneficiul săracilor. De când a intrat în viaţa publică, tacticile lui au fost flexibile, însă ambiţiile au rămas constante. Este un oportunist uşor iritabil, căruia îi place să dea ordine. Ar fi o exagerare să sugerăm că a forţat Ungaria să îmbrace cămaşa de forţă fascistă, însă încurajează ţara să se simtă confortabil într-o cămaşă ultranaţionalistă lejeră.

Din 2010, Fidesz şi-a folosit influenţa executivă şi legislativă pentru a rescrie constituţia într-un mod care să extindă puterile prim-ministrului în timp ce le reduce pe cele ale parlamentului. Pentru a lărgi cercul votanţilor conservatori, guvernul a extins privilegiile date de cetăţenia Ungariei etnicilor maghiari care trăiesc în afara ţării. Susţinătorii partidului au preluat conducerea Curţii Constituţionale, a Comisiei Electorale Naţionale şi a unei părţi consistente din justiţie. Administraţia a înlocuit canalele de radio şi televiziune publice cu mijloace media sponsorizate de stat, a vlăguit forţa sindicatelor muncitoreşti, a remodelat curriculumul educaţional şi a încercat să dicteze conţinutul filmelor şi al pieselor de teatru. Apropierea dintre ministerele publice şi noua generaţie de oligarhi a oferit partidului Fidesz o sursă bogată de susţinere financiară – şi oportunităţi abundente de corupţie.

Orbăn oferă coloana sonoră pentru toate acestea stăruind asupra momentelor epice din istoria Ungariei,

încurajând femeile maghiare să nască mai mulţi copii şi criticând îndelung presupusul amestec al ONG-urilor finanţate din străinătate. Scoate în evidenţă mai ales iniţiativele fundaţiei Open Society, susţinută de expatriatul George Soros. Liderul ungar îl acuză pe Soros că plăteşte liberalii pentru a critica Fidesz şi că le oferă bani jurnaliştilor care scriu articole nefavorabile. Se pare că acest Soros, încăpăţânat, idealist şi cu buzunare adânci, are ceva care îl scoate din sărite pe Orbăn. Poate pentru că, pe când avea douăzeci şi ceva de ani, viitorul prim-ministru a acceptat o bursă de la Fundaţia Soros pentru a merge la Oxford; sau poate pentru că Soros îl acuză că transformă Ungaria într-un „stat mafiot” 1.

În mod clar, prim-ministrul nu se teme să provoace Europa. În trecut, eroii ungari au propovăduit eliberarea de monarhii austrieci, de vecinii agresivi şi de dictatorii comunişti. Orbân smulge aplauze promiţând să elibereze Ungaria din nou, de data asta de un adversar şi mai viclean: birocraţii de la Bruxelles. UE, care trimite mult mai mulţi bani la Budapesta decât primeşte înapoi, nu e amuzată de posterele *eu să oprim Bruxelles-ul* care concurează pentru spaţiu cu pancartele anti-Soros pe panourile publicitare şi pe autobuzele din Ungaria.

Orbân a avut parte de o cascadă de critici internaţionale, ceea ce nu i-a afectat prea mult abordarea. La urma urmei, are prieteni prin apropiere.

Populaţia Ungariei este sub zece milioane de locuitori, cea a Poloniei este de treizeci şi opt de milioane. Geografic vorbind, Polonia este de peste trei ori mai mare şi cetăţenii săi preferă bigosul – o tocană cu varză şi carne – gulaşului unguresc, care se laudă de asemenea cu carne, dar cu mai mulţi ardei. Ţările sunt despărţite de Slovacia şi există multe diferenţe, însă au şi multe lucruri în comun – inclusiv, recent, politica lor.

În 2015, Partidul Lege şi Justiţie (Pia) a preluat preşedinţia şi conducerea parlamentară în Varşovia şi, de atunci, adversarii au avertizat că democraţia este în

pericol. Alarmismul este sănătos şi un motiv bun de a spera că îngrijorările se vor dovedi în cele din urmă nefondate. Liderul Pia, Jarosiav Kaczyński, al cărui conservatorism rigid stârneşte teama, are un fler politic inegalabil, însă încercările lui de a extinde puterea în detrimentul controlului constituţional au avut succes doar parţial.

1 George Soros, citat în Palko Karasz, „George Soros Accuses Viktor Orban of Turning Hungary into «Mafia State»”, *New York Times*, 1 iunie 2017

Originea charismei lui Kaczyński este în ciudăţenia lui. Este un burlac cerebral de-o viaţă, un tip morocănos şi un romano-catolic plin de evlavie, mai degrabă ataşat de pisicile lui decât în largul său cu calculatoarele şi mulţimile de oameni. Însă este de departe cea mai cunoscută persoană publică din ţară.

Jaroslav şi fratele său geamăn mai tânăr (cu patruzeci şi cinci de minute), Lech, au ajuns cunoscuţi la doisprezece ani când au apărut într-un film despre doi băieţi leneşi care tânjesc să se îmbogăţească şi să scape de muncă, dar care se trezesc într-un oraş unde totul e făcut din aur şi oamenii nu au ce mânca. Lăsând în urmă carierele cinematografice, gemenii cu feţe rotunde au studiat legislaţia, au devenit activi în cercurile politice muncitoreşti şi au participat în mod remarcabil la mişcarea prodemocrată din anii 1980. Această erupţie de sfidare de care au dat dovadă polonezii iubitori de libertate a slăbit, în cele din urmă, guvernul sprijinit de sovietici, a eliberat drumul spre alegeri şi a ajutat la căderea Zidului Berlinului.

În acelaşi timp, mişcarea s-a scindat între cei care doreau să lucreze cu oficialii comunişti pentru a se asigura o tranziţie paşnică – aşa cum a fost liderul Solidarităţii, Walşsa, şi ceilalţi, inclusiv fraţii Kaczyński, care căutau o separare totală. Din acel moment, fraţii au insistat că se păstrase o influenţă prea mare a comuniştilor în bănci, corporaţii, media şi poliţie. Nemulţumiţi, s-au separat

treptat de foştii abaţi democraţi şi au format Pia. în 2002, Lech – fratele mai simpatic – a fost ales primar al Varşoviei, pe baza unei platforme antiinfracţionalitate, iar trei ani mai târziu a ajuns preşedinte, în timp ce Jaroslav s-a alăturat guvernului ca prim-ministru în 2006.

Pe 10 aprilie 2010, Lech a murit când avionul la bordul căruia se afla s-a prăbuşit în timp ce încerca să aterizeze în Rusia. Deşi anchetatorii profesionişti au atribuit incidentul unei erori umane pe fondul condiţiilor de ceaţă, Jaroslav nu a renunţat niciodată la bănuiala că ruşii găsiseră o metodă de sabotare a avionului.

La doar o lună de la tragedie, polonezii au votat pentru a-l alege pe succesorul preşedintelui răpus. A candidat geamănul supravieţuitor, însă a terminat al doilea, în mod dezamăgitor. Cinci ani mai târziu, în 2015, a reuşit o revenire. În loc să candideze el însuşi însă, a desemnat politicieni mai convenţionali care să fie preşedinte şi prim-ministru. Stratagema a funcţionat şi Pia a obţinut o victorie decisivă cu sloganul naţionalist „Ne ridicăm din genunchi”. De atunci, Jaroslav Kaczyński a acţionat din culise pentru a insufla energie unui electorat social-conservator, aducând critici foştilor comunişti, politicienilor europeni şi refugiaţilor care sunt responsabili, după cum spune el, de răspândirea „bolilor şi paraziţilor”[97].

Pentru un democrat, procesul contează mai mult decât ideologia. Corectitudinea unor alegeri este mai importantă decât cel care câştigă, în privinţa celor mai multe probleme de politică, nu există un singur răspuns democratic. Îngrijorarea apare doar atunci când liderii încearcă să-şi sporească puterea prin mijloace care pot provoca daune permanente instituţiilor democratice. Asta pare să fie exact ceea ce Kaczyński încearcă să facă. În timp ce Orbăn din Ungaria arată spre Rusia şi Turcia ca modele pentru marca lui de „democraţie iliberală”, Kaczyński caută îndrumare în Ungaria, jurând „să aducă

97 Henry Foy, „Polands Kingmaker“, Financial Times, 26 februarie 2016

Budapesta la Varşovia”[98].

Primul pas al Pia odată cu întoarcerea la putere a fost să submineze independenţa tribunalului constituţional al ţării, reducându-l la rolul de simplu aplicator de parafa. Parlamentul a aprobat apoi legislaţia, crescând controlul statului asupra realizatorilor de la mijloacele publice de informare. O lege nouă a administraţiei civile a facilitat epurarea birocraţiei, iar administraţia i-a înlocuit pe aproape toţi ofiţerii militari seniori. Următoarea mutare a partidului a fost să preia controlul Consiliului Judiciar Naţional (care numeşte judecătorii) şi să forţeze aproape jumătate din curtea supremă să se retragă. În acelaşi timp, guvernul a ratat doar rareori şansa de a-i irita pe oficialii de la Bruxelles, chiar dând singurul vot împotriva realegerii din 2017 a unui polonez, Donald Tusk, la preşedinţia Consiliului European. Kaczyriski insistă că Tusk, prim-ministrul Poloniei în 2010, nu a făcut suficient pentru a investiga prăbuşirea avionului în care a murit fratele său.

Naţionalismul este profund sădit în inimile şi minţile cetăţenilor săi, însă Polonia – de departe cel mai mare beneficiar net al fondurilor UE – are nevoie de Europa; şi, fără îndoială, oamenii iau valorile democratice foarte în serios. Când regimul a căutat să interzică total avorturile, a trebuit să cedeze în faţa protestelor din toată ţara. În mod similar, încercarea de a restricţiona accesul jurnaliştilor în parlament a fost abandonată. La începutul anului 2018, câţiva dintre oficialii mai extremişti din Cabinet au fost înlocuiţi – o tentativă aparentă de a îndupleca Europa. Partidul Lege şi Justiţie este încă la conducere, dar nu mai este nici destul de puternic, nici destul de unit pentru a dicta în întregime direcţia Poloniei. În cele din urmă, soarta partidului poate depinde de abilitatea sa de a utiliza energia pe care o oferă Kaczyński, fără să fie consumată de mânia lui.

---

98 Kaczynski, la postul de televiziune TVN24 din Polonia, 9 octombrie 2011

Fostul prim-ministru este încă supărat pe Rusia din cauza morţii fratelui său. Dispreţuieşte Germania din motive istorice şi pentru că are o influenţă mai mare decât Polonia în instituţiile europene. Este furios pe Lech Walşsa pentru că nu-i dispreţuieşte pe comunişti cu suficientă vigoare. Se enervează pe oricine sugerează, cum a făcut un parlamentar, că fratele său geamăn, dacă ar mai fi în viaţă, ar avea o agendă mai moderată. „Să nu vă apară pe buzele trădătoare numele răposatului meu frate, a izbucnit el în timpul unei dezbateri parlamentare. Sunteţi nişte ticăloşi... Voi l-aţi ucis!”[99] în cele din urmă, spune despre oricine nu este de acord cu el că este un „hater” şi-i numeşte pe demonstranţii antiguvern „cel mai rău soi de polonezi”[100].

Kaczyński pretinde că vorbeşte pentru „adevăraţii polonezi” şi că aceasta este sursa farmecului partidului său. De la sfârşitul Războiului

Rece, venitul pe locuitor a crescut de peste şase ori, însă, din pricina corupţiei, a luptelor politice şi a incompetenţei administrative, acele câştiguri nu s-au tradus în satisfacţia faţă de instituţiile guvernului. Provocarea pentru liderii actuali va fi să ofere ceea ce nu au putut oferi predecesorii lor. Cu toate acestea, este mai uşor să te opui decât să propui, iar mandatul scurt de prim-ministru al lui Kaczyński, în 2006 şi 2007, s-a terminat prost. Polonezii sunt împărţiri între cei care îl privesc nefavorabil pe Kaczyński şi spun că „sunt îngroziţi că nu trăiesc într-o ţară liberă”[101] şi cei care îi consideră pe el şi partidul său apărătorii identităţii poloneze într-o lume poliglotă.

Războiul ambiţiilor între Ungaria şi Polonia, pe de o

---

99 Rick Lyman, „In Poland, an Assault on the Courts Provokes Outrage“, New York Times, 19 iulie 2017

100 Monika Scislowska, „Divisive Polish Party Leader Kaczynski Pulls the Strings“, Associated Press, 7 februarie 2017

101 Paulina Wilk, citată în Isaac Stanley-Becker, „Led by Populist Law and Justice Party, Polish Parliament Moves to Strip Supreme Court of Independence“, Washington Post, 23 iulie 2017

parte, şi UE, pe de altă parte, este un test important pentru unde se va ajunge din pricina naţionalismului exagerat. În ciuda eforturilor făcute de susţinătorii UE, nu există nimic prestabilit în privinţa răspunsului. Teama că fascismul s-ar putea întoarce pe continentul unde s-a născut este ceea ce a stârnit dorinţa de integrare europeană, însă originile acelui sentiment sunt acum vechi de peste şaptezeci de ani, iar neliniştile, la fel ca fiinţele umane, îşi arată vârsta până la urmă.

Practic, toate statele din Europa sunt produsul unei mişcări naţionaliste care a înflorit în secolul al XIX-lea sau mai devreme. Doctrina lui Wilson de autodeterminare a întărit ideea că oriunde trăiau oameni trebuia să existe un stat – oricât de nepractic ar fi acest concept de implementat într-o regiune unde mişcarea oamenilor şi spontaneitatea uimitoare a iubirii au complotat pentru a lega unii de alţii arbori genealogici foarte diferiţi. Întreaga noţiune de sânge pur este hilară, însă asta nu opreşte instinctele tribale şi mitologiile naţionale care le însoţesc să aibă o influenţă puternică asupra comportamentului, după cum a demonstrat atât de tragic al Doilea Război

Mondial. A fost nevoie de şocul acelui război pentru a crea o reacţie suficient de puternică, astfel încât ţările să accepte integrarea regională, însă acea alegere a fost mereu mai convingătoare la nivel logic decât emoţional. Al Doilea Război Mondial încă mai continua când magnatul francez Jean Monnet, deseori descris ca părintele Europei, a spus Comitetului Francez de Eliberare Naţională:

Nu va exista pace în Europa dacă statele se reconstruiesc pe baza suveranităţii naţionale, cu implicaţiile prestigiului politic şi ale protecţiei economice. [...] Ţările din Europa nu sunt destul de puternice individual pentru a putea garanta prosperitatea şi dezvoltarea socială pentru popoarele lor. Statele Europei trebuie, aşadar, să formeze o federaţie sau o entitate europeană care să le transforme într-o unitate economică comună.1

Această viziune pragmatică a fost validată. UE şi predecesorii săi au fost promovaţi ca fiind generatori de prosperitate, o modalitate de extindere a pieţelor care reducea costul afacerilor şi evita lupta distructivă pentru avantajul competitiv între vecini. Până la un punct, instituţiile regionale au corespuns aşteptărilor. După Statele Unite, UE este acum cea mai mare economie a lumii. Paisprezece dintre cele treizeci cele mai bogate ţări sunt în Europa. În interiorul continentului, prăpastia dintre cele mai bogate şi cele mai sărace ţări s-a îngustat pe măsură ce noile investiţii au început să dea roade în statele mai puţin bogate, cum ar fi România, Bulgaria şi Slovacia. Totuşi, câştigurile nu au ţinut în întregime pasul cu speranţele. În anii 1950 şi 1960, şomajul în mare parte din Europa de Vest era sub două procente, în timp ce creşterea economică anuală era la şase sau şapte la sută. Asemenea cifre par un vis în epoca de azi a populaţiilor mai mari, a bugetelor mai reduse şi a şomajului cronic.

1 Jean Monnet, remarci către Comitetul Francez de Eliberare Naţională, 5 august 1943

Avantajul UE este că renunţarea Europei la moneda unică şi la o structură normativă comună ar fi extraordinar de disruptivă şi costisitoare. Nostalgicii după vremurile bune de altă dată ale regiunii nu-şi amintesc; ei visează cu ochii deschişi. Dacă Europa s-ar întoarce la treizeci de graniţe, treizeci de monede, treizeci de norme de reguli şi douăzeci de limbi sau mai multe, rezultatul ar fi mai multă birocraţie, nu mai puţină, şi în mod clar mai puţini bani, nu mai mulţi, în buzunarul muncitorului, fermierului sau profesionistului de rând.

Călcâiul lui Ahile al proiectului european este că a constituit întotdeauna un demers de sus în jos; mulţi oameni nu l-au acceptat niciodată. În 1992, alegătorii francezi au sprijinit Tratatul de la Maastricht – care a creat cadrul pentru UE – fără prea mult entuziasm, abia cincizeci la sută votând în favoarea acestuia. În Danemarca, alegătorii au respins iniţial pactul, doar

pentru a se răzgândi când anumite „excepţii daneze” au îndulcit înţelegerea. An după an, politicienii proeuropeni de pe continent au fost nevoiţi să se roage de alegători să susţină integrarea, generând în ascultătorii lor – în cel mai bun caz – un val de entuziasm moderat.

În anii 1990, central-europenii au stat la rând să intre în UE pentru că vedeau calitatea de membru ca fiind cel mai sigur mod de a face ca independenţa lor faţă de Moscova să fie ireversibilă. Să aibă un cămin la Bruxelles însemna să facă parte din Occident şi să devină un acţionar cu drepturi depline la libertatea şi prosperitatea Europei. Nu se aşteptau ca detaliile să includă norme care să reglementeze atât de multe lucruri din viaţa de zi cu zi – de la mărimea castraveţilor până la definiţia ciocolatei şi dreptul crescătorilor de păsări de a sacrifica şi a mânca propriile raţe. Căsătoria UE între regiune şi stat încă are o logică economică, însă pasiunea s-a mai stins. Preşedintele Comisiei Europene, Jean-Claude Juncker, admite: „Unul dintre motivele pentru care cetăţenii europeni se îndepărtează de proiectul european este că intervenim în prea multe domenii din viaţa lor privată”.[102]

Pentru mine, soarta continentului este un subiect frecvent de discuţie cu prieteni vechi, dintre care mulţi au condus cândva ministere de externe din ţări precum Marea Britanie, Franţa, Germania, Italia, Spania, Suedia şi Portugalia. Cel mai mare regret al nostru este că liderii au subestimat resentimentul pe care l-ar avea bărbaţii şi femeile dacă li s-ar spune ce să facă de către oficiali de a căror judecată se îndoiesc şi pentru care nu au votat niciodată direct. În grupul nostru de oameni care au călătorit mult, valoarea generală a integrării este înţeleasă, dar pentru cei care lucrează la o fermă în Polonia sau la o fabrică în Bratislava loialitatea faţă de Bruxelles nu vine în mod firesc, dacă există măcar. Teama noastră este că îndepărtarea faţă de proiectul european va

102 Jean-Claude Juncker, remarci în fața Adunării parlamentare a Consiliului Europei, Strasbourg, Franța, 19 aprilie 2016

continua să crească.

Un motiv de îngrijorare este că, deşi prea multă birocraţie poate fi enervantă, există o ameninţare şi mai mare pentru solidaritatea intereuropeană. Acel pericol vine din exterior, din teama că imigrarea – legală sau ilegală – va inunda ţările, le va îneca sub aspect economic şi va dilua şi mai mult sentimentul identităţii oamenilor. Premisa Uniunii Europene este că indivizii trebuie să se considere mai puţin francezi, cehi, sloveni sau orice etnie ar avea şi să subscrie în schimb la ideea că sunt europeni, pur şi simplu. Acest îndemn îşi pierde atracţia pe măsură ce trece timpul şi feţele care privesc din oglinzile europene devin tot mai diferite.

În anii 1960, când conceptul de unitate regională începea să prindă contur, şomajul în vestul Europei era mult mai scăzut, iar imigranţii erau căutaţi de obicei pentru a ocupa locurile de muncă pe câmpuri, în fabrici şi în magazine. Începând cu anii 1970, deficitul de forţă de muncă a devenit surplus, iar comitetul de întâmpinare s-a desfiinţat. Nu a ajutat nici faptul că mulţi dintre nomazii mai recenţi erau vizibil „noneuropeni" ca rasă sau crez. Din 1975, populaţia musulmană din Europa a crescut de peste trei ori; numai în Franţa sunt aproape şase milioane – nouă la sută din populaţia totală – şi ani întregi criticii de dreapta au insistat că musulmanii nu sunt capabili să „devină francezi". Totodată, în timp ce natalitatea populaţiei indigene a Europei stagnează, nou-veniţii sunt roditori şi se înmulţesc. Cu timpul, resentimentul faţă de ei a crescut, alături de plângerile în privinţa criminalităţii, a valorilor contradictorii, a costului ajutorului social şi a concurenţei pentru locuri de muncă. Astăzi, aproape două treimi din cetăţenii din ţările UE cred că imigrarea are un impact negativ asupra societăţilor lor. Cosmopolitismul, cândva considerat o virtute, este mai puţin la modă decât nativismul.

În 2015, imigraţia a devenit o problemă politică esenţială în Europa, datorită unui val uriaş de sosiri din

Siria şi nordul Africii exact în momentul în care incidentele teroriste erau în centrul atenţiei şi fanaticii inspiraţi de ISIS aruncau în aer cluburile de noapte şi intrau cu camioanele în pietoni în unele dintre cele mai mari oraşe de pe continent. Impactul crizei a fost simţit în Marea Britanie, unde iritarea faţă de imigranţi a făcut diferenţa, aproape sigur, între succesul şi eşecul referendumului Brexit din 2016, un exerciţiu de masochism economic pe care britanicii îl vor regreta multă vreme. Mormăitul în privinţa căsniciei cu UE şi ameninţările cu plecarea le-au dat britanicilor avantajul la masa tratativelor; eşecul propriei cacealmale şi intentarea divorţului i-au lăsat fără nimic.

În Germania, care şi-a deschis graniţele pentru peste un milion de doritori de azil numai în 2015, îngrijorările cu privire la imigraţie au ajutat formaţiunea naţionalistă Alternativa pentru Germania (AfD) să obţină o optime din voturi la alegerile din septembrie 2017, să intre astfel în parlament şi să ocupe posturi influente ca al treilea partid ca mărime. Acest rezultat a fost o lovitură pentru cancelarul Angela Merkel, liderul respectat al ţării, dar rămas cu cicatricele bătăliilor, care îi primise la început pe imigranţi înainte de a adopta o poziţie mai neutră.

Conservatorii fiscali au fondat AfD ca protest faţă de utilizarea fondurilor germane pentru a ajuta Grecia sa evite falimentul. Criza imigrării i-a permis să preia din susţinătorii lui Merkel şi să-i convingă să-i voteze pe zeci de mii de oameni, care altminteri nu s-ar fi deranjat să meargă la urne. Şeful partidului, Alexander Gauland, le-a rezumat motivaţia: „Eu văd islamul ca pe un organism străin care treptat, prin natalitate, va ajunge să domine această ţară”.[103] Acest sentiment, deşi în mod clar exagerat, explică ascensiunea AfD-ului. În mod ironic, partidul a obţinut cele mai bune rezultate în regiunile aflate printre cele mai prospere din Germania şi unde

103 Guy Chazan, „Gauland Struggles to Tame Germany s Wayward AfD“, Financial Times, 22 iulie 2017

populaţia străină este relativ redusă. Susţinătorii AfD reacţionează, atunci, nu la ceea ce *este*, ci la ceea ce se tem că *ar putea fi*. Asta le dă purtătorilor de cuvânt ai partidului toate motivele să continue să vorbească despre pericolele reprezentate de imigranţi şi să răspândească stereotipuri care ţin în viaţă acele nelinişti.

Alegerile din Germania au adus o perspectivă profund naţionalistă în Bundestag, pentru prima dată de la al Doilea Război Mondial. Astfel, au oferit o speranţă renăscută mişcărilor de soi oarecum similar în alte părţi ale Europei, inclusiv Frontul Naţional din Franţa, în vest, Democraţii Suedezi şi Finlandezii Adevăraţi, în nord, Zorii Aurii din Grecia, în sud, şi, în centru, Partidul Libertăţii din Austria. „În programele şi declaraţiile acestor partide, remarcă Robert Paxton de la Universitatea Columbia, se aud ecourile temelor fasciste clasice: teama de decădere şi declin; afirmarea identităţii naţionale şi culturale; o ameninţare a străinilor care nu pot fi asimilaţi identităţii naţionale şi bunei ordini sociale; şi nevoia de o autoritate mai importantă, care să se ocupe de aceste probleme.”[104] Dincolo de partidele politice formale, există o colecţie vastă şi în creştere de entităţi hipernaţionaliste care îşi fac simţită prezenţa în marşuri şi adunări, înălţând steaguri care proclamă sentimente precum „Europa Albă” şi „Afară cu refugiaţii”.

Deşi unele organizaţii simt vizibil neonaziste, altele se străduiesc să se distanţeze de mirosul persistent al fascismului. În timp ce încearcă să pătrundă mai adânc în ţesutul politic al naţiunilor lor, compară în mod regulat idei, anunţă teme similare şi se aclamă unele pe altele – ajungându-se chiar ca extremiştii britanici, francezi şi polonezi să felicite călduros AfD pentru succesul obţinut. Ne putem imagina ce părere ar avea generaţia din al Doilea Război Mondial despre compatrioţii lor care sărbătoresc renaşterea triumfalismului german. Partidele europene primesc şi ajutor financiar din surse externe, în

104 Paxton, The Anatomy of Fascism, pp. 185-86

special de la Rusia şi cercurile simpatizante din Statele Unite. În 2015, cea mai mare donaţie din politica olandeză a fost acordată de un grup american de dreapta Partidului Libertăţii din această ţară, al cărui lider, Geert Wilders, cere să fie închise moscheile şi care îşi face campanie cu sloganul „Să facem Olanda măreaţă din nou”.

Republica Cehă în care m-am născut nu a fost imună la turbulenţe, în ianuarie 2018, alegătorii l-au reales cu o mică marjă pe Milos Zeman pentru al doilea mandat de preşedinte. Zeman, care se autodescrie ca un „Irump ceh”[105], a amintit de Orbăn avertizând în privinţa unei invazii musulmane, deşi republica nu a acceptat decât o duzină din cei două mii şase sute care au cerut azil conform politicii UE. De asemenea, Zeman este făţiş pro Rusia şi pro Putin, ceea ce ar putea explica potopul de minciuni care l-au calomniat pe adversarul său pro – EU şi care au apărut pe platformele de socializare înainte de alegeri. La alegerile parlamentare ţinute cu trei luni înainte, marelecâştigător a fost un partid nou, fondat în 2011, numit Acţiunea Cetăţenilor Nemulţumiţi. Liderul său, Andrej Babis, este un miliardar novice în domeniul politicii care a făcut campanie pe baza experienţei sale de afacerist şi care a jurat să lupte cu corupţia, deşi este anchetat exact din acest motiv. Se pare că mulţi alegători cred că cei bogaţi nu au nevoie să fure, aşa că nu o fac. Rămâne de văzut. Acum vreo doi ani, l-am întâlnit pe Babis când era în vizită în Statele Unite. Le-am spus prietenilor atunci că nu întâlnisem niciodată un ceh (sau slovac) ca el – rece, detaşat, necomunicativ, izolat. Zeman şi Babis simt aliaţi. Eu îi doresc binele patriei mele.

În Ungaria, criza refugiaţilor i-a oferit prim-ministrului Orbăn încă o presupusă ameninţare existenţială care să-i unească pe oamenii săi. În loc să lucreze în mod constructiv cu instituţiile regionale şi globale pentru a stabiliza valul de imigranţi şi să

105 Griff Witte, „«Czech Trump» Wins Second Term as President“, Washington Post, 28 ianuarie 2018

îndeplinească nevoile umanitare, Orbăn a ales să stârnească paranoia. Ignorând faptul că relativ puţini imigranţi îşi arată dorinţa de a rămâne în Ungaria, prim-ministrul a declarat: „Masele care vin din alte civilizaţii ne primejduiesc modul de viaţă, cultura, obiceiurile şi tradiţiile creştine”.[106] A spus că imigranţii ar aduce „crime şi groază... dezordine în masă... revolte... [şi] bande care să ne vâneze femeile şi fiicele”.

Orbăn nu ia prea mult în considerare dezastrul umanitar fără precedent din Orientul Mijlociu care a produs exodul şi nici suferinţele sutelor de mii de oameni foarte tineri sau foarte bătrâni ale căror vieţi sunt în pericol fără a avea vreo vină. În schimb, descrie criza ca fiind o stratagemă „prestabilită şi orchestrată” de UE pentru „a transporta străini aici cât mai repede posibil şi a-i stabili printre noi”, cu scopul de a remodela „peisajul religios şi cultural al Europei şi a reconstrui bazele sale etnice”.

Strategia lui Orbăn a fost să dea vina pentru acest complot imaginar pe George Soros. Spre sfârşitul anului 2017, guvernul a trimis un chestionar în fiecare casă în care întreba dacă susţineau „Planul Soros” de a forţa Ungaria să accepte imigranţii, să le plătească ajutoare sociale şi să le asigure sentinţe blânde pentru orice infracţiune ar comite. Această abordare de a consulta poporul ia ceea ce s-ar considera o unealtă democratică – plebiscitul – şi o foloseşte ca să răspândească şi să valideze o minciună. Punând întrebări bazate pe o minciună, face din minciună subiectul central al discuţiilor la nivel naţional. Asemenea altor tactici dezgustătoare, utilizarea greşită a plebiscitelor a fost desăvârşită de al Treilea Reich, care le-a folosit deseori pentru a ataşa o fărâmă de legalitate regimului lui Hitler. „Cea mai eficientă formă de convingere, spunea Goebbels, este atunci când nu eşti

106 Viktor Orbăn, Discurs către națiune, Budapesta, Ungaria, 15 martie 2016

conştient că cineva tocmai încearcă să te convingă/[107]

Orbăn a adăugat la demagogia lui un proiect, pe gustul publicului, de construire a zidurilor la graniţă şi încarcerare a unor imigranţi în containere de transport înconjurate de garduri înalte de sârmă ghimpată. Poate ar trebui să i se amintească de discursul lui de demult despre Imre Nagy şi despre evenimentele din 1956, când zeci de mii de luptători ungari pentru libertate au fost primiţi de comunitatea internaţională când căutau să se refugieze din faţa tancurilor sovietice.

Eu sunt o refugiată, dar una norocoasă. Tatăl meu ar fi fost cu siguranţă arestat dacă n-am fi plecat din Cehoslovacia atunci când am făcut-o, însă nimeni nu ne-a ameninţat că ne bagă în containere de marfa şi am ajuns în noua noastră ţară cu un transatlantic, nu cu o plută supraîncărcată. Când oamenii îmi cer să fac un rezumat al vieţii mele, încep întotdeauna cu „recunoştinţă” – faţă de părinţii mei şi faţă de cetăţenii americani care au îngăduit familiei mele să aibă un nou început. Aşa că mi se pare imposibil să fac analize reci pe subiectul imigranţilor şi refugiaţilor şi nu pot respecta politicienii care încearcă să câştige voturi aţâţând ura.

Complexitatea imigraţiei, ca problemă, începe cu o trăsătură umană de bază: nu ne dorim să împărţim ce-i al nostru cu alţii. În Roma, în anul 125 î.Hr., oficialii dezbăteau dacă să le permită celor din afara porţilor oraşului să se bucure de beneficiile cetăţeniei romane. Opunându-se, un legislator precaut şi-a încurajat vecinii să se gândească la implicaţii: „Odată ce aţi oferit cetăţenie latinilor, [...] credeţi că va mai fi spaţiu pentru voi, cum este acum [...], la jocuri şi festivaluri? Nu vă daţi seama că vor lua totul?”[108]

Lumea a stabilit de multă vreme normele care acordă

---

107 Rory Sutherland, „The Hitler Guide to Rigging a Referendum“, The Spectator, 12 mai 2013

108 Mary Beard, SPQR: A History of Ancient Rome, Londra, W.W. Norton, 2015, p. 237

statelor autoritatea de a reglementa graniţele şi, totodată, respectă dreptul oamenilor de a căuta un refugiu faţă de persecuţii politice şi război, în condiţii normale, ar fi un echilibru funcţional. Bărbaţii şi femeile care sunt alungaţi din casele lor de represiuni sau greutăţi au dreptul la protecţie, fie temporar, fie permanent. Problema mai mare şi mai puţin clară este cum să tratezi oamenii care se mută din ţările de baştină nu pentru că trebuie, ci pentru că speră să obţină un standard de viaţă mai bun. Dreptul de a acţiona în privinţa acestei dorinţe de înţeles nu este absolut; există moduri legale şi ilegale de a o face.

În general, mutarea oamenilor din casele lor – lăsând în urmă bunurile, priveliştile familiare, amintirile şi cimitirele strămoşești – nu se petrece fără un motiv bun. Cei mai mulţi dintre noi preferă să rămână în locuri unde ni se cunoaşte numele, unde obiceiurile ne sunt acceptate şi limba ne este vorbită. Cu toate astea, speranţa este o altă trăsătură umană de bază, aşa că milioane de oameni încearcă în fiecare an să migreze ilegal şi, odată ce simt pe drum sau pe mare, Europa este pentru mulţi destinaţia aleasă. Traficanţii agravează dilema folosind platformele de socializare şi zvonurile transmise din gură în gură pentru a convinge posibilii emigranţi să plătească taxe pe care nu şi le permit ca să plece în călătorii care rareori le îndeplinesc visurile care le-au inspirat.

Scopul şi ritmul migraţiei sunt un subiect corect de dezbatere şi, într-adevăr, unul inevitabil. Deşi este respingător din punct de vedere moral să-i denigrezi pe nou-veniţi ca grup, ţările au motive justificate să se îngrijoreze în privinţa abilităţii lor de a absorbi un număr mare de imigranţi. Aşa se întâmplă mai ales când majoritatea oaspeţilor au slabe şanse să se întoarcă acasă prea curând şi mulţi au deja membri de familie pregătiţi să vină după ei. Liderii europeni au motiv să se îngrijoreze în privinţa abilităţii nou-veniţilor să se integreze cu succes în ţările adoptate, să se califice pentru locuri de muncă şi să contribuie la prosperitatea comunităţilor lor. Migraţia

necontrolată produce tulburări sociale nu pentru că mulţi refugiaţi sunt infractori şi terorişti (nu sunt), ci pentru că traiul la un loc cu străinii necesită două lucruri preţioase: bunăvoinţă şi timp. Ambele sunt necesare pentru câştigarea încrederii; niciuna nu este atât de disponibilă pe cât ne-am dori.

În cele din urmă, imigraţia ilegală este un simptom al eşecurilor care trec dincolo de Europa şi care nu vor fi rezolvate nici prin primirea nou-veniţilor, nici prin excluderea lor. Urgenţele umanitare necesită o reacţie generoasă, dar o politică sigură se va concentra pe prevenirea apariţiei crizelor. O astfel de abordare i-ar separa pe adevăraţii refugiaţi politici de migranţii economici, ar permite niveluri mari de migraţie legală, ar împărtăşi informaţii pentru a împiedica infiltrarea teroriştilor şi s-ar strădui să-i distrugă pe traficanţii de oameni.

Într-un sens mai larg, este vital ca liderii să lucreze dincolo de graniţele internaţionale pentru a minimiza numărul oamenilor care simt nevoia să plece din ţările lor de baştină. Asta necesită construirea unor democraţii sănătoase, încurajarea păcii şi generarea de prosperitate de la bază spre vârf. Totuşi, succesul acestui demers cere un mod de-a privi lumea care să recunoască umanitatea pe care o împărtăşim cu ceilalţi şi interesele pe care naţiunile le au în comun. Cei care se mulţumesc să privească spre interior şi care nu văd un scop mai înalt decât să se protejeze pe ei înşişi de ce este diferit, nou şi necunoscut nu vor fi de niciun ajutor.

Căutând să domolească grijile alegătorilor săi, Viktor Orbăn îi asigură: „Suntem ceea ce suntem şi vom fi ceea ce suntem”.[109] Acest mesaj de exclusivitate şi permanenţă este gândit ca o sursă de confort, însă este şi grevat de prejudecăţi şi complet lipsit de ambiţie. Nu există vreun semn de perspective noi, de foame de inovaţii, de curiozitate sau preocupare pentru ceilalţi şi nici dorinţa de

109 Orbăn, discurs la Budapesta, 15 martie 2016

a aştepta cu nerăbdare orice în afară de ceea ce a fost deja. Păcat Istoria Europei – şi chiar a lumii – este pătată de sângele naţiunilor convinse că drumul spre glorie poate fi găsit denigrându-i pe alţii şi înaintând de unii singuri.

PAISPREZECE

„CONDUCĂTORUL VA FI MEREU CU NOI”.

Pentru naţiuni, amintirea lucrurilor din trecut este măsurată în epoci separate una de alta, din păcate şi cel mai des, prin războaie. Aşa este şi pentru Coreea. Timp de aproape o mie trei sute de ani, până în secolul XX, ţara a fost administrată dintr-o capitală centrală şi poporul ţinut la un loc de reguli sociale şi religioase, de o limbă comună, de o bucătărie deosebită şi de artă. Coreea nu a fost niciodată o putere agresivă, dar a trebuit să suporte atacuri din afară şi perioade de ocupaţie, inclusiv ruşinoasa ocupaţie japoneză din secolul al XVI-lea. După ce s-a eliberat de războinicii dinspre Soare Răsare, Coreea s-a întărit, a exclus aproape toţi străinii şi a devenit cunoscută drept Regatul Sihastru. Apoi, acum aproximativ o sută cincizeci de ani, puterile imperiale au deschis iar carapacea. S-au făcut înţelegeri şi, în 1905, Japonia şi-a făcut din nou intrarea în forţă. Timp de aproape patru decenii, invadatorii au exploatat nemilos Coreea, plecând doar după înfrângerea imperiului lor în al Doilea Război Mondial.

În urma înfrângerii Axei, soarta Coreei, la fel ca şi cea a Europei Centrale, urma să fie stabilită de alţii. Oficial, aliaţii victorioşi erau hotărâţi să sprijine o Coree liberă, unită şi independentă. Apoi, în ultima săptămână a războiului, Armata Roşie a lui Stalin a pătruns adânc în jumătatea nordică a ţării. Diplomaţii americani, cu cutiile poştale pline, s-au reorientat de la ce *trebuia* făcut la ce *se putea* face cel mai uşor. La Washington, târziu într-o seară, s-au întâlnit cu omologii lor sovietici şi, trasând linii pe harta unei reviste *National Geographic*, au acceptat separarea „temporară” a peninsulei de-a lungul paralelei de 38 de grade. Oamenii care trăiau acolo nu au fost

consultaţi.

În 1948, în toiul Războiului Rece, Republica Coreea (RC), susţinută de SUA, şi Republica Populară Democrată Coreeană (RPDC), sprijinită de URSS, şi-au declarat oficial existenţa – cea dintâi la Seoul, cea din urmă la Pyongyang. Şeful guvernului din Coreea de Nord, ales de sovietici, a fost Kim Il-sung, un ofiţer de armată de treizeci şi trei de ani care îşi petrecuse cea mai mare parte a vieţii în exil şi avea prea puţină educaţie formală. Avea însă idei măreţe. Hotărât să reunifice Peninsula Coreeană în condiţiile lui, Kim i-a convins pe sovietici să garanteze invadarea Sudului, lăudându-se în faţa lui Stalin că putea să câştige cu uşurinţă. Aproape a reuşit, însă Statele Unite au surprins RDPC prin intervenţia lor, sub umbrela Naţiunilor Unite, îndemnând China să riposteze la rândul ei, prin intrarea în conflict. În 1953, s-a semnat un armistiţiu pentru încetarea luptelor, însă fără un învingător, fără o pace formală, fără o schimbare semnificativă a graniţelor şi cu un număr de morţi care depăşea un milion şi jumătate de coreeni, nouă sute de mii de chinezi şi cincizeci şi patru de mii de americani.

Războiul a fost o pierdere colosală de vieţi şi de bani, aşadar contează foarte mult faptul că RDPC a fost construită pe o minciună despre cine l-a început. Perspectiva asupra lumii a oricărui nordeoreean începe cu convingerea că, în 1950, ţara lor a fost atacată de criminali sadici din America şi din RC. Dacă nu ar fi fost conducerea curajoasă a lui Kim Il-sung şi cutezanţa luptătorilor RDPC, patria lor ar fi fost pustiită şi părinţii sau bunicii lor înrobiţi. Mai rău decât atât, după cum continuă povestea, americanii sunt malefici şi nu învaţă din propriile greşeli. Dacă li s-ar oferi ocazia, sălbaticii s-ar întoarce şi ar provoca şi mai multe distrugeri. Din această istorisire falsă transpar teama, furia şi dorinţa de răzbunare pe care Kim Il-sung a sădit-o pentru a justifica cel mai totalitar regim din lume.

Kim era, mai presus de toate, un militar. Spre

deosebire de cei mai mulţi lideri menţionaţi în această carte, el nu a fost nici scriitor, nici teoretician, nici înclinat să citească literatură sau să studieze istoria. Poseda însă ardoarea unui naţionalist convins, ştia cum să comande, i-a ţinut pe sovietici de partea lui şi avea apetitul pentru putere al unui fascist adevărat. Arăta şi bine în uniformă. Cu susţinere de la Moscova, a întâmpinat prea puţină opoziţie când a impus o economie centralizată şi conducerea de către un partid unic asupra noii ţări.

În urma războiului coreean, guvernul a început să pună în scenă entuziasmul public pentru el însuşi ca apărător al naţiunii împotriva duşmanilor detestaţi – Coreea de Sud, Japonia şi Statele Unite. RDPC a format o armată de un milion de oameni, a patra ca mărime din lume, şi a realizat un arsenal formidabil de lansatoare de rachete şi proiectile. Pentru a insufla spiritul patriotic, liderii naţionali au dezvoltat o doctrină pe care au numit-o „Juche”, sau încredere în sine, ignorând în mod convenabil dependenţa ţării de ajutorul acordat de alte state comuniste. Pentru a asigura disciplina, fetele şi băieţii au fost îndepărtaţi de familiile lor la o vârstă fragedă pentru a li se umple capul cu dogma partidului, iar minţile şi corpurile să le fie obişnuite să se supună. Fiecare cetăţean a fost învăţat să fie politicos cu vecinii, dar şi să-i denunţe dacă dădeau vreun semn de opoziţie sau gândire independentă. Şi copiii erau încurajaţi să demaşte, chiar dacă era ca şi cum ar fi semnat echivalentul unei condamnări la moarte pentru părinţii lor. Asemenea fascismului din Italia sau Germania, dictatura nord-coreeană a fost o consecinţă a războiului şi a căutării duse prea departe a ordinii. Însă în Coreea de Nord, spre deosebire de acele ţări, noua putere s-a instalat rapid când conflictul s-a încheiat, pentru că nu exista o structură politică în funcţie ale cărei planuri să le dejoace sau pe care să o răstoarne.

Pe măsura trecerii anilor, legendele despre viaţa şi realizările lui Kim Il-sung au fost lustruite până au căpătat

un luciu fermecător. Se presupunea că în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a condus o grupă de gherilă de la o bază clandestină aflată în munţi, în interiorul Coreei, de unde le-a dat lovitură după lovitură ocupanţilor japonezi. În realitate, urmărise războiul din Rusia, unde se afla sub supravegherea Armatei Roşii – dar povestea fictivă era mai palpitantă şi nord-coreenii au crezut-o.

Pentru ei, Kim era întruchiparea virtuţii – cutezător, blând, înţelept. El a fost cel care a inventat noile metode de a face agricultură pe care nord-coreenii le-au folosit ca să-şi cultive pământurile, tot el a născocit şi scaunele confortabile pe care stăteau în timp ce învăţau, maşinile ingenioase pe care le manevrau la muncă şi armele moderne pe care se bazau ca să-şi apere patria. Circulau nenumărate anecdote despre vizitele lui în şcoli, fabrici, barăci şi ferme, unde oferea sfaturi în stil Hallmark, cu o atingere delicată şi un zâmbet cald. Nord-coreenilor li se spunea că lumea exterioară era depravată şi că aveau noroc să aibă un protector care să impună standarde morale înalte şi care să-i protejeze. Cultul personalităţii lui Kim era zilnic scos în evidenţă de ceremoniile şi paradele naţionale, desfăşurate pe fundalul unei statui imense de bronz, de panourile laudative, de monumente şi muzee. Nu şi-a asumat niciodată statutul divin, dar pentru oamenii săi erau ca şi cum ar fi luat locul lui Dumnezeu.

Iar acest zeu avea un fiu. Fascismul nord-coreean este o afacere de familie. Cu toate durerile lor de cap, diplomaţii occidentali nu au trebuit niciodată să-şi pună mintea cu Benito Mussolini jr, Adolf Hitler al III-lea sau cu Iosif Stalin al IV-lea. Însă de când a luat naştere RDPC, puterea în acea ţară a fost transmisă fără întrerupere de la o generaţie (Marele Conducător, Kim Il-sung) la următoarea (Conducătorul Iubit, Kim Jong-il) şi apoi la următoarea (Marele Urmaş, Kim Jong-un).

Mussolini i-a învăţat pe italieni să creadă din nou în identitatea şi destinul lor. Kim Il-sung i-a încurajat pe nord-coreeni să aibă încredere în abilitatea lor de a reunifica

peninsula, de a-şi învinge duşmanii puternici şi de a menţine virtuţile unice ale rasei lor. Pe aproape toată durata domniei sale, RDPC a fost convinsă că era mai prosperă decât Coreea de Sud. Până în 1990, liderii de la Pyongyang au fost siguri de poziţia lor importantă în sistemul solar comunist, însă într-o zi steaua roşie a apus şi nu s-a mai ridicat, forţând discipolii Juche să găsească o orbită proprie.

După încheierea Războiului Rece, certitudinile universului RDPC au dispărut. China, prietena de încredere şi sufletul pereche ca ideologie, s-a angajat într-un program ambiţios de deschidere şi reformă economică. URSS-ul în descompunere a început să ceară preţul întreg de piaţă pentru petrolul său. Partenerii de schimb din Europa de Est s-au întors cu spatele, preferând să îmbrăţişeze Occidentul. Moscova şi Beijing au normalizat legăturile diplomatice cu duşmanul, Coreea de Sud. În lipsa celei mai mari părţi a sprijinului extern, Pyongyangului îi lipseau fondurile necesare pentru a importa alimentele pe care nu avea suficient îngrăşământ şi teren arabil să le producă singur.

Văzând toate acestea, mulţi se aşteptau ca ţara fie să se prăbuşească în mizerie, fie să recunoască inevitabilul, să urmeze direcţia Chinei şi să-şi deschidă economia. Kim însă era hotărât să aleagă a treia variantă. În 1993, a anunţat planul de a retrage ţara din Tratatul de neproliferare nucleară, apoi s-a pregătit să extragă plutoniul pentru arme din barele de combustibil nuclear epuizat în singurul reactor nuclear funcţional din RDPC. Intenţia lui Kim era clară şi ameninţătoare: plănuia să construiască bombe atomice.

Această demonstraţie de agresiune a sporit tensiunea în Asia de Est şi a dus la o confruntare cu Administraţia Clinton. La Washington, echipa noastră de siguranţă naţională a luat în serios posibilitatea unui război. Am elaborat un plan de distrugere a reactorului nuclear şi am trimis în grabă în regiune sisteme antirachetă şi elicoptere

de atac. Oficialii de la Pentagon i-au spus preşedintelui să se aştepte ca mii de soldaţi americani şi o jumătate de milion de sud-coreeni să fie ucişi sau răniţi în primele nouăzeci de zile de lupte. Am presat Coreea de Nord să cântărească cu grijă opţiunile şi să dea o şansă diplomaţiei. În cele din urmă, tulburările s-au potolit printr-o înţelegere – Cadrul Comun – conform căreia RDPC a închis reactorul şi a sigilat barele de combustibil nuclear în schimbul promisiunii unor relaţii mai bune şi ajutorului în asigurarea necesarului de energie.

Cadrul Comun a fost imperfect şi implementarea a eşuat de ambele părţi, însă aranjamentul a pus capăt crizei iminente şi a împiedicat programul nuclear al RDPC să ia avânt. Dacă n-ar fi existat Cadrul, experţii consideră că RDPC ar fi avut suficient combustibil pentru cincizeci până la o sută de arme nucleare până la sfârşitul deceniului; în schimb, nu a avut nimic, însă izolarea Coreei de Nord a continuat, la fel şi duşmănia sa faţă de cei din afară.

În anul în care s-a negociat Cadrul, 1994, Kim Il-sung a murit. Nord-coreenii pierduseră lumina lor călăuzitoare, însă asta nu a fost tot. Noul lor lider, Kim Jong-il, a intrat în funcţie într-un moment de mare suferinţă. Ploile abundente au dus la inundaţii care au măturat solul, au distrus recoltele şi rezervele subterane de cereale. Oamenii, care erau înfometaţi de multă vreme, acum mureau de inaniţie. Femeile însărcinate nu găseau hrană şi mulţi dintre copiii lor nu au avut nicio şansă. Cetăţenii au fost îndemnaţi să-şi suplimenteze dieta cu scoarţă de copac, frunze şi iarbă. Protocolul din cadrul armatei a intrat în colaps când soldaţii răzvrătiţi au devalizat depozitele căutând mâncare. Se estimează că până la cinci la sută din populaţie a murit. Guvernul, disperat să găsească un ţap ispăşitor, l-a acuzat pe ministrul agriculturii de trădare, apoi l-a împuşcat.

Greutăţile, deşi extreme, nu au convins RDPC să renunţe la insolenta strategie militară.

În 1998, când foametea se apropia de sfârşit, Coreea

de Nord a testat o rachetă în trei trepte de tipul celor care puteau – cu unele îmbunătăţiri – să ajungă pe teritoriul american. Era de două ori mai alarmant pentru că, deşi RDPC nu mai producea plutoniu, încă avea posibilitatea de a construi o armă nucleară. Aşadar, Coreea de Nord captase din nou atenţia lumii şi era în interesul nostru – şi al Coreei de Sud, şi al Japoniei – să împiedicăm alte teste cu rachete. În plus, am decis să aflăm ce putea rezolva diplomaţia. După doi ani de discuţii preliminare, am făcut ceea ce nu făcuse niciun secretar de stat în funcţie până atunci sau de atunci încoace: m-am urcat în avionul spre Pyongyang.

Ajungând în RDPC spre sfârşitul lunii octombrie 2000, am găsit o capitală ca nicio alta. De la aeroport până la casa de oaspeţi, coloana noastră auto nu a întâlnit nicio maşină. Cetăţenii care mergeau de-a lungul autostrăzii spaţioase nu se deranjau, sau nu îndrăzneau, să ridice privirea în timp ce treceam în viteză. Copacii aveau culoare, frunzele se schimbau odată cu anotimpul, însă câmpurile maronii păreau însetate de ploaie şi hambarele pleoştite păreau disperate după vopsea. Hotelul nostru, deţinut de stat, se afla la marginea estică a oraşului, pe malul unui lac mare pe care o singură raţă înota în cercuri. Casa de oaspeţi respecta standardul specific, cu flori proaspete pe mese, cu covoare verzi şi monotone pe podea, cu un halat uzat de pluş în dulap şi dispozitive de ascultare şi camere video ascunse în pereţi şi în băi. Afară nu funcţiona iluminatul stradal, aşadar, când am mers seara cu maşina spre centru, am fost îndrumaţi spre drumul bun de o pereche de beţe fluorescente ca nişte oase ţinute de un poliţist (sau de o poliţistă), al cărui corp era invizibil din pricina beznei din jur.

La lumina zilei, Pyongyangul pe care l-am văzut era o metropolă de o sterilitate agitată, cu copii în uniformă care mergeau cuminţi spre şcoală şi coloane ca de furnici de muncitori şi funcţionari care mergeau pe jos sau pedalau pe bicicletele vechi, făcând loc din când în când maşinilor

Volga ruseşti din perioada Războiului Rece, unor camionete mici ca nişte jeepuri şi flotei multicolore de berline ale guvernului. Centrul oraşului era plin de blocuri de apartamente, înfrumuseţate de parcuri şi cruţate de aglomeraţie prin absenţa relativă a hotelurilor, restaurantelor şi magazinelor. Modesta atracţie de pe fundal era (şi încă este) Turnul Juche, înalt de 170 m – o structură înălţată în cinstea celei de a şaptezecea aniversări de la naşterea lui Kim Il-sung, situată pe partea opusă faţă de Piaţa Kim Il-sung şi conţinând un bloc de granit pentru fiecare zi din viaţa lui Kim Il-sung.

Timp de două zile, am petrecut cam douăsprezece ore cu fiul iubit al Marelui Conducător, Kim Jong-il. Când am dat mâna cu el şi am pozat pentru camere, am descoperit că aveam cam aceeaşi înălţime, în parte pentru că purtam amândoi aceeaşi mărime la tocuri. Ne-am dedicat jumătate din timp întâlnirilor oficiale, stând de părţi opuse ale mesei lungi de lemn, cu pahare de apă în faţa noastră, flancaţi de interpreţi şi un număr mic de aghiotanţi.

Venisem la Pyongyang cu două obiective. Voiam să ştiu cum o puteam convinge pe gazda noastră să înceteze dezvoltarea de rachete cu rază lungă de acţiune, de tipul celor care puteau ajunge, în cele din urmă, să poarte un focos nuclear. Speram şi să-l înţeleg mai bine pe Kim Jong-il ca lider şi ca om. Era cu adevărat la conducere? Avea o strategie? Sau era, cum indicaseră serviciile noastre de informaţii că ar fi fost de fapt, un diletant jenant de timid, cu o fascinaţie pentru filme şi o înţelegere redusă a problemelor lumii?

În timpul petrecut împreună, Kim mi-a părut destul de normal pentru un om cu un tată a cărui zi de naştere este sărbătorită în fiecare an ca „Ziua Soarelui”. Era cordial, îşi controla întru totul emoţiile şi era îmbrăcat confortabil – în haine călduroase kaki, în costume lejere şi, la cina de a doua zi, cu o jachetă în stil Mao. Părul său lung de doi centimetri era vopsit în negru şi fiecare fir, la fel ca

la soldaţi, se ridica drept. În întâlnirile noastre, Kim asculta cu răbdare şi nu încerca să-mi ţină predici despre istorie, cum făcuse Milosević sau cum voiseră să facă turcii. Nu devia de la discuţie cu subiecte aleatorii, un obicei al prim-ministrului chinez. În schimb, m-a lăsat să spun ce aveam de zis şi, când am făcut o pauză din politeţe, m-a îndemnat să continui şi să-mi termin ideile, ceva ce nu se întâmpla aproape niciodată cu colegii mei bărbaţi de la Washington. Eu şi Kim am început să vorbim, în general, despre problemele de securitate din Asia de Est, apoi am ajuns la programul de rachete al RDPC. Pe acest subiect, a fost nesincer, dar nu descurajant.

A spus că lua în serios problema pentru că aşa făceau şi Statele Unite, însă ne înşelam să credem că ţara lui avea să atace vreodată pe cineva. A insistat că RDPC începuse să construiască rachete mai puternice din motive ştiinţifice – din dorinţa de a lansa sateliţi de comunicaţii. Dacă altă ţară ar fi de acord să trimită sateliţi pe orbită „pentru noi pe gratis, nu am face-o noi singuri". Cât despre veniturile adunate de RDPC vânzând tehnologie în Siria şi Iran, avea să renunţe şi la asta în schimbul unei compensaţii. După o pauză, a adăugat că dacă guvernul său s-ar opri din dezvoltarea rachetelor cu rază lungă, el ar insista să adere şi Coreea de Sud la o restricţie similară. În mod clar, erau necesare mai multe discuţii despre cum se puteau verifica toate astea.

Autodescrierea lui Kim ca un adevărat pacifist nu era credibilă, însă tonul său general era pozitiv şi eu mă întrebam de ce. L-am rugat să-şi clarifice sentimentele despre prezenţa permanentă a treizeci şi şapte de mii de soldaţi americani în Coreea de Sud. Ridicând din umeri, a spus că nu-l deranjează, însă a specificat: „Ştiţi, suntem înconjuraţi de mari puteri, mai ales de China şi Japonia, care concurează pentru hegemonie în regiunea asiatică a Pacificului. Noi nu vrem să fim ţinta rivalităţii lor. Uniunea Sovietică s-a destrămat şi alianţa noastră militară s-a încheiat. Avem o relaţie proastă cu China. Credem că

Statele Unite pot ţine sub control aceste puteri. Acesta este unul dintre motivele pentru care vrem să facem afaceri cu voi. Noi avem nevoie de echilibru. Am încercat să transmit acest mesaj şi înainte, prin sud-coreeni, însă americanii răspund întotdeauna cu suspiciune, ca o fată părăsită”.

Kim a zâmbit şters o secundă, apoi a devenit sever. „Nu ne deranjează că sud-coreenii îşi instruiesc soldaţii; şi noi facem la fel. Însă ne opunem exerciţiilor făcute alături de SUA. Armata mea le consideră ameninţătoare”. Soluţia, după părerea lui, era ca Statele Unite şi RDPC să normalizeze legăturile diplomatice, o mişcare, spunea el, care avea „să redea speranţă oamenilor şi să aducă un progres epocal în relaţiile dintre RDPC şi SUA”. Pentru a ilustra cum ar arăta această nouă eră de bunăvoinţă, a admis că guvernul său nu-şi educa tinerii cum trebuie. „Copiii noştri sunt învăţaţi să-i numească pe oamenii din ţara dumneavoastră «ticăloşi americani»”, a spus el. Apoi s-a întors spre interpret. „Există o traducere pentru «ticăloşi americani»?” Da, a venit răspunsul: „Yankei”.[110]

În momentele noastre mai relaxate, Kim era o gazdă interesantă, încercând, pur şi simplu, să afişeze încredere, dar şi gata să recunoască problemele economice ale ţării, inclusiv deficitele de îngrăşământ şi cărbune. Era bine informat în privinţa evenimentelor mondiale şi am discutat cu uşurinţă despre computere, probleme ecologice şi agricultură – dădea vina pe ruşi pentru că reuşise să convingă RDPC să cultive porumb, despre care spunea că se dovedise potrivit doar pentru vite. Cât despre stilul de viaţă din Statele Unite, nu a arătat vreun interes, poate gândindu-se că învăţase tot ce era nevoie prin intermediul Hollywoodului. Am fost uşurată când Kim nu a băut cu apetitul demonstrat de unii dintre generalii săi, căci în

110 Sinceritatea lui Kim este dezmințită de o poezie pentru copii, scrisă cu sprijinul guvernului patru ani mai târziu, care include versul „O să intru în armată / O să iau două arme, trei arme / Și o să-i împușc pe toți ticăloșii americani / Ah, de-aș crește repede / De-aș crește repede, repede**.

timpul cinelor noastre m-a protejat de cererea de a ridica pahar după pahar pentru toasturi.

În prima zi, către finalul primei întâlniri, m-a invitat la ceea ce el numea un „spectacol”. S-a dovedit a fi o demonstraţie de gimnastică la scară olimpică pe un stadion acoperit, în care aproximativ o sută de mii de participanţi executau o coregrafie perfectă, făceau roata şi împungeau cu baionetele, de la cinci la cincizeci de ani. Gala era o demonstraţie uluitoare de disciplină, dacă nimic altceva, în timp ce atleţii se învârteau într-o armonie perfectă acompaniaţi de o orchestră care cânta „Conducătorul va fi mereu cu noi”, „Să înălţăm steagul roşu” şi alte asemenea piese irezistibile. În tribuna din faţa noastră, un grup mare de oameni ţineau pancarte care, când erau mişcate rapid şi precis, luau forma unor picturi murale complicate sau alcătuiau scandări. Kim, care stătea lângă mine, mi-a mărturisit că el însuşi semnase coregrafia. Desigur, mi-am zis eu, cine altcineva? Spre finalul stridentului eveniment, secţiunea cu pancarte a arătat o rachetă în trei trepte care se înălţa spre cerul Asiei de Est, o imagine întâmpinată cu aplauze furtunoase din partea mulţimii de roboţi. Kim s-a aplecat spre mine şi a spus: „Asta a fost în onoarea primei noastre lansări de rachete – ar putea fi şi ultima”.

Nord-coreenii voiau ca vizita mea să fie un preludiu pentru o altă vizită de vârf din partea preşedintelui Clinton şi aşa am sperat şi noi, însă existau complicaţii. Preşedintele nu avea să meargă la Pyongyang până nu eram siguri de o înţelegere prin care Coreea de Nord să fie oprită de a mai construi şi a mai vinde rachete. Făcuserăm un progres suficient în discuţiile noastre ca să ne imaginăm cum ar arăta o asemenea înţelegere, însă elementele-cheie, inclusiv sincronizarea şi verificările, încă mai trebuiau puse la punct. Calendarul ne stătea împotrivă. Mă întorsesem din Asia doar cu săptămână înainte de Ziua Alegerilor. O nouă administraţie avea să preia controlul în mai puţin de trei luni.

Guvernul sud-coreean l-a îndemnat pe Clinton să facă vizita. Preşedintele ales, George W. Bush, a spus că era decizia lui Clinton. Mulţi din Congres s-au opus, sugerând că o asemenea călătorie ar echivala cu o legitimizare a liderilor RDPC. Eu am spus că ar trebui să folosim posibilitatea unui summit pentru a securiza un şir de concesii, cum ar fi inspectarea la faţa locului a unităţilor militare nord-coreene. În cele din urmă, preşedintele trebuia să aleagă: un efort diplomatic total îndreptat către Pyongyang (care necesita şi alte călătorii pentru a se consulta cu Japonia şi Coreea de Sud) sau o tentativă comparabilă de a consolida un acord de pace între Israel şi palestinieni. Clinton nu credea că are timp pentru a le face pe amândouă şi – bazându-se pe asigurările personale din partea liderului palestinian, Yasser Arafat – a decis că şansele de succes erau puţin mai bune în Orientul Mijlociu. La una dintre aniversările mele recente, Clinton m-a luat deoparte şi a spus că, dat fiind eşecul lui Arafat de a se ţine de promisiune, îşi doreşte în retrospectivă să se fi dus în Coreea de Nord.

În ianuarie 2001, când mi-am eliberat biroul de la Departamentul de Stat, RDPC nu avea material fisionabil, nici arme nucleare. Mă aşteptam ca preşedintele să reia lucrurile de unde ne opriserăm noi, încercând să menţină foaia de arbitraj curată. Nu a fost aşa. În loc să negocieze cu Nordul, facţiuni din echipa lui Bush s-au luptat unele cu altele. La început, pur şi simplu, au refuzat să discute cu Pyongyangul; apoi au trimis diplomaţi care aveau interdicţie de a spune altceva în afară de „Dezarmaţi-vă, altfel…”; apoi preşedintele a descris Coreea de Nord drept o parte a „Axei Răului” în discursul său din 2002 despre Starea Naţiunii. Kim Jong-il a răspuns alungând din ţară inspectorii internaţionali pentru armament, scoţând plutoniul din opt mii de bare de combustibil nuclear epuizate, construind focoase nucleare şi, pe 7 octombrie 2006, făcând primul test nuclear.

Nu se ştie, privind înapoi, cât de reală era ocazia pe

care am ratat-o în jurul anului 2000, însă au existat motive la baza speranţelor noastre. Influenţa americană se apropia de apogeu. Aveam un preşedinte popular, care se bucura de susţinere internaţională puternică. Mai înainte, la începutul deceniului, RDPC fusese dispusă să facă nişte concesii în privinţa programului său nuclear în schimbul ajutorului. Sud-coreenii, care înţelegeau mai bine psihologia lui Kim decât noi, ne-au spus că dacă Bill Clinton mergea la Pyongyang, nord-coreenii s-ar fi asigurat că vizita era una de succes. Nu putem fi niciodată siguri, însă orice deschidere ar fi putut exista, s-a îngustat şi mai mult în 2003, după ce preşedintele Bush a invadat Irakul. Pentru RDPC şi armata sa, înlăturarea lui Saddam Hussein a transmis un mesaj puternic: nu e de ajuns să pretinzi că ai arme de distrugere în masă. Pentru a fi în siguranţă, o naţiune trebuia să le construiască, să le deţină şi să le ascundă.

Le spun studenţilor mei că scopul fundamental al politicii externe este unul elementar: să convingă alte ţări să facă ce ne-am dori noi să facă. În acest scop, avem diverse instrumente la dispoziţie, de la rugăminţi politicoase până la trimiterea puşcașilor marini. Stimulentele pe care le putem oferi includ totul, de la cuvinte de laudă până la cutii cu seminţe şi nave înţesate de tancuri. Putem pune presiune pe cei recalcitranţi racolând aliaţi, prieteni şi organizaţii internaţionale care să ne aplice cerinţa. Dacă dreptatea este în mod clar de partea noastră, putem ameninţa că vom susţine sancţiuni economice şi de securitate, sau putem chiar să le impunem, apoi să le înăsprim din nou şi din nou în cazul în care guvernul cu pricina refuză să facă ceea ce credem noi că trebuie să facă. Pentru a concentra minţile celorlalţi, putem aranja demonstraţii paşnice, dar instructive, de putere militară în curtea din faţă a ţării. Putem, dacă ne permit circumstanţele, să folosim măsuri sub acoperire care să perturbe activităţile astfel încât atunci când, de exemplu, se lansează o rachetă, să o ia pieziş, nu în sus. În

tot acest timp, putem scoate în evidenţă beneficiile pe care le-ar putea aduce un acord: un sfârşit al izolării, o nouă eră a prosperităţii, siguranţă pe termen lung şi pace.

În 2015, Administraţia Obama, partenerii săi europeni, Rusia şi China au folosit elementele acestei formule pentru a convinge Iranul să pună la naftalină sau să scoată din ţară cele mai îngrijorătoare componente ale periculosului său program nuclear, făcând astfel lumea un loc mai sigur. Această realizare importantă nu ar fi avut loc niciodată dacă sancţiunile economice nu ar fi determinat poporul iranian să facă presiuni asupra liderilor săi pentru a găsi o modalitate de a face viaţa mai tolerabilă.

Iranul însă este o societate modernă – istoric vorbind, este o naţiune comercială – şi aflată în inima Asiei de Sud-Vest. RDPC este înghesuită pe o peninsulă, cu o graniţă puternic fortificată la sud şi având China la nord. Nu a acceptat niciodată străinii, iar guvernul său nici nu dă socoteală propriului popor, nici nu e interesat prea mult de ceea ce cred cei din afară.

Pentru noi, cei din Occident, liderii nord-coreeni par deseori iraţionali, însă asta se întâmplă pentru că deciziile pe care le iau par să stârnească necazuri care, după părerea noastră, ar fi uşor de evitat. Oficialii de la Pyongyang văd aceeaşi lume pe care o vedem noi, dar în mod diferit. Scopul lor este nu să evite neplăcerile, ci să supravieţuiască. Timp de decenii, şi-au învăţat cetăţenii să creadă în bunătatea morală a societăţii lor şi că monştrii trăiesc în afară. Dată fiind omniprezenţa acestor învăţături, presupunerea că nord-coreenii îşi doresc o implicare mai mare în comunitatea internaţională este una îndoielnică. Liderii RDPC nu au dat dovadă vreodată că îi interesează să-şi facă prieteni. Pentru a-şi justifica asprimea conducerii, au nevoie de duşmani. Au nevoie şi să arate că ei câştigă – sau cel puţin că se menţin pe poziţii.

De asta a dezvoltat Kim Il-sung o armată convenţională intimidantă, capabilă să tragă cu zeci de mii

de rachete şi obuze în Coreea de Sud în prima oră a unui conflict. Cea mai mare parte a acestei muniţii nu ar putea ajunge la Seul, dar multe obuze pot să ajungă în capitală şi chiar dincolo de ea. Din 2016, programele nucleare şi de rachete ale RDPC au avansat cu o viteză uluitoare, folosind ceea ce par a fi modele ruseşti, cu motoare de rachetă mai puternice şi focoase mai mici. Şi acest arsenal este aproape sigur menit să intimideze, însă o Coree de Nord echipată cu rachete balistice intercontinentale şi arme nucleare gata de a fi lansate este în sine o ameninţare demnă de luat în seamă.

„Dacă trebuie să ajungem la război, nu vom ezita să distrugem în totalitate Statele Unite."[111] Aşa a prezis Mun Hyok-myon, un profesor nord-coreean de treizeci şi opt de ani, care vorbea cu un reporter de la *New York Times*. Dacă armata nord-coreeană şi nepotul întemeietorului, Kim Jong-un, împărtăşesc această iluzie este greu de aflat, însă fiecare dovadă de teamă din partea noastră este considerată o victorie la Pyongyang. Bănuiesc că cel mai nou Kim ar avea de înfruntat o împotrivire mult mai mare din partea armatei sale dacă ar încerca să facă o înţelegere decât dacă nu ar încerca. Coreea de Nord este un habitat nepotrivit pentru porumbei.

Când s-au întâlnit în Biroul Oval, puţin după alegerile din 2016, preşedintele Obama i-a spus succesorului său că RDPC avea să fie cea mai gravă provocare pentru siguranţa naţională cu care urma să se confrunte. Trump a răspuns haotic. Primul său instinct a fost să conteze pe China pentru ajutor, o tactică perimată, care a adus puţine beneficii, căci Coreea de Nord nu ascultă întotdeauna de Beijing şi pentru că interesele americane şi chineze nu se potrivesc întru totul. Trump a spus că ar fi „onorat" să vorbească direct cu Kim Jong-un, apoi a decis că „discuţiile nu sunt răspunsul căutat". L-a mustrat pe propriul secretar de stat pentru că a deschis uşa negocierilor, apoi se pare

111 Nicholas Kristof, „War Drums Inside the North", New York Times, 8 octombrie 2017

că a considerat înţelept să înceapă un război de tachinări cu liderul RDPC, referindu-se la Kim ca la „Omul Rachetă [...] într-o misiune sinucigaşă”[112] şi promiţând să distrugă Coreea de Nord dacă ar ataca America. S-a opus cu înverşunare, dar a şi susţinut cu căldură consultările directe dintre Nord şi Sud. A repus Pyongyangul pe lista celor care sponsorizează terorismul – un gest nesemnificativ – şi a îndemnat toate ţările să rupă relaţiile cu RDPC, ceea ce multe ţări nu vor face. În plus, dacă rapoartele sunt corecte, s-a gândit foarte mult la o lovitură militară preventivă.

Trăim cu posibilitatea ca provocările din partea RDPC, nerăbdarea lui Trump sau un accident tehnologic ori o neînţelegere umană să ducă la o izbucnire violentă, în ciuda pericolului uriaş pentru oamenii din ambele părţi ale paralelei 38. La urma urmei, am mai scăpat ca prin urechile acului şi înainte, când tensiunile nu erau atât de mari şi liderii aveau mai multă experienţă. O eventualitate mai puţin cumplită, deşi încă nesatisfăcătoare, este un impas perpetuu, în care părţile se răstesc una la alta, dar niciuna nu e atât de furioasă sau speriată încât să muşte prima.

Deocamdată, sistemele antirachetă, solidaritatea între aliaţi şi presiunea economică trebuie să rămână în centrul politicii SUA. Al treilea dintre aceste instrumente, sancţiunile internaţionale, are un istoric amestecat de eficienţă. Partea bună este că sancţiunile au ajutat la demontarea regimului de apartheid în Africa de Sud şi la stoparea sau întârzierea programelor nucleare în Libia şi, conform acordului din 2015, din Iran. Coreea de Nord este vulnerabilă la sancţiuni din pricina izolării relative, însă totodată rezistentă, pentru că populaţia s-a obişnuit să improvizeze şi, la nevoie, să se descurce cu lipsurile. Guvernul a oferit şi surse alternative de venit care includ profiturile din furturile cibernetice, contrabanda şi o mare

112 Donald J. Trump, discurs la Adunarea Generală a ONU, 19 septembrie 2017

parte din salariile obţinute de cetăţenii care lucrează în străinătate. Coreea de Nord este săracă, dar aproape sigur nu este atât de disperată încât Kim să poată fi forţat să renunţe prin acorduri la programul nuclear pe care tatăl şi bunicul lui l-au pus la punct în ultimele trei decenii.

Atunci, întrebarea este: Cât de mare e probabilitatea dezintegrării regimului din interior? Revoluţia informaţională nu a pus stăpânire pe RDPC, însă a pătruns şi acolo. Dacă relatările refugiaţilor sunt reale, nord-coreenii nu mai cred prea multe din cele spuse de guvern. Se îndoiesc, de exemplu, că tânărul lor lider răsfăţat, Kim Jong-un, a învăţat cu adevărat să tragă cu arma la trei ani şi să călărească la cinci. Salariile oficiale sunt atât de mici, încât mulţi nu au altă opţiune decât să fure orice pot, subminând astfel cultura obedienţei. Cinismul este răspândit, însă sentimentul are şanse mai mari să se traducă printr-o dorinţă de plecare – ceea ce necesită îndrăzneală – decât printr-un plan de organizare a opoziţiei interne, ceea ce seamănă mai mult cu o sinucidere. Au fost surprize mai mari în istorie, aşadar un colaps subit al acestui castel din cărţi de joc nu poate fi eliminat, însă şansele sunt mai mari ca, în cazul în care sistemul nord-coreean evoluează, evoluţia să fie una lentă.

Asta nu înseamnă că diplomaţia este fără speranţă; într-adevăr, uşa negocierilor ar trebui păstrată mereu deschisă. RDPC ar putea decide să accepte inspecţiile internaţionale şi să oprească sau să încetinească dezvoltarea programelor nucleare şi de rachete, cu condiţia să primească ceva în schimb, la care liderii săi să dea năvală – cum ar fi încetarea sancţiunilor şi o suspendare sau o remodelare a exerciţiilor militare comune desfăşurate de Statele Unite şi Coreea de Sud. Mai departe în viitor, instrumentele diplomatice ar putea, dacă sunt folosite cum trebuie, să aducă, în cele din urmă, un final oficial al războiului dintre cele două Corei, normalizarea relaţiilor şi, în final – în schimbul garanţiilor credibile de securitate denuclearizarea peninsulei. Aceste

obiective sunt nerealiste în prezent, însă circumstanţele nu încetează niciodată să se schimbe şi ceea ce azi este imposibil ar putea fi la îndemâna noastră mâine, dacă suntem pregătiţi. Ar trebui să fim, pentru că este greu să ne imaginăm scopuri mai nobile.

Configuraţia Peninsulei Coreene prezintă un risc semnificativ de război, dar chiar dacă acest cataclism se poate evita, costul pentru omenire al fascismului din RDPC este dincolo de orice măsurătoare ştiinţifică. Nord-coreenii sunt născuţi şi crescuţi într-o societate în care loialitatea ideologică faţă de regim determină unde şi cât de bine trăiesc, slujbele pe care le au şi dacă vor fi sau nu printre cei patruzeci la sută din populaţie care suferă de malnutriţie cronică. Cetăţenii care sunt închişi din motive politice sau infracţiuni oarecare sunt trimişi în lagăre imense, aflate în zone izolate, şi pot fi torturaţi, munciţi până la epuizare sau înfometaţi. O persoană acuzată de o infracţiune poate fi executată în public, fără proces, aşa cum poate fi executată şi familia ei. Femeile şi fetele abuzate de oficialii guvernamentali, paznicii de închisori sau de poliţie nu au scăpare. Mâncarea este folosită pentru a răsplăti docilitatea şi oprită pentru a pedepsi orice semn de spirit independent. Practicarea religiei este interzisă. Deţinerea unui dispozitiv electronic care poate recepta semnale de dincolo de graniţă este o crimă. Supravegherea este permanentă, la fel ca propaganda care se revarsă din difuzoarele montate în clădirile de apartamente şi în pieţele din sate.

Vizitatorii în Coreea de Nord relatează deseori că oamenii de acolo par fericiţi. Cu ani în urmă, în Birmania aflată sub conducere militară, am auzit aceeaşi poveste de la generalii care conduceau ţara atunci cu o mână de fier. „Priviţi în jur, mi s-a spus. Toată lumea zâmbeşte”. Nu ştiu ce s-ar întâmpla dacă ar avea loc vreodată alegeri libere şi corecte în RDPC. Ştim că atunci când birmanezii au avut, în sfârşit, şansa să voteze, opoziţia democrată a câştigat peste optzeci şi cinci la sută din locurile în parlament.

Ştim, de asemenea, că în Coreea de Nord de azi există aproximativ o sută de mii de deţinuţi politici, mai mult decât în orice altă ţară – iar acesta nu este un simptom al mulţumirii.

Ne-am obişnuit să vorbim critic despre reprimarea libertăţilor civile oriunde au loc asemenea încălcări; însă în Coreea de Nord trebuie să ne întrebăm dacă poate fi suprimat ceva ce nu a fost permisniciodată. RDPC este un ISIS laic; existenţa sa oferă şi alte dovezi ale tragediei la care se poate ajunge atunci când puterea este concentrată în mâinile câtorva oameni pentru prea multă vreme.

CINCISPREZECE

PREŞEDINTELE STATELOR UNITE

Statele Unite au fost o sursă de speranţă pentru milioane de oameni înainte de întemeierea lor. Scriind de la Paris în 1776, Benjamin Franklin a asigurat Congresul Continental: „Toată Europa e pentru noi. Tirania este atât de înstăpânită în restul lumii, încât ideea de refugiu în America pentru cei care iubesc libertatea provoacă o bucurie generală, iar cauza noastră este considerată cauza întregii omeniri”.1 în timpul Războiului Civil, mai ales în urma Proclamaţiei de Emancipare, idealiştii din multe colţuri ale Europei au traversat Atlanticul pentru a se alătura cruciadei împotriva sclaviei. La New York, o brigadă internaţională, denumită Giuseppe Garibaldi, în cinstea generalului italian, a fost înfiinţată pentru a ajuta armata lui Lincoln. Garibaldi a declarat: „Problema americană este despre viaţă, pentru libertatea lumii”.2 O apreciere mai puţin favorabilă, dintr-o sursă foarte diferită, a venit mulţi ani mai târziu:

1 Stacy Schiff, *A Great Improvisation*: *Franklin, France, and the Birth of America*, New York, Henry Holt, 2005, p. 64

2 Don H. Doyle, *The Cause of AU Nations*: *An* International *History of the American Civil War*, New York, Basic Books, 2015, p. 299

„Începuturile unei mari noi ordini sociale, bazată pe

principiul sclaviei, a fost distrusă de acel război, se plângea Adolf Hitler, şi, odată cu ele, a fost distrus şi embrionul unei Americi cu adevărat măreţe”.[113]

Hitler îşi imagina că Statele Unite îi acceptă atât de mult părerile, încât avea să ia partea celui de-al Treilea Reich în cele din urmă. Scriitorii nazişti evidenţiau în mod regulat cotele de imigraţie antiasiatică din America şi legile rasiste Jim Crow pentru a respinge criticile străine la adresa propriilor statute discriminatorii. Chiar şi revendicările germane în privinţa *Lebensraumului* şi-au găsit modelul în expansiunea Americii către Vest, perioadă în care, după cum remarca Hitler, soldaţii americani şi primii colonişti „au împuşcat [...] milioane de Piei Roşii”[114].

Cu toate astea, povestea naşterii Americii – înfăşurată în scutecul prozei lui Jefferson – a fost întotdeauna suficient de puternică pentru a depăşi contradicţiile interne. Americanii nu au încetat niciodată să înveţe din greşeli, în parte pentru că fiecare generaţie a avut idealul egalităţii cu care să se măsoare. Astfel, Hitler a subestimat Statele Unite şi, din pricina acestei greşeli, a plătit un preţ enorm.

Când, în primăvara anului 1944, eram în Anglia cu familia mea, am văzut pentru prima dată de aproape soldaţi americani. În timpul lor liber, soldaţii se plimbau nepăsători prin oraş, urmaţi de copii ca mine care strigau „Hei, Joe, ai vreo gumă, amice?” Timp de câteva săptămâni, soldaţii au putut fi văzuţi în uniformele lor verde-oliv conducând jeepuri de camuflaj, camioane şi vehicule amfâbii cu aspect ciudat, numite Raţe. Când venea momentul să lupte, erau pregătiţi. La primele ore ale dimineţii de 6 iunie, Operaţiunea Overlord, invazia Normandiei, a fixat cinci capete de pod de-a lungul unei porţiuni extrem de disputate de 90 km pe coasta Franţei. În ciuda vântului rece dinspre nord-vest, o sută şaizeci de

113 Ibid., p. 10

114 James Whitman, „Why the Nazis Loved America“, Time, 21 martie 2017

mii de soldaţi au traversat Canalul într-o flotilă atât de densă de nave şi bărci, încât aproape părea posibil să mergi pe jos din Anglia în Franţa. Pe cer, peste unsprezece mii de avioane de război ale Aliaţilor au slăbit apărarea duşmanilor şi au împiedicat atacurile aeriene.

În astfel de momente de încercare, o ţară îşi descoperă propriul ţel şi îşi modelează o identitate unică în ochii lumii. Tot atunci se făuresc aşteptările în privinţa unei conduceri fără hiatusuri. De la „Daţi-mi libertate sau moarte" la „Domnule Gorbaciov, dărâmaţi zidul ăsta!", lumea s-a aşteptat ca Statele Unite să vorbească, aşa cum a spus John Quincy Adams de la început, „deşi deseori pentru urechi nepăsătoare şi deseori dispreţuitoare, limba libertăţii egale, a dreptăţii egale şi a drepturilor egale"[115].

Aceasta este tradiţia măreaţă şi responsabilitatea solemnă pe care o moştenește fiecare preşedinte american când depune jurământul. Fiecare răspunde acestei chemări într-un mod care reflectă caracterul, integritatea şi seriozitatea ţelurilor acelui lider.

Lui Donald Trump îi place să recite o poezie despre o femeie nesăbuită, dar cu inimă bună, care merge să se plimbe într-o zi de iarnă şi dă peste un şarpe pe jumătate îngheţat. Ea aduce cu blândeţe reptila în casa ei, o aşază lângă foc, îi dă lapte şi miere şi o însănătoşește. Bucuroasă să vadă că şarpele o duce bine, femeia îl ridică şi acesta o muşcă de piept. Pe punctul de-a muri, ea îşi întreabă pacientul de ce a fost nerecunoscător şi i se răspunde: „Taci, femeie proastă, ştiai foarte bine că sunt şarpe înainte să mă primeşti la tine". Scăldat în râsete şi aplauze, preşedintele îşi întreabă publicul: „Aşa se explică, oameni buni? Aşa se explică?" Apoi adaugă: „Vom construi zidul, oameni buni. Nici să nu vă faceţi griji. Mergeţi la culcare. Mergeţi acasă, mergeţi la culcare".[116]

115 John Quincy Adams, discurs în Camera Reprezentanților a Statelor Unite, 4 iulie 1821

116 Donald J. Trump, remarci în cadrul adunării Make America Great Again, Harrisburg, Pennsylvania, 29 aprilie 2017. http://transcripts.cnn.com/ TRANSCRIPTS/1704/29/se.02.html

Cu nişte decenii în urmă, George Orwell a sugerat că descrierea cea mai bună într-un cuvânt a unui fascist este „agresor”, iar în ziua invadării Normandiei, Franklin Roosevelt s-a rugat la Atotputernic pentru „o pace invulnerabilă la maşinaţiunile oamenilor nevrednici”[117]. La polul opus, ochii preşedintelui Trump se aprind când oamenii puternici zdrobesc opoziţia, dau la o parte limitările legale, ignoră criticile şi fac orice este nevoie ca să obţină ceea ce vor.

În iunie 2016, Rodrigo Duterte a ajuns şeful guvernului în Filipine. La acea vreme, a câştigat notorietate la nivel mondial pentru faptul că se baza pe poliţie şi pe justiţiari civili pentru a-i ucide pe cei bănuiţi că sunt vânzători de droguri. El insista că politica lui de a trage din prima este dură în privinţa criminalităţii, însă tăişul de cuţit al acestei durităţi cade peste ceea ce este deja cea mai dezavantajată parte a populaţiei ţării. Potrivit buletinelor de ştiri, numărul filipinezilor ucişi de poliţie în timpul preşedinţiei lui Duterte depăşește zece mii. Nu ştim, cum nu ştie nici el, câţi dintre cei morţi aveau arme, câţi erau vinovaţi de vânzare de droguri şi câţi au fost împuşcaţi din greşeală sau fără niciun motiv. Ceea ce ştim este că Duterte a concentrat focul asupra străzilor şi că oamenii care profită cel mai mult din comerţul cu droguri trăiesc în apartamente de lux sau pe moşii izolate. Ştim şi că poliţia cere mită pentru a îndepărta nume de pe listele cu persoane de ucis, că multe dintre familiile victimelor sunt atât de sărace încât se bazează pe ajutoarele altora ca să cumpere sicrie şi că Duterte ia toată povestea asta tristă în râs, îndemnând publicul să investească în pompe funebre şi lăudându-se: „Eu vă livrez cadavrele”[118]. Duterte le-a spus poliţiştilor care sunt acuzaţi că au abuzat de autoritatea lor să pledeze vinovaţi ca să-i poată ierta şi

---

117 Franklin D. Roosevelt, discurs radio, Washington, D.C., 6 iunie 1944

118 The Duterte Manifesta, Quezon City, Filipine, ABS-CBN Publishing, 2016, p. 40

promova. La începutul mandatului său, Donald Trump la sunat pe Duterte ca să-l felicite că face „o treabă incredibilă”[119].

În 2013, generalul egiptean Abdel Fattah el-Sisi a preluat puterea printr-o lovitură militară. Ca preşedinte, a dat înapoi ceasul Primăverii Arabe şi a instalat exact genul de regim neaerisit politic de care demonstranţii din Piaţa Tahrir credeau că scăpaseră cu doi ani mai devreme. Astăzi, încă o dată, guvernul egiptean cenzurează dezbaterile publice, folosind forţa letală împotriva protestatarilor, hărţuind jurnaliştii, scoţând în afara legii opoziţia politică şi umplând închisorile cu zeci de mii de disidenţi – unii laici, alţii religioşi. Nu există o formulă mai de încredere pentru generarea viitorilor terorişti. După părerea lui Donald Trump, el-Sisi este „fantastic”[120].

Regatul Bahrain discriminează sistematic majoritatea şiită, îi lasă pe disidenţi fără cetăţenie, menţine presiunea asupra societăţii civile şi refuză să tolereze opoziţia politică serioasă. Statele Unite şi Bahrainul au importante interese strategice comune, însă relaţia a fost tensionată, în trecut, din pricina dezacordurilor în privinţa drepturilor omului. În 2017, preşedintele Trump l-a asigurat pe monarhul ţării că „nu vor fi tensiuni cu administraţia lui”[121].

În luna aprilie a aceluiaşi an, preşedintele Erdogan a câştigat la mustaţă un referendum popular care să modifice constituţia Turciei, să-i sporească puterile şi să-i permită să rămână în funcţie poate chiar până în 2029. Majoritatea liderilor democraţi au considerat rezultatul regretabil. Reacţia lui Trump a fost să pună mâna pe telefon şi să-l felicite pe Erdogan pentru victorie.

Admiraţia preşedintelui pentru autocraţi este atât de înrădăcinată, încât se extinde spre oameni chiar mai puţin

---

119 Michael Gerson, „Trump’s Embrace of Strongmen Is a Very Bad Strategy“, Washington Post, 22 iunie 2017

120 Ibid.

121 Ibid.

demni de respect decât aceştia. Pentru Trump, Saddam Hussein „a fost un om rău, un om foarte rău. Dar ştiţi ce a făcut foarte bine? A ucis terorişti. Asta a făcut foarte bine. Nici nu li se citeau drepturile. Nu stăteau de vorbă. Dacă erau terorişti, se termina totul”.[122] Cât despre Kim Jong-un: „Trebuie să-i recunoaştem meritele. Câţi oameni tineri – avea vreo douăzeci şi cinci sau douăzeci şi şase de ani când a murit tatăl lui – preiau conducerea acestor generali duri şi dintr-odată [...] el e şeful. E incredibil. L-a eliminat pe unchiul lui. L-a eliminat ba pe unul, ba pe altul. Adică tipul ăsta nu se joacă”.[123] În cele din urmă, despre Vladimir Putin: „Un om atât de respectat în ţara lui şi în afara ei”.[124]

Nu este nimic neobişnuit ca un lider naţional să vorbească frumos despre altul. O linguriţă de zahăr poate fi la fel de utilă în relaţiile cu diplomaţii străini ca în psihologia copiilor, pentru că aceste domenii sunt legate unul de altul. Atunci, Trump nu poate fi învinuit pentru că încearcă să dezvolte relaţii cordiale cu omologii săi de peste ocean; într-adevăr, este un element crucial al slujbei lui. Însă două aspecte ale abordării sale sunt îngrijorătoare. În primul rând, susţine acţiunile liderilor străini care subminează instituţiile democratice. În al doilea rând, în timp ce noi considerăm că este nepoliticos să critici o ţară precum China sau Rusia din pricina drepturilor omului, el nu a ezitat să se ia la harţă pe subiectul politicii de imigrare cu aliatul nostru, Australia, sau cu liderii britanici din pricina postărilor antimusulmane, sau pe tema schimburilor cu parteneri comerciali atât de valoroşi precum Mexic, Canada, Germania „rea, foarte rea”[125] sau – într-un moment extrem

122 Trump, miting în campania electorală, Raleigh, Carolina de Nord, 6 iulie 2016

123 Trump, miting în campanie electorală, Ottumwa, Iowa, 9 ianuarie 2016

124 Jeremy Diamond, „Timeline: Donald Trump’s Praise for Vladimir Puțin“, CNN, 29 iulie 2016

125 Anthony Faiola, „The Germans Are «Bad, Very Bad»: Trump’s Alleged Slight Generates Confusion, Backlash“ , Washington Post, 26

de prost – cu Coreea de Sud, aflată sub ameninţare nucleară.

Când ambasadoarea Nikki Haley declară, în mod straniu, că şeful ei „îi plesneşte pe oamenii care trebuie [şi] îi îmbrăţişează pe cei care trebuie”[126], ea spune adevărul pe dos.

Felul în care Trump vede Statele Unite este sumbru. Dintre mantrele lui preferate, tribunalele din SUA sunt părtinitoare, FBI-ul este corupt, presa minte aproape întotdeauna şi alegerile sunt măsluite. Impactul local al acestor acuzaţii este de demoralizare şi divizare. Americanii nu au auzit niciodată un preşedinte vorbind cu atâta dispreţ insistent la adresa instituţiilor americane. Însă publicul lui Trump este unul global. În loc să-i încurajeze pe alţii să respecte şi să urmeze exemplul Statelor Unite, el îi sfătuieşte contrariul. Această schimbare are un efect dăunător, mai ales în ţările unde există puţine instrumente de control al puterii executive. În astfel de locuri, vieţile reporterilor de investigaţie, ale juriştilor independenţi şi ale altora care sunt în căutarea adevărului sunt în pericol în cele mai bune împrejurări. Pericolul creşte când ocupantul Casei Albe ridiculizează credibilitatea profesiilor lor. Asta nu înseamnă că jurnaliştii şi judecătorii ar trebui să fie dincolo de orice critică, însă acuzaţiile lui Trump sunt atât de nesăbuite şi extinse încât pot fi – şi sunt – folosite pentru a discredita profesii întregi, esenţiale pentru democraţie.

În prima lună în funcţie, Trump a exclus nişte reporteri importanţi de la o conferinţă de presă. Aproape imediat, guvernul din Cambodgia a ameninţat că va alunga din ţară un contingent de jurnalişti americani. Purtătorii de cuvânt de la Phnom Penh au spus că au primit un „mesaj clar”[127] de la Trump că „ştirile transmise de acele

---

mai 2017

126 Nikki Haley, conferință de presă, Casa Albă, 14 septembrie 2017

127 Phay Siphan, citat în Mike Ives, „Cambodian Government Cites Trump in Threatening Foreign News Outlets“, New York Times, 28 februarie 2017

mijloace media nu reflectă adevărul”, adăugând că „libertatea de exprimare [...] trebuie să respecte puterea statului”.

Guvernul Cambodgiei a fost primul dintre multele – printre care şi cele din Ungaria, Libia, Polonia, Rusia, Somalia şi Thailanda – care a insistat că ştirile negative despre ei sunt false, fără alt motiv decât că presa nu poate fi de încredere. Conform *Ziarului Poporului*, organul informativ al Partidului Comunist Chinez: „Dacă preşedintele Statelor Unite pretinde că mijloacele media din ţara sa sunt o pată pe obrazul Americii, atunci relatările negative despre China nu ar trebui crezute, fiindcă este posibil ca părtinirea şi agenda politică să denatureze imaginea reală”.[128] Abilitatea unei prese libere şi independente de a trage la răspundere liderii politici este ceea ce face posibilă o guvernare deschisă – este bătaia inimii unei democraţii. Trump este hotărât să oprească sau să încetinească acea bătaie de inimă. Este un cadou pentru dictatori şi, venind din partea conducătorului Statelor Unite, este un motiv de ruşine.

La Washington şi peste ocean, preşedintele s-a întâlnit cu numeroşi lideri care ignoră drepturile civile şi politice ale cetăţenilor săi. În loc să-i îndemne la reformă, el schimbă subiectul. Când administraţia lui ia poziţie în privinţa drepturilor omului, este pentru a lansa critici la adresa celor mai facile ţinte, cum ar fi Cuba, Venezuela şi Iran.

În timpul campaniei, candidatul Trump a fost întrebat despre importanţa unui proces echitabil. El a răspuns: „Când lumea vede cât de rău arată Statele Unite, iar noi începem să vorbim despre libertăţile civile, nu cred că suntem un mesager foarte bun”.[129] Pentru o persoană care este gata să creadă cele mai bune lucruri despre ea însăşi,

128 „ Autocrats Across the Globe Echo Trumps «Fake News» Swipes“, New York Times, 13 decembrie 2017

129 Trump, intervievat de David E. Sânger și Maggie Haberman, „Donald Trump on NATO, Turkey s Coup Attempt and the World“, New York Times, 21 iulie 2016

este ciudat că preşedintele pare orb faţă de ceea ce defineşte cel mai bine America – şi ezită să vorbească în sprijinul principiilor care sunt mai strâns legate de Statele Unite decât de orice altă ţară din lume.

Ca ambasador la ONU şi secretar de stat, am căutat să am întâlniri cu sute de oficiali străini ca să susţin, de exemplu, eliberarea unui prizonier politic, a unui jurnalist închis, sprijinirea libertăţii religioase sau respectul pentru un proces electoral cinstit şi deschis. În general, acestea nu au fost întâlniri plăcute – gazdele mele îmi ofereau un ceai şi-un fursec; eu spuneam „mulţumesc", apoi începeam să mă plâng. Chinezii erau foarte vehemenţi, afirmând că astfel de probleme nu sunt treaba nimănui, doar a lor.

În mod obişnuit, nu este genul de discuţie în timpul căreia oricare dintre tabere să cedeze vreun punct, dar asta nu înseamnă că un compromis nu are valoare. Cel puţin, creşterea numărului de cazuri de nerespectare a drepturilor omului poate să-i aducă în defensivă pe cei care le încalcă şi să-i forţeze să înfrunte anchetele din partea presei. Poate şi să salveze vieţi. Jimmy Carter şi Ronald Reagan au fost preşedinţi foarte diferiţi, însă tranziţia între cei doi, la începutul anului 1981, a fost marcată de o colaborare istorică. Convinsă că Reagan, un anticomunist hotărât, nu avea să obiecteze, dictatura sud-coreeană a pregătit executarea celui mai cunoscut disident liberal din ţară, Kim Dae-jung. La cererea lui Carter, Reagan şi-a trimis principalul consilier pe probleme de siguranţă naţională la Seoul cu mesajul că *se împotrivea* – ferm. Viaţa lui Kim Dae-jung a fost cruţată şi, optsprezece ani mai târziu, am avut plăcerea de a-l întâlni cu ocazia alegerii sale ca preşedinte ale Coreei.

Cât despre faptul că America a luat poziţie în privinţa drepturilor omului, răspunsul meu este că „luarea de poziţie" este pe lângă subiect. Adevărata întrebare este: cine are *responsabilitatea* de a susţine drepturile omului? Răspunsul la întrebare este: toată lumea. Dacă un parcurs istoric dezonorant ar fi de ajuns pentru a descalifica o ţară

de la a-şi mai exprima punctul de vedere, guvernele ar putea ucide, tortura şi brutaliza cetăţenii fără cea mai mică teamă de critici sau sancţiuni. O astfel de lume ar fi mai puţin stabilă şi plină de mai multă suferinţă decât cea pe care o avem. De ce ne-am dori aşa ceva? în măsura în care Statele Unite trăiesc într-o casă de sticlă, trebuie să o reparăm; însă nu există scuză pentru abordarea de tipul „nu vedem nimic rău, nu auzim nimic rău” faţă de conflictul dintre democraţie şi dictatură. Este mai bine să fii acuzat că ai standarde duble decât să fii condamnat – din pricina propriului refuz de a acţiona – că nu respecţi niciun fel de standard.

Decenii întregi, ţara noastră a trecut prin cel mai mare furt de locuri de muncă din istoria lumii. Voi, în Pennsylvania, o ştiţi mai bine decât oricine. Fabricile noastre au fost zăvorâte, uzinele de oţel închise, iar locurile noastre de muncă au fost furate şi trimise departe, în alteţări, dintre care de unele nici nu aţi auzit vreodată. Politicienii au trimis soldaţi să protejeze graniţele naţiunilor străine, însă au lăsat graniţele Americii larg deschise pentru a fi încălcate de toţi.

Am cheltuit miliarde şi miliarde de dolari pe proiecte globale şi totuşi, în timp ce bandele ne inundau ţara, n-am fost în stare să oferim siguranţă propriului popor. Guvernul nostru s-a grăbit să intre în acorduri internaţionale în care Statele Unite plătesc costurile şi suportă poverile, în timp ce alte ţări se bucură de beneficii şi nu plătesc nimic.1

Aceste remarci, rostite în faţa unei mulţimi pline de admiraţie din Harrisburg, Pennsylvania, în aprilie 2017, sunt tipice pentru retorica lui Trump. Şi aici, imaginea pe care ei o zugrăvesc este sumbră. Preşedintele pretinde că Statele Unite „au fost nerespectate, batjocorite şi furate timp de mulţi, mulţi ani de oameni care au fost mai inteligenţi, mai vicleni şi mai duri” 2. Vrea ca toţi compatrioţii săi să se considere victimele negociatorilor care au ajutat străini fără a primi nimic în schimb şi care se angajează cu credulitate în acorduri comerciale şi

ecologice vizibil nedrepte. Această apreciere lugubră este întâmpinată cu fluierături entuziaste şi aplauze de mulţi americani care, dintr-un motiv sau altul, se simt nemulţumiţi. Sursele acestei nemulţumiri pot include greutăţile economice, disconfortul

1 Donald J. Trump, remarci în cadrul adunării Make America Great Again, Harrisburg, Pennsylvania, 29 aprilie 2017

2 Trump, intervievat de David E. Singer şi Maggie Haberman, „Donald Trump Expounds on His Foreign Policy Views”, *New York Times*, 26 martie 2016 faţă de schimbările sociale şi culturale sau convingerea celor sceptici că majoritatea funcţionarilor publici simt incompetenţi, corupţi sau ambele.

Trump exprimă păreri similare de decenii întregi, aşa că sinceritatea lui nu poate fi pusă la îndoială în mod rezonabil, însă abordarea este cea a unui demagog. Analiza lui este plină de aserţiuni vociferate, încărcate de vorbe goale, iar argumentele lui sunt menite să exploateze nesiguranţa şi să stârnească nemulţumirea. Un vorbitor cu o abordare mai obiectivă ar fi observat scăderea şomajului din Pennsylvania, sub cinci la sută de la opt la sută în anii precedenţi, şi cele peste două sute de mii de locuri de muncă din stat susţinute de exporturi, în mare parte către Canada, Mexic şi China. La nivel naţional, între 2009 şi 2016, inflaţia a rămas redusă, numărul şomerilor a scăzut cu mai mult de jumătate, iar forţa de muncă din SUA a crescut cu douăsprezece milioane. Trump a moştenit o economie care, printre ţările mai mari decât Elveţia, a fost cea mai competitivă din lume. Întotdeauna este loc de mai bine, însă imaginea pe care o creează preşedintele despre America, ţara care pierde la toate negocierile, este, pur şi simplu, falsă. Intenţia lui aparentă, prin urmare, nu este să vorbească despre mânie pentru a o domoli, ci pentru a o stârni şi mai tare.

Arhitecţii politicii externe a lui Trump folosesc două etichete pentru a descrie structura pe care au construit-o:

„realism principial” şi „America pe primul loc”. Realismul principial este doar un slogan; America pe primul loc este însă un slogan care are un trecut. Fondat în 1940, întâiul Comitet al Americii (America First Committee – AFC) a adus laolaltă pacifişti, izolaţionişti şi simpatizanţi ai naziştilor care să lupte cu posibila intrare a ţării în al Doilea Război Mondial. AFC s-a opus creării serviciului militar şi a unei iniţiative Land-Lease (împrumut şi închiriere) a lui Roosevelt, al cărei scop era să furnizeze britanicilor hrană şi arme în timp ce se străduiau să supravieţuiască atacului german. La douăsprezece luni de la înfiinţare, comitetul avea un număr de peste opt sute de mii de membri şi atrăgea sprijinul din tot spectrul politic – magnaţi corporatişti şi socialişti deopotrivă. La popularitatea sa a contribuit foarte mult celebrul aviator Charles Lindbergh, care se temea că influenţa evreiască împingea ţara într-un conflict în care, după părerea lui, nu avea niciun motiv să lupte.

La patru zile de la atacul japonezilor de la Pearl Harbor, Hitler a declarat război Statelor Unite. AFC s-a destrămat în scurt timp şi, în deceniile care au urmat, numele său a purtat stigmatul naivităţii şi orbirii morale. Acum s-a întors „America pe primul loc” – dar ce înseamnă asta?

Preşedintele spune că „toate deciziile în domeniul comerţului, al impozitelor, al imigrării, al afacerilor externe se vor lua în beneficiul muncitorilor şi familiilor americane”[130]. La ONU, a declarat: „Voi pune mereu America pe primul loc, la fel cum voi, ca lideri ai ţărilor voastre, veţi pune şi ar trebui să puneţi mereu ţările voastre pe primul loc”.[131] Această premisă – că fiecare naţiune ar trebui să aibă grijă de propriile interese – nu este tocmai o revelaţie. Cine ar putea presupune ceva diferit? Ceea ce ignoră afirmaţia lui este miza pe care o au

130 Trump, discurs inaugural, Washington, D.C., 20 ianuarie 2017

131 Trump, discurs la Adunarea Generală a ONU, New York, 19 septembrie 2017

toate ţările în soarta altora. Lindbergh era dispus să accepte o Europă dominată de nazişti pentru că o considera preferabilă riscurilor şi costurilor războiului. Dacă ar fi învins această părere şi al Treilea Reich ar fi fost încă la conducere? Ar fi fost cu adevărat în sprijinul intereselor Americii?

Principalii consilieri ai lui Trump l-au lăudat pentru „perspectiva clară că lumea nu este o «comunitate globală», ci o arenă unde naţiunile, actorii neguvernamentali şi afacerile se luptă şi se concurează pentru avantaje”[132]. Această formulare nedumereşte pentru că, deşi e corect să spui că lumea nu este chiar ca în Sesame Street, *este* un loc unde oamenii din toate ţările trebuie să trăiască. Să reduci întreaga noastră existenţă la o luptă competitivă pentru avantaje economice şi politice între peste două sute de ţări nu este o perspectivă clară, este miopie. Oamenii şi naţiunile se află în concurenţă, dar asta nu e tot ce fac. Imaginaţi-vă un oraş mic din America, sau un sat din Africa, sau un oraş din Asia unde nu există sentimentul comunităţii, nu se împarte responsabilitatea, nimeni nu are grijă de ceilalţi – doar o luptă zilnică sumbră de a „câştiga” în detrimentul semenilor. Ale cui interese ar fi atunci pe primul loc?

La nivel global, nu există provocare economică, de securitate, tehnologică, ecologică sau legată de sănătate pe care o ţară, orice ţară, să o poată înfrunta mai bine singură decât prin efortul comun al semenilor. Este datoria diplomaţilor să sprijine această cooperare. Perspectiva lui Trump asupra vieţii ca o sălbăticie cu lupte crâncene în stil darwinian nu corespunde cu lumea extrem de interdependenţă în care trebuie deseori să ne unim forţele, dacă vrem să profităm la maximum de ceea ce avem.

Guvernele responsabile înţeleg acest lucru, însă nu guvernele responsabile sunt cele care provoacă cea mai multă durere. Desemnarea” (Completaţi spaţiul gol) pe

---

132 H. R. McMaster și Gary Cohn, „America First Doesri t Mean America Alone“, Wall Street Journal, 30 mai 2017

primul loc” ca regulă de aur în relaţiile internaţionale oferă o justificare bună la toate pentru ca tiranii să facă orice doresc. Care este motivul Pyongyangului să construiască arme nucleare, dacă nu să pună pe primul loc interesele nord-coreene? Anexând Crimeea, Puţin a pus dorinţele ruşilor mai presus de legea internaţională. De ce, dacă nu pentru propriul beneficiu, intervine Iranul în treburile vecinilor săi? Timp de secole, puterile imperiale au comis atrocităţi economice şi fizice împotriva populaţiilor din colonii pentru a-şi ridica propriile ţări şi propriii monarhi. Hitler a invadat Cehoslovacia pentru a-şi ajuta patria „să concureze pentru avantaj”. La baza fascismului este teoria că naţiunile au dreptul să ia orice vor fără alt motiv decât că asta îşi doresc. Există reguli de aur mai bune.

A doua sursă de neclaritate din perspectiva lui Irump este că nu oferă nicio motivaţie pentru prietenie. Dacă fiecare naţiune se concentrează numai să câştige un avantaj faţă de toate celelalte, nu poate exista încredere, nici relaţii speciale, nici răsplată pentru ajutorare şi nici pedeapsă pentru cinism – pentru că cinismul este tot ceea ce promitem şi tot ceea ce aşteptăm. Această atitudine explică părerea stranie a preşedintelui că NATO este o stratagemă de protecţie în care Statelor Unite „li se datorează” miliarde de dolari pentru că ar fi angajat forţele sale armate pentru siguranţa altora. Personal, n-am considerat niciodată NATO ca o propunere de afaceri; este ceva mult mai preţios. Alianţa este un aranjament politic şi militar unic care, timp de peste şapte decenii, a creat condiţii Europei şi Statelor Unite să pregătească, să instruiască: şi să împartă informaţii şi să lupte împotriva pericolelor comune. Este piatra de căpătâi a păcii mondiale şi un testament viu al voinţei noastre colective; nu poţi să pui un preţ pe aşa ceva.

Cursul pe care îl predau la Georgetown este despre instrumentele politicii externe şi despre cum să le folosim. Din câte am văzut, preşedintele l-ar trece cu dificultate. El

se consideră un maestru al fanfaronadei şi cacealmalei, ceea ce poate fi o tactică eficientă dacă este folosită cu măsură. În timpul Războiului Rece, Henry Kissinger a încercat să smulgă o serie de concesii de la sovietici sugerând că Nixon era puţin nebun şi că nu se putea şti ce ar putea face dacă nu obţinea ce dorea. Dat fiind stilul indisciplinat al lui Trump, o strategie similară acum ar avea cu siguranţă avantajul credibilităţii. Trump poate să pară puţin dezaxat. Însă imprevizibilitatea este o trăsătură, nu o strategie. Întrebarea este dacă înclinaţia preşedintelui pentru insulte şi ameninţări trăsnite este legată de un plan de a progresa către obiectivele specifice de siguranţă naţională.

Dacă este aşa, cât de bine funcţionează planul? încearcă liderii străini importanţi să-l înduplece pe Trump susţinând mai mult obiectivele Statelor Unite, sau îl ignoră şi îşi negociază propriile acorduri? Preşedintele îi convinge pe alţii să-l urmeze sau este manipulat pentru a prelua agendele altora, de exemplu cea a Arabiei Saudite în Orientul Mijlociu? într-o artă care necesită experienţă, judecată sănătoasă şi viziune pentru a înţelege impactul deciziilor de azi asupra lumii de mâine, cât de bine se descurcă Trump în comparaţie cu omologii săi?

La fel ca în majoritatea arenelor, percepţiile politicii externe ajută la modelarea rezultatelor politicii externe. Eu, una, nu resping posibilitatea ca dispreţul nesăbuit al preşedintelui pentru convenţiile diplomatice ar putea, în unele cazuri, să fie exact ceea ce este nevoie ca oamenii să se trezească şi să vadă noi posibilităţi. Niciun om care a fost într-o poziţie-cheie, inclusiv eu, nu poate privi în urmă la perioada petrecută în funcţie iară regretul că a lăsat multe probleme nerezolvate. Poate că Trump are răspunsul, după cum a afirmat, pentru semnarea unor acorduri comerciale mai bune, asigurarea păcii între arabi şi israelieni, lichidarea programului nuclear al Coreei de Nord şi combaterea extremismului violent. Sper că îl are.

Există unii care îl consideră pe Trump un om lipsit de

inteligenţă. Eu nu fac o astfel de acuzaţie. Însă mărturisesc faptul că mă îngrijorează stabilitatea lui şi fragilitatea transparentă a orgoliului său. Până acum, la nivel public, realizările sale sunt puţine, dar preşedintele recunoaşte că nu se îndoieşte de cât de bine se descurcă. Comentariul său pentru *New York Times*: „Mă duc în Polonia şi ţin un discurs. Duşmanii mei din presă, duşmanii mei spun că a fost cel mai mare discurs ţinut vreodată pe teritoriu străin de un preşedinte”.[133] Pentru Fox News, despre numărul record de locuri vacante importante în Departamentul de Stat: „Eu sunt singurul care contează”.[134] Pentru revista *Time*: „Sunt o persoană foarte instinctuală, însă instinctul meu se dovedeşte a fi corect”.[135] Pentru lumea întreagă, pe Twitter: „Sunt un geniu foarte stabil”[136].

Genială sau nu, această preşedinţie a fost deseori dureros de privit. Mi se pare şocant să traversez Atlanticul şi să aud America descrisă ca o ameninţare la adresa valorilor şi a instituţiilor democratice. La o lună de la investirea lui Irump, şeful Consiliului Europei a enumerat patru pericole pentru UE: Rusia, terorismul, China şi Statele Unite. În urma unei vizite a lui Trump, Angela Merkel, exasperată, a spus: „Vremurile în care ne puteam baza deplin unii pe alţii s-au cam sfârşit”[137]. De la începutul anului 2017, sondajele arată un declin vizibil în respectul faţă de Statele Unite. În Germania, încrederea că te poţi baza pe preşedintele american să facă ceea ce este corect a scăzut de la optzeci şi şase la sută pentru predecesorul său la unsprezece la sută pentru Trump. În

---

133 Trump, intervievat de Peter Baker, Michael S. Schmidt și Maggie Haberman, „Excerpts from the Times’s Interview with Trump“, New York Times, 19 iulie 2017.

134 Trump, intervievat de Laura Ingraham, The Ingraham Angley Fox News, 2 noiembrie 2017.

135 Trump, intervievat de Michael Scherer, Time, 23 martie 2017.

136 Trump, citat în David Nakamura și Karen Tumulty, „Trump Defends Fitness for Office“, Washington Post, 7 ianuarie 2018.

137 Samuel Osborne, „Angela Merkel Says Germany Can No Longer Rely on Donald Trump’s America“, Independent (UKX, 28 mai 2017.

Franţa, scăderea a fost de la optzeci şi patru la sută la paisprezece la sută; în Japonia, de la şaptezeci şi patru la sută la douăzeci şi patru la sută; în Coreea de Sud, de la optzeci şi patru la sută la şaptesprezece la sută.

Este adevărat că Trump a învăţat de când este în funcţie. Uneori, a dat dovadă de o conştientizare reală a seriozităţii responsabilităţilor sale. Merită lăudat pentru păstrarea sancţiunilor în privinţa Crimeei împotriva Rusiei, a trimiterii de arme în Ucraina asediată şi conducerea unei campanii militare eficiente împotriva ISIS. în decembrie 2017, a implementat o lege, Legea Magnitsky, care impune penalităţi indivizilor şi entităţilor acuzate de corupţie şi încălcări ale drepturilor omului. Multe poziţii ale SUA în privinţa altor probleme importante au rămas neschimbate. Prea des însă a încercat Trump să-şi îndeplinească promisiunile din campanie pe care n-ar fi trebuit să le facă. Lista este lungă şi include: renunţarea la Acordul de la Paris privind schimbările climatice; plasarea într-o zonă de risc a beneficiilor aduse de acordul comercial NAFTA; denigrarea pactului nuclear cu Iranul; irosirea resurselor pentru zidul de la graniţa cu Mexicul; încercarea de a alunga imigranţii musulmani; şi propunerea tăierii bugetului nostru pentru diplomaţie, dezvoltare şi sănătate ecologică. Acestea şi alte acţiuni au ridicat semne de întrebare la scară largă despre disponibilitatea Americii de a ajuta – cu atât mai puţin a conduce – la rezolvarea problemelor globale. Dacă măreţia este obiectivul, ne îndreptăm în direcţia greşită.

Sunt întrebată deseori dacă sunt optimistă sau pesimistă. Răspunsul meu este: „Sunt o optimistă care îşi face multe griji”. Cred în continuare că Statele Unite au acumulat suficientă bunăvoinţă internaţională în intervalul dintre George Washington şi Barack Obama pentru a-şi reveni după ruşinea actuală – dar nu sunt sigură cât de extins sau persistent va fi răul, de unde şi grijile.

Posibilele daune pot fi de mai multe tipuri. Însăşi alegerea lui Trump poate stârni bănuieli în cercurile

internaţionale cu privire la judecata poporului american şi încrederea în sistemul democratic de a produce rezultate ce pot fi apărate. Este descurajant pentru activiştii pentru libertate şi de bun augur pentru autocraţi şi alţi lideri care au dezacorduri majore cu Statele Unite.

Neglijenţa trufaşă a comandantului suprem faţă de felul în care sunt primite cuvintele lui a uluit uneori lumea, inclusiv pe aliaţii tradiţionali din Europa şi Asia. Interesele noastre comune sunt atât de profunde, încât mă aştept ca membrii alianţei să continue să lucreze cu America atunci când este posibil. Cu toate acestea, mulţi dintre ei se tem – ca şi mine – că mentalitatea unilateralistă demonstrată de Trump va persista în Statele Unite şi după ce el se va retrage.

Înclinaţia preşedintelui pentru denigrarea altor ţări a costat America un capital imens de bunăvoinţă, în timp ce a consolidat perspectivele electorale ale politicienilor străini care îşi exprimă ostilitatea faţă de Washington şi politicile sale. Duşmănia sa faţă de musulmani este cu atât mai dăunătoare pentru că sprijină teoria cultivată de liderii terorişti că Statele Unite sunt în război cu islamul şi vor să-i tragă în jos pe musulmani. La începutul mandatului său, preşedintele a mers în Peninsula Arabică, a criticat Iranul, a vândut administraţiei arabe nişte arme şi a numit-o o victorie istorică în lupta împotriva extremismului violent. Nu a fost aşa. Spre finalul anului 2017, a recunoscut Ierusalimul drept capitala Israelului şi a spus că decizia avea să apropie posibila pace între Israel şi palestinieni. Mi-aş dori să fie adevărat, dar rezultatul mai probabil este o pierdere completă a credibilităţii diplomaţilor americani ca brokeri cinstiţi în regiune.

Există, de asemenea, un preţ pentru ideile învechite ale lui Trump despre comerţ. Preşedintele este obsedat cu corectarea dezechilibrelor dintre exporturi şi importuri, care au un efect mic asupra prosperităţii per ansamblu sau creării de slujbe bine plătite. În loc să se concentreze pe modernizarea acordurilor comerciale, pe ridicarea

standardelor de muncă şi ecologice şi pe aplicarea regulilor deja existente, preşedintele aruncă insulte şi ultimatumuri. Retragerea sa din Parteneriatul Trans Pacific, propus de administraţia anterioară, a contribuit la pierderea prestigiului american în regiunea cea mai dinamică a lumii, într-un moment în care preşedintele Xi Jinping al Chinei se remarcă a fi cel mai puternic lider al ţării sale de la apogeul dinastiei Qing, în secolul al XVIII-lea. Din punct de vedere istoric, Statele Unite au echilibrat prezenţa chineză în zona asiatică a Pacificului, însă abordarea haotică a lui Trump cu privire la relaţiile internaţionale a deteriorat imaginea Americii. În tot acest timp, Beijingul şi-a extins sistematic influenţa economică în regiunea Pacificului, precum şi în Asia Centrală şi Sudică, în Europa, Orientul Mijlociu, Africa de Nord şi America Latină – cam peste tot. Datorită fixaţiei lui Trump pentru „America pe primul loc", China se poate înfăţişă ca o campioană a comerţului liber, în ciuda taxelor simţitor mai mari, a restricţiilor de piaţă mai riguroase şi barierelor evidente ridicate în calea investiţiilor străine, comparativ cu Statele Unite. Pentru că influenţa într-un domeniu se suprapune deseori cu alte domenii, mă tem că următorul preşedinte american va moşteni o lume mai înclinată să urmeze direcţia Beijingului nu doar pe probleme economice, ci şi pe scăderea normelor în puncte-cheie, precum standardele de muncă, libertatea presei, libertatea religioasă şi drepturile omului.

Este important să ne amintim că acţiunile întreprinse astăzi depind în mare parte de aşteptările pentru viitor. Dacă o ţară se simte abandonată de Statele Unite sau nesigură în privinţa capacităţii ei de conducere, acea naţiune ar putea percepe o nevoie de a acţiona cu tărie – şi poate fără înţelepciune – de una singură. Cel puţin, ţara poate considera că nu are de ales decât să investească în ceea ce echivalează cu asigurarea politicii externe întărind legături cu alte ţări, lăsând America pe dinafară. Există şi şansa ca vorbele nestăpânite şi ameninţările negândite să

sporească brusc tensiunile, să stârnească panica în sufletul unora şi să-i împingă pe toţi peste margine, către război. Cu siguranţă, există destule locuri problematice – începând cu Orientul Mijlociu şi Peninsula Coreea – care să provoace nelinişti. În timpul Războiului Rece, am instalat linii directe pentru ca preşedintele american să poată aplana orice neînţelegere discutând direct cu liderii străini. Nu sunt sigură câtă încredere am putea avea astăzi în această opţiune.

În cele din urmă, şi mai serios decât orice, mă tem de o întoarcere la climatul internaţional care a dominat în anii 1920 şi 1930, când Statele Unite s-au retras de pe scena globală şi ţările din toată lumea şi-au urmărit ceea ce au considerat a fi propriile interese fără să se preocupe de scopurile mai importante şi de mai lungă durată. Când vorbea despre faptul că fiecare epocă are propriul fascism, scriitorul italian şi supravieţuitor al Holocaustului, Primo Levi, a adăugat că punctul critic poate fi atins „nu doar prin teroarea intimidării de către poliţie, ci prin tăgăduirea şi distorsionarea informaţiilor, prin subminarea sistemelor de justiţie, prin paralizarea sistemului de învăţământ şi prin răspândirea în nenumărate moduri subtile a nostalgiei după o lume în care domnea ordinea”[138]. Dacă are dreptate (şi eu cred că are), avem motiv să fim îngrijoraţi de spectrul tot mai mare de curente politice şi sociale care ni se prezintă azi – curente susţinute de dedesubturile întunecate ale revoluţiei tehnologice, de efectele corozive ale puterii, de dispreţul preşedintelui american faţă de adevăr şi de acceptarea tot mai mare a insultelor dezumanizante, a islamofobiei şi antisemitismului ca făcând parte din cadrul unei dezbateri publice normale. Încă nu am ajuns acolo, dar acestea par să fie nişte indicatoare pe drumul înapoi către o epocă în care fascismul găsea resurse şi tragediile individuale erau multiplicate de milioane de ori.

---

138 Stanislao Pugliese, „A Specter Haunting America: Trump and Italian Fascism“, La Voce di New Yorky 20 noiembrie 2016

ŞAISPREZECE COŞMARURI

t

Plasată în pieţele de legume din Chicago, *Ascensiunea lui Arturo Ui poate fi oprită* este o parabolă despre modul în care fasciştii pot ajunge în vârful unei comunităţi. În piesa lui Bertolt Brecht, un gangster ambiţios, încurajat de aghiotanţi lipsiţi de scrupule, şantajează un politician pentru a-i accepta numirea într-o funcţie importantă. De acolo, câteva acte de trădare, puţină violenţă cu ţintă precisă, puţină instruire pentru a vorbi în public şi câteva ameninţări sunt suficiente pentru a-şi zdrobi adversarii. Până se trage cortina finală, gangsterul a sedus publicul, a amuţit presa, a intimidat tribunalele şi a eliminat toată opoziţia, admiţând totodată că „nu este iubit”.

Scris în 1941, scenariul parodiază ascensiunea lui Hitler şi arată fascismul ca un prădător feroce, gata să exploateze – printre alte slăbiciuni omeneşti – timiditatea şi lăcomia. Brecht scoate în evidenţă încă un aspect: pentru ca fascismul să se extindă de pe străzi până în funcţiile înalte din stat, trebuie să-şi asigure sprijinul mai multor sectoare ale societăţii. Această observaţie are valoare astăzi datorită tendinţei tot mai mari din presă de a înfăţişă fascismul ca pe o excrescenţă logică a populismului şi să le atribuie pe ambele unei clase mijlocii nemulţumite, ca şi cum sentimentele antidemocratice ar fi proprietatea exclusivă a unui strat economic. Ele nu sunt şi nu este nimic intolerant sau părtinitor din fire în a fi populist, ceea ce dicţionarul Merriam-Webster defineşte ca „unul care crede în drepturile, înţelepciunea sau virtuţile oamenilor de rând”. Dacă mi s-ar oferi ocazia să aleg între a sta în interiorul sau în afara unui cerc mare de adepţi, reacţia mea ar fi: „Lăsaţi-mă şi pe mine să intru”.

În Statele Unite, *populismul* a fost asociat pentru prima dată cu Partidul Popular American, înfiinţat în 1890. Mişcarea a atras muncitorii din toată ţara, inclusiv pe

fermierii furioşi că erau taxaţi prea mult de căile ferate pentru a-şi transporta recoltele. Candidatul partidului la preşedinţie, James B. Weaver, a promis că crească impozitele pentru bogaţi, să naţionalizeze liniile telefonice şi de telegraf şi să se împotrivească „milionarilor aroganţi care acumulează bogăţiile lumii noi”[139]. La alegerile din 1892, Weaver a câştigat în cinci state.

Patru decenii mai târziu, în anii 1930, senatorul de Louisiana Huey Long l-a înţepat pe Franklin Roosevelt din stânga. Fluturând sloganul „Orice om e rege”[140], Long susţinea că vorbeşte pentru familiile cărora li se refuza partea lor din Visul American. Strigătul lui aţâţător pentru garantarea venitului, limitarea proprietăţii şi pensiile la bătrâneţe au inspirat formarea a peste douăzeci şi şapte de mii de cluburi „Share Our Wealth” (Distribuiţi Bogăţia). Pe fundalul Marii Crize Economice, Long ar fi fost un candidat formidabil la Casa Albă dacă, în 1935, n-ar fi fost asasinat de unul dintre numeroşii săi duşmani politici.[141]

La sfârşitul anilor 1960, George Wallace din Alabama a intervenit din dreapta anti-Washington, aruncând împunsături calculate spre cei bogaţi, spre asistaţii social, hipioţi, susţinători ai drepturilor civile şi „profesorii cu capete ascuţite din facultăţi, care habar nu au să parcheze cum trebuie o bicicletă”[142]. La fel ca Long, a fost deseori numit fascist, la care Wallace, sergent în Forţele Aeriene din etapele târzii ale celui de-al Doilea Război Mondial, a răspuns „Eu omoram fascişti când voi, derbedeilor, eraţi în scutece”[143]. În 1972, a fost împuşcat în timp ce era în

---

139 James B. Weaver, A Caii to Action, Des Moines, lowa Printing Co., 1892, p. 6

140 Huey P. Long, „Share Our Wealth“, discurs la postul național de radio, 23 februarie 1934

141 Se crede că Long ar fi fost un model pentru senatorul Berzelius „Buzz“ Windrip, președintele fascist din romanul moralizator al lui Sinclair Lewis, It cant happen here, 1935

142 George Wallace, citat în Ken Ringle, „The Enduring Symbol of an Era of Hate“, Washington Post, 15 septembrie 1998

143 Federico Finchelstein, From Fascism to Populism in History,

campanie în Maryland şi şi-a petrecut restul vieţii într-un scaun cu rotile, scuzându-se pentru trecutul său rasist şi fiind reales ca guvernator.

Douăzeci de ani mai târziu, miliardarul texan din petrol Ross Perot a atacat întreaga clasă politică din poziţia unui naţionalist popular, sătul, cumpătat şi libertarian. Confruntat cu Bill Clinton şi George Bush sr, a obţinut nouăsprezece la sută din voturi la alegerile prezidenţiale din 1992 făcând campanie împotriva corupţiei, a deficitelor bugetare şi a „zgomotului vidului uriaş”[144] creat de companiile şi locurile de muncă americane ce se mutau în Mexic. Perot condamna ambele partide pentru „maşina [guvernamentală] de propagandă din Washington pe care [...] Goebbels ar fi invidiat-o, pur şi simplu”[145].

Aceste exemple abia dacă ating fondul problemei.

Din primele zile ale Republicii, candidaţii la preşedinţie în Statele Unite au afirmat o credinţă adânc înrădăcinată „în drepturile, înţelepciunea şi virtutea” oamenilor de rând. De ce? Pentru că oamenii de rând simt majoritatea şi să ai majoritatea de partea ta este o strategie destul de bună ca să câştigi alegerile. Atunci, nu e de mirare cum au fost însufleţite campaniile prezidenţiale americane de o serie de porecle populare, de la „Bătrânul Hickory” Andrew Jackson, „Tânărul Hickory” James Polk şi „Bătrânul Dur” Zachary Taylor” la „Migălosul” Abraham Lincoln”, „Capitulare Necondiţionată” Grant, „Barcagiul Jim” Garfield, „Marele om din popor” William Jennings Bryan, „Luptătorul Bob” La Follette, „Fă-i praf” Harry Truman şi „Gipper” Ronald Reagan. În plus, absolvenţii de universităţi de prestigiu precum Barack Obama, George W. Bush şi ambii Roosevelt

---

Berkeley, University of California Press, 2017, p. 221

144 Ross Perot, a doua dezbatere din campania prezidențială, Richmond, Virginia, 15 octombrie 1992

145 Jeff Noonan, „Lessons from History IV: Right Wing Populism in America: Too Close for Comfort“, Jeff Noonan: Interventions and Evocations blog, www.jeffnoonan.org

au atins coarda populistă de câte ori au putut, chiar şi Richard Nixon a susţinut că promovează un electorat neglijat: „majoritatea tăcută”.

Din punct de vedere istoric, populismul a avut o abordare amplă, însă acum mulţi oameni par hotărâţi să-l pună la colţ. Raportul anual din 2017 al organizaţiei Human Rights Watch poartă titlul *Ascensiunea periculoasă a populismului*, ca şi cum populismul ar fi în sine o ameninţare la adresa libertăţilor civile. Autorii de titluri de prima pagină se referă deseori la Vladimir Putin ca la purtătorul de stindard pentru populismul global, deşi cercul său intim este dominat de foşti agenţi KGB şi nimic nu-l enervează mai mult decât un demonstrant cu un megafon. Donald Trump este descris de obicei ca un populist, în ciuda stilului său de viaţă elitist, a Cabinetului plin de miliardari şi a înclinaţiei de a angaja străini care să facă paturile la hotelurile lui şi care să coasă hainele ce poartă marca lui. În Europa, mişcările politice de dreapta au fost numite populiste din cauza tendinţelor lor „neliberale”, însă conform acestui standard, dictaturile militare ar fi printre cele mai populiste state de pe pământ.

Gândiţi-vă că, deşi protestele de stradă sunt luate pe bună dreptate ca semne de populism, lupta împotriva corupţiei este cea mai frecventă temă a acestor demonstraţii şi, după cum am observat – printre alte ţări – în Coreea de Sud, Brazilia, România, Perú şi Guatemala, nu există nimic neliberal în demascarea corupţilor. Opoziţia faţă de imigraţie este deseori considerată o trăsătură populistă şi totuşi, în Statele Unite, mişcarea „Dreamer”, a Visătorilor, este cea care manifestă semnele tradiţionale ale populismului: un efort la nivel comunitar de a susţine vocile care nu au fost luate în considerare înainte. În mod similar, prejudecăţile rasiale sunt de obicei asociate cu populiştii şi, în unele cazuri, se justifică; însă reverendul doctor Martin Luther King jr a fost cel care a scos mai mulţi americani pe stradă ţinându-se de braţ şi fluturând pancarte care cereau schimbarea mai mult decât oricine

altcineva. În Europa de astăzi, protestatarii de dreapta se confruntă deseori cu protestatarii de stânga – cine vorbeşte atunci despre oamenii de rând?

Acest lucru nu are sens. Dacă populiştii sunt, după cum sugerează unii, băieţii răi într-o dezbatere epică despre viitorul democraţiei, cine sunt mai exact băieţii buni? Elitiştii? Nu cred. De fapt, elitiştii reprezintă o ameninţare mai mare la adresa libertăţii decât populiştii, niciunul din termeni nu este adecvat şi ambii au fost atât de abuzaţi încât au devenit aproape nesemnificativi. Trebuie să facem o treabă mai bună când descriem realitatea cu care ne confruntăm.

Există două tipuri de fascişti: cei care dau ordine şi cei care le primesc. O bază populară îi dă fascismului picioarele de care are nevoie ca să pornească în marş, plămânii pe care îi foloseşte pentru proclamări şi muşchii pe care se bazează ca să ameninţe – însă acesta e fascismul de la gât în jos. Pentru a crea tirania din temerile şi speranţele oamenilor de rând, este nevoie de bani, precum şi de ambiţie şi idei strâmbe. Aceasta este combinaţia care ucide. În lipsa susţinătorilor avuţi, probabil că n-am fi auzit niciodată de caporalul Mussolini sau de fruntaşul Hitler. În lipsa dorinţei lor de a domina cu orice preţ, niciunul n-ar fi făcut atât de mult rău pe cât a făcut.

Majoritatea mişcărilor politice de mărime apreciabilă sunt populiste într-o măsură sau alta, însă asta nu le face fasciste, nici măcar intolerante. Fie că sunt în căutarea limitării sau extinderii imigraţiei, a criticării sau apărării islamului, fie că promovează pacea sau aţâţă la război, toate sunt democratice, cu condiţia să-şi urmărească scopurile prin mijloace democratice. Ceea ce face o mişcare să fie fascistă nu este ideologia, ci disponibilitatea de a face orice este necesar

— Inclusiv să folosească forţa şi să încalce drepturile altora – pentru a obţine victoria şi a cere supunere.

Merită să ne amintim şi că fascismul îşi face rareori o

intrare dramatică. În mod obişnuit, începe cu un personaj aparent minor

— Mussolini într-o pivniţă înghesuită, Hitler la un colţ de stradă – care păşește în faţă doar când au loc evenimente dramatice. Povestea avansează când apare ocazia de a acţiona şi numai fasciştii sunt pregătiţi să lovească. Atunci, agresiunile mici, dacă nu sunt împiedicate, se transformă în agresiuni mai mari, când ceea ce este inacceptabil este acceptat şi când vocile contrare sunt înăbuşite.

În scurt timp, guvernul care amuţeşte o sursă media descoperă că e mai uşor să o amuţească şi pe a doua. Parlamentul care scoate în afara legii un partid politic are un precedent pentru următoarea interdicţie. Majoritatea care răpeşte drepturile unei anumite minorităţi nu se opreşte acolo. Forţa de siguranţă care bate protestatarii şi scapă nepedepsită nu ezită să o facă din nou, iar când represiunea ajută dictatorul din ţara A să-şi extindă puterea, conducătorii din ţara B o iau pe un drum paralel. Nu după mult timp, reţeta lui Mussolini este utilizată şi încă o dată, pană cu pană, găina e jumulită.

Gândiţi-vă la declaraţia unui german bine educat, dar fără cunoştinţe politice, care a fost martorul ascensiunii celui de-al Treilea Reich:

Să treci prin acest proces înseamnă, pur şi simplu, să nu-l poţi remarca – vă rog, încercaţi să mă credeţi. [...] Fiecare pas este atât de mic, atât de nesemnificativ, atât de bine explicat sau, uneori, „regretat”, încât, dacă ai fi detaşat de întregul proces de la început, dacă nu ai înţelege către ce [...] duc într-o bună zi toate aceste „mici măsuri” pe care niciun „german patriot” nu le poate respinge, n-ai mai vedea cum se dezvoltă de la o zi la alta, aşa cum nici fermierul pe câmpul lui nu vede cum creşte porumbul. [...]

Şi, într-o bună zi, prea târziu, principiile tale, dacă ai ţinut vreodată seama de ele, năvălesc asupra ta. Povara autodezamăgirii a devenit prea grea şi un incident minor,

în cazul meu a fost băieţelul meu, practic un bebeluş doar, care spune „porc evreu”, face ca totul să se prăbuşească deodată şi atunci vezi că totul, totul, s-a schimbat şi s-a schimbat complet chiar sub nasul tău.1

Dat fiind că fascismul tinde să prindă la public pas cu pas în loc să facă un salt gigantic, ar putea vreodată să ajungă foarte departe în America înainte să fie oprit? Sunt Statele Unite imune la această maladie – sau vulnerabile?

Înainte de a vorbi despre aceste întrebări, vă rog să vi-l imaginaţi pe Unchiul Sam în cămaşa de noapte albă şi lungă, foindu-se în pat, cu somnul tulburat de trei coşmaruri îngrozitoare.

În primul, miliardarii reacţionari complotează să monopolizeze platformele media şi să-şi verse fondurile în conturile de campanie ale candidaţilor preferaţi care, atunci când sunt în funcţie, asigură alegerea judecătorilor docili. Sunt date legi pentru alungarea imigranţilor musulmani, sunt puse sub acuzare avorturile, se restricţionează în mod incorect votul, se orientează finanţarea educaţiei publice către şcolile private şi se forează după petrol aici, acolo, peste tot. Preşedintele primeşte autoritatea deplină de a oferi şi a revoca licenţele de difuzare, extinde Guantánamo până include suspecţii de infracţiuni domestice şi interzice anchetele care-l vizează. De la mic la mare, un număr tot mai important de cetăţeni îşi duc vieţile în cadrul unei camere acustice conservatoare, unde nu văd nimic altceva decât Fox News, memorează catehismul Breitbart şi învaţă doar ceea ce vor cei de dreapta, cu pasul ţanţoş, să ştie. În cele din urmă, pe măsură ce schimbarea climatică progresează şi

1 Milton Mayer, *They Thought They Were Free*: *The Germans*, *1933 – 45*, Chicago, University of Chicago Press, 1981, pp. 166 – 73 inundaţiile catastrofale ne copleşesc oraşele, miliţiile civile puternic înarmate se organizează să protejeze proprietatea privată, încurajate de promisiunea că vor primi iertarea preşedintelui dacă cineva ar apăsa cumva pe trăgaci în „legitimă apărare”.

Coşmarul numărul doi: Liberalii bogaţi de la Hollywood şi New York îşi investesc banii în candidaţii preferaţi care, odată aleşi, uneltesc să impună standarde rigide de corectitudine politică în toate instituţiile importante ale societăţii – guvern, poliţie, media, sport, teatru, universităţi şi grupe de grădiniţă. Oricine încalcă aceste norme vagi şi nescrise sau este acuzat că a făcut-o este etichetat drept bigot şi concediat. Vorbitorii de dreapta sunt interzişi în adunările publice pentru că exercitarea dreptului de liberă exprimare lezează sensibilităţile antifasciştilor mânuitori de bâte. Băile separate pe sexe sunt interzise ca discriminatorii, iar teroriştii invadează graniţele pentru că oprirea lor ar necesita întocmirea unui profil rasial. Al Doilea Amendament este abrogat, combustibilii fosili sunt interzişi şi un număr tot mai mare de cetăţeni îşi petrec toată viaţa într-o cameră acustică, învăţând doar ceea ce vor liberalii fascişti ca ei să ştie.

Coşmarul numărul trei: Statele Unite sunt lovite de multiple atacuri teroriste, ucigând mii de oameni, iar responsabilitatea o revendică radicalii musulmani aflaţi în SUA. Un preşedinte profund afectat îi imploră pe americani să aibă încredere în guvernul lor şi să nu ia legea în propriile mâini. Deşi recunoaşte nevoia de duritate, Casa Albă refuză să aresteze musulmanii sau să închidă moscheile. În urma a încă unui atac terorist, apoi încă a unuia şi încă a unuia, un orator tânăr şi captivant apare la televizor – şi pe Twitter – ca să-i acuze pe liderii ambelor partide predominante de laşitate. Face apel la o revoluţie care să elibereze ţara de minciunile care i-au încătuşat voinţa şi i-au secătuit lumina. Se jură să zdrobească şi să distrugă teroriştii, aşa cum au făcut ei cu bărbaţii, femeile şi copiii nevinovaţi ucişi de loviturile lor detestabile. Promite un botez de foc care să aducă o mare reînviere, o renaştere a Americii aşa cum era cândva

— Independentă, mândră, vitează, pură şi vrednică de binecuvântările lui Dumnezeu. Îi roagă pe ascultătorii

săi să-şi pregătească mintea şi corpul pentru luptele ce vor urma – nu doar împotriva teroriştilor, ci şi a apologeţilor şi a facilitatorilor. Îi avertizează că duşmanii lor se pregătesc deja să atace, aşa că singura lor şansă este să lovească primii. „Nu trebuie să ezităm, strigă el. Vor spune că suntem barbari şi au dreptate. Vrem să fim barbari. Este un titlu de onoare. Să ne înăsprim inimile şi să luăm America înapoi!”

Am pus întrebarea clasei mele de absolvenţi de la Georgetown: „Poate o mişcare fascistă să prindă rădăcini semnificative în Statele Unite?” Imediat, un tânăr a răspuns: „Da, poate. De ce? Pentru că suntem convinşi că nu poate”. Argumentul său este că americanii au atât de multă încredere în rezistenţa instituţiilor noastre democratice, încât vom ignora prea multă vreme eroziunea treptată care are loc în interiorul lor. În loc să ne mobilizăm, vom merge veseli înainte, aşteptându-ne ca totul să se termine cu bine, până într-o dimineaţă când vom deschide ochii, vom trage draperiile şi ne vom trezi într-un stat cvasifascist.

Studentul a explicat că, după părerea lui, nici liderii democraţi, nici cei republicani nu ştiu ce să facă în privinţa lui Trump. Încă nu au înţeles cum a putut fi nominalizat şi ales în timp ce ignora toate sfaturile strategice foarte costisitoare pe care le-a primit şi făcând sau spunând destule lucruri ofensatoare încât să distrugă orice alt candidat de nenumărate ori. Liderii de partid nu înţeleg de ce, de-a lungul multelor dificultăţi ale preşedinţiei actuale, baza politică a lui Trump a rămas combativă şi fermă – şi ceea ce nu reuşesc politicienii să priceapă nici nu vor putea să vindece.

Cifrele în sondaje ale preşedintelui sunt mediocre, e adevărat, însă tot sunt mai robuste decât cele ale liderilor din Congres care au fost obligaţi să-l înfrunte. Însă acei lideri continuă să se implice în certuri partizane care au deschis uşa pentru Trump din capul locului. Republicanii par laşi pentru că puţini au îndrăznit să se plângă, deşi

partidul lor este preluat de oameni care îi dispreţuiesc; democraţii nu par conştienţi că ceva similar li s-ar putea întâmpla şi lor ceva similar. Centrul vital, care în trecut a salvat ţara de la diviziuni pe baza unor probleme discutabile, a devenit un loc al solitudinii – istoric vorbind, o prevestire a unor probleme mult amplificate în viitor.

Ceea ce-i trebuie ţării este un angajament clar exprimat de către liderii responsabili din ambele partide, care să se adreseze nevoilor naţionale în totalitatea lor, însoţit de un plan general de acţiune pentru asta. În schimb, republicanii îşi păzesc flancul drept, iar democraţii pe cel stâng, lăsând un hău căscat în singurul loc din spectrul ideologic unde acordurile de durată în beneficiul binelui comun pot fi făurite. Peste ani, s-ar putea să ne amintim de Trump ca de o ciudăţenie de demult care ne-a învăţat o lecţie pe care nu o vom uita despre capriciile democraţiei. S-ar putea să ne amintim de el şi ca de un agent al clivaj celor politice pe care ne vor trebui decenii să le închidem, timp în care fiecare preşedinte va da greş pentru că singurii candidaţi aleşi sunt cei care fac promisiuni imposibil de ţinut. Multe depind de lecţia pe care o învaţă politicienii din experienţele recente – dacă este mai bine să respingem trumpismul sau să-l copiem.

Acesta este un motiv de îngrijorare. Dar mai sunt şi altele.

Am învăţat din istorie că fasciştii pot ajunge în funcţii înalte prin alegeri. Când se întâmplă asta, primul pas pe care încearcă să-l facă este să submineze autoritatea centrelor de putere concurente, inclusiv a parlamentului său, în America, a Congresului. După cum a remarcat un alt student al meu, Statele Unite sunt în război din 2001 pe baza unei autorizaţii congresionale de şaizeci de cuvinte de a folosi forţa împotriva celor care „au plănuit, autorizat, comis şi asistat” atacurile teroriste din 11 septembrie. Expresia directă a fost întărită de atunci de preşedinţii Bush, Obama şi Trump pentru a justifica operaţiunile antiteroriste nu doar din Afghanistan şi Pakistan, ci şi din

Camerun, Djibouti, Eritreea, Etiopia, Georgia, Irak, Kenya, Libia, Nigeria, Filipine, Somalia, Siria, Uganda şi Yemen. O mare parte din această activitate a fost direcţionată spre grupuri care nici nu existau în 2001. Legătura dintre autorizaţia originală şi acţiunile ulterioare s-a întins şi s-a subţiat până a devenit invizibilă.

S-ar putea crede că membrii Congresului ar fi dornici să-şi reafirme dreptul constituţional de a declara război şi de a impune bariere în utilizarea forţei. Unii sunt, însă cei mai mulţi din ambele partide au ales să evite această responsabilitate. Şoimii se tem că o a doua hotărâre ar lega mâinile preşedintelui; porumbeii se tem să dea comandantului suprem ceea ce ar putea fi un cec în alb. Aşadar, an de an, nu fac nimic. Drept rezultat, trei preşedinţi au ordonat mii de lovituri militare pe o durată de câţiva ani, bazându-se doar pe propria judecată în privinţa eficienţei şi necesităţii. E greu să-ţi imaginezi o autoritate mai susceptibilă de un viitor abuz. Conştient de asta, preşedintele Obama a îndemnat Congresul să aprobe noua legislaţie – fără succes. Congresul nu-şi face treaba în acest domeniu, aşa cum a devenit suprapolitizat şi ineficient în atâtea alte domenii – aprobarea unui buget, cercetarea nominalizărilor, conducerea unor investigaţii obiective, supravegherea agenţiilor guvernamentale şi organizarea unor audieri serioase înainte de a se grăbi să dea legi.

Studenţii mei evidenţiază şi alte evenimente tulburătoare. Fascismul se hrăneşte cu nemulţumirile sociale şi economice, inclusiv cu credinţa că *oamenii de acolo primesc un tratament mai bun* decât *merită*, *în timp ce eu nu primesc ce mi se datorează*. Se pare că astăzi aproape oricine are o nemulţumire: oţelarul şomer, angajatul la fastfood cu salariul minim pe economie, studenta încărcată de datorii, afaceristul care se simte hărţuit de reglementările guvernului, veteranul care aşteaptă prea mult pentru o programare la medic, fundamentalistul care crede că se duce un război

împotriva Crăciunului, brokerul de pe Wall Street care se simte ponegrit pe nedrept, magnatul care încă mai crede că este supraimpozitat.

În mod evident, nemulţumirile personale – justificate sau nu – au făcut parte din condiţia umană încă de când Cain a decis să-şi rezolve problema geloziei faţă de fratele său, Abel. Acum, o grijă în plus este lipsa mecanismelor eficiente de domolire a mâniei. După cum am descris mai sus, toţi tindem să trăim în bule media şi informaţionale care ne sporesc nemulţumirile în loc să ne facă să privim problemele spinoase din mai multe părţi. În loc să gândim critic, căutăm oameni care ne împărtăşesc opiniile şi care ne încurajează să ridiculizăm ideile celor ale căror convingeri şi perspective sunt în conflict cu ale noastre. La multe niveluri, dispreţul a devenit o caracteristică a politicii americane. Ne face să refuzăm să ascultăm ce spun alţii – nedorind, în unele cazuri, să-i lăsăm măcar să vorbească. Acest lucru opreşte procesul de învăţare şi creează un public pregătit pentru demagogi care ştiu cum să aducă la un loc grupurile diverse de nemulţumiţi în opoziţie făţarnică faţă de toţi ceilalţi. Gândiţi-vă la acest apel: „A venit vremea ca o mişcare să ia ce e mai bun de la stânga şi de la dreapta, formând o nouă unitate printre diverşi oameni care alcătuiesc America, modelându-i într-un singur popor, o naţiune unită”.[146] Acesta este strigătul benign de luptă al unui grup care se numeşte Cămăşile Negre Americane.

La acest punct din discuţia noastră, studenţii mei au pus problema încrederii. Cum se construieşte aceasta? Există persoane sau instituţii care vor fi ascultate de toate taberele? Acestea sunt întrebări la care e mai greu de răspuns decât ar trebui să fie. În domeniul politic, liderii respectaţi de toată lumea sunt rari tocmai pentru că, încercând să stabilească o zonă de mijloc, devin vulnerabili la atacuri din partea extremelor. Candidaţi! cu cea mai

146 „Who We Are“, Cămășile Negre Americane, https://www.americanblackshirts. com/about

bună şansă de a câştiga alegerile generale nu pot trece de cele primare. Legislatorii care încearcă să lucreze cu cei din tabăra opusă sunt neapreciaţi de una şi mustraţi pentru lipsă de loialitate de cealaltă. Într-un studiu recent realizat de *Readefs Digest*, cei patru oameni în care americanii aveau cea mai mare încredere jucau toţi roluri fictive – actori de film –, cu Tom Hanks în fruntea listei.

Cum rămâne cu presa? Generaţia mea s-a maturizat privind trei emisiuni de ştiri în fiecare seară, stând până târziu pentru Johnny Carson şi meditând la ideile unor editorialişti eminenţi precum James Reston, Flora Lewis, Mary McGrory, William Raspberry şi William Buckley. Informaţiile pe care le ofereau slujeau drept o puternică forţă centrifugă în societatea americană.

Nu împărtăşeam toţi aceleaşi păreri. Dimpotrivă, existau diferenţe substanţiale între partidele importante, iar la margine era o competiţie pentru spaţiu între nazişti, comunişti, Panterele Negre, Societatea John Birch, Yippies şi Klan. Însă presa a jucat un rol uriaş în păstrarea echilibrului. Oamenii chiar citeau paginile de editorial ale ziarelor importante. Aproape toată lumea ştia cine era pe coperta ultimei ediţii din *Life*, *Time*, *Newsweek* şi *Rolling Stone*. împreună, am stat în camerele de zi şi am privit cum ţara noastră a îngropat un preşedinte, apoi pe fratele lui şi, între ei, pe doctorul King. Am fost martorii primului război televizat, a primului pas pe Lună şi a primei demisii a unui preşedinte. Deseori nu eram de acord, dar măcar am început de la aceeaşi bază generală de informaţii. Acest lucru nu mai este valabil. Astăzi, cetăţenii primesc ştirile dintr-o varietate de surse, unele de încredere, multe nu-şi suntem destul de siguri că nu noi, ci celălalt cade pradă propagandei partizane şi ştirilor false.

Clasa mea este departe de a fi pesimistă la unison în aprecierea viitorului. Un student a propus ca semn bun abordarea nonmilitară din răspunsul lui George W. Bush la atacurile teroriste din 11 septembrie. Bush i-a avertizat pe americani să nu dea vina pe islam sau pe practicanţii

acestei religii pentru acţiunile unui grup mic de terorişti. Conform acestui principiu, a fost consecvent şi curajos pe tot parcursul mandatului. Niciodată nu a căutat să obţină aplauze ieftine în detrimentul musulmanilor americani, nici nu a răspândit minciuni despre ei, nici nu a pregetat să vorbească atunci când unii au fost ţintele atacurilor motivate de ură. Exemplul pe care l-a dat în urma celui mai grav atac de pe teritoriu american de la Pearl Harbor încoace merită să fie amintit.

O altă studentă a întărit avertismentul anterior al colegului ei despre automulţumire, însă a văzut un posibil remediu în reacţia faţă de alegerea lui Trump. Printre colegii ei, vedea o erupţie de interes pentru problemele publice şi o dorinţă mai mare de a organiza şi a participa la proteste şi de a se înscrie în campanii. Era încântată de numărul de femei inteligente care şi-au anunţat planurile de a candida. Trump, spera ea, ar putea fi strigătul de avertizare de care are nevoie democraţia americană.

Şi eu împărtăşesc speranţa ei, dar trebuie să ne amintim că forţele distructive care acţionează în Statele Unite şi în lume la ora actuală nu au fost puse în mişcare de un singur om. Curenţii se vor simţi mult timp după ce Trump va fi ieşit din scena publică. În trecut, am crezut mereu că timpul e de partea noastră – ca vindecător, ca învăţător, un creator de spaţiu pentru inovaţie şi idei care să iasă din tipar. Acum nu mai sunt atât de sigură. Dorinţa mea de a fi optimistă este la fel de puternică, însă multe dintre lucrurile pe care le văd nu-mi plac. În privinţa economiei, îmi amintesc de o piesă de pe albumul *Sgt. Pepper*, unde Paul cântă: „Trebuie să recunosc că este mai bine”, iar John îl tachinează: „Mai rău de atât nu se poate”. Perspectiva este totul. Bursele pot urca, însă standardele de viaţă pentru majoritatea oamenilor nu s-au îmbunătăţit de multă vreme şi foarte mulţi tineri sunt convinşi că nu se vor descurca niciodată la fel de bine ca părinţii lor.

Dacă nu ar fi atât de mulţi cei care se simt lăsaţi în urmă, aceştia ar fi mai optimişti şi mai puţin înclinaţi să

declanşeze mici incendii pe internet şi în cabinele de vot. Aşteptările contează. Salturile în venitul familiei care au avut loc în Statele Unite după al Doilea Război Mondial poate că au părut fireşti atunci, însă erau, de fapt, fără precedent – un produs al revenirii după Marea Criză şi după război într-o ţară care controla o parte extrem de mare a bogăţiei mondiale. Dacă oamenii sunt dispuşi acum să se mulţumească şi cu câştiguri modeste, constante, şi dacă politica de bugetare şi impozitare este reformată pentru a asigura că beneficiile sunt distribuite la scară mai mare, perspectivele se vor îmbunătăţi. Totuşi, s-ar putea să avem mult de aşteptat.

Pe plan mai general, mă tem că ne detaşăm de idealurile care ne-au unit şi ne-au inspirat multă vreme. Când râdem, râdem mai des unii de alţii decât împreună. Lista de subiecte care nu pot fi discutate fără să ia foc o familie întreagă sau o reuniune de absolvenţi se tot lungeşte. Nu doar ne certăm; suntem uluiţi de părerile pe care alţii le consideră axiomatice. Pare că trăim în aceeaşi ţară, însă în galaxii diferite – iar cei mai mulţi dintre noi nu au răbdarea de a explora spaţiul din mijloc. Asta ne slăbeşte şi, într-adevăr, ne face mai susceptibili.

Cele trei coşmaruri menţionate mai înainte sunt exagerate, aşa cum tind să fie visele. Cu toate astea, emoţiile şi atitudinile pe care le reflectă sunt reale şi sunt parte dintr-o ostilitate indignată a unuia faţă de celălalt pe care părem incapabili să o suprimăm. Nu este nevoie de multă imaginaţie pentru a ne închipui circumstanţele – o altă criză majoră, un scandal de corupţie, alte incidente teroriste, asasinate, o serie de dezastre naturale sau o implicare subită într-un război neaşteptat – care ar putea provoca o prăpastie prea mare pe care constituţia noastră, acul şi aţa democraţiei, să o repare.

ŞAPTESPREZECE

ÎNTREBĂRILE POTRIVITE

Cel care luptă cu monştrii ar trebui să aibă grijă să nu devină şi el un monstru.1

— NIETZSCHE

În fiecare dintre noi există un dor inepuizabil de libertate sau aşa ne place nouă, ca democraţi, să credem. Cu toate astea, dorinţa aceasta pare deseori să concureze cu dorinţa de a ni se spune ce să facem. Suntem indecişi. În sălile de curs, căutăm permanent echilibrul potrivit între a impune disciplina printre studenţii noştri şi a le lăsa curiozitatea şi creativitatea să zburde liber. În cercurile religioase, memorizarea este metoda de învăţare preferată de unii, însă pentru alţii căutarea înţelepciunii, deşi începe cu Scriptura, se deschide întregii game de experienţe şi închipuiri omeneşti. Când rabinii sunt acuzaţi că răspund la orice întrebare cu o întrebare, de obicei răspund aşa: „Şi de ce crezi că facem asta?” în Evanghelii, Iisus pune patruzeci de întrebări pentru fiecare afirmaţie declarativă pe care o

1 Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine şi de rău*, 1886

face. Şi în afaceri, şi în forţele armate există porunci care trebuie ascultate, amestecate cu îndemnurile de a respinge normele învechite ale dogmei în căutarea unor perspective noi.

Toţi preţuim dreptul de a împinge limitele şi a merge cu îndrăzneală acolo unde nu ne-a luat-o nimeni înainte; cu toate astea, acest lucru nu este tot ceea ce preţuim. Mai ales când suntem speriaţi, furioşi sau nedumeriţi, putem fi tentaţi să cedăm bucăţi din libertatea noastră – sau, mai dureros, libertatea altcuiva – în căutare de îndrumare şi ordine. Bill Clinton a remarcat că, atunci când oamenii sunt nesiguri, preferă să aibă lideri care sunt puternici şi greşesc decât lideri care sunt slabi şi au dreptate. De-a lungul istoriei, demagogii i-au întrecut deseori pe democraţi în generarea unei fervori populare, iar asta se întâmplă aproape întotdeauna pentru că sunt consideraţi a fi mai hotărâţi şi siguri de judecăţile lor.

În vremuri de linişte relativă, simţim că ne permitem să fim răbdători. Înţelegem că întrebările despre politică

sunt complicate şi merită să ne gândim cu atenţie la ele. Vrem ca liderii noştri să consulte experţi, să adune cât mai multe informaţii posibile, să verifice presupunerile şi să ne dea şansa să ne exprimăm opiniile cu privire la opţiunile disponibile. Vedem planificarea pe termen lung ca fiind necesară şi deliberarea ca pe o virtute, însă când decidem că este nevoie urgentă de acţiune, toleranţa noastră faţă de întârzieri dispare.

În acele momente, mulţi dintre noi nu mai vor să fie întrebaţi „Ce părere ai?” Vrem să ni se spună încotro să mergem în marş. Atunci îşi ia startul fascismul: alte opţiuni nu par suficiente. Există un motiv pentru care filmele cu justiţiari sunt populare. Toţi cunoaştem scenariile: un cetăţean care respectă legea este rănit – o persoană iubită e ucisă, o fiică e răpită, un viol rămâne nejudecat – şi poliţia nu are răspuns. Ne trezim brusc că ne identificăm cu cei înfăţişaţi pe ecran de Liam Neeson, Bruce Lee, Jodie Foster sau Batman şi toată furia aceea acumulată începe să-şi caute ţinta, la naiba cu dreptul la un proces echitabil. Când răufăcătorii sunt anihilaţi, aplaudăm. E în natura noastră – sau, cel puţin, e o parte din ea.

În viaţa naţiunilor, originile mâniei nu trebuie să fie foarte personale ca să stârnească dorinţa de soluţii instantanee. Mussolini şi Hitler au profitat de neliniştea cetăţenilor lor în urma carnajului provocat de Primul Război Mondial. Kim Il-sung a făcut-o pe gardianul şi călăuza într-o ţară rămasă cu cicatrice după patru decenii de dezbinare. Milosević şi Putin au accesat rezervele adânci de indignare naţionalistă în urma Războiului Rece. Chivez şi Erdogan au ajuns la putere în mijlocul unor crize economice şi politice care îi aruncau pe membrii clasei mijlocii în ghearele sărăciei. Orbăn şi adepţii lui din aripa europeană de dreapta promit să-i apere pe alegători de realităţile psihologice care decurg din diversitatea religioasă, culturală şi rasială. Mergând şi mai înapoi, israeliţii din Antichitate – înconjuraţi de duşmani – s-au rugat de Samuel să le dea un rege, ca „să fim şi noi ca alte

naţii, cu un rege care să ne conducă, care să iasă în faţa noastră şi să lupte în bătăliile noastre”[147]. Profetul îi previne pe israeliţi să se gândească de două ori, avertizându-i că monarhul pe care îl cer îi va lua cu siguranţă pe fiii lor să îi fie războinici, le va lua pe fiicele lor să îi fie bucătărese, alături de viile, câmpurile, vitele, oile şi slujitorii lor, ca să-şi satisfacă propriile nevoi. Când oamenii continuă să insiste, rugăciunea lor este ascultată. Un secol mai târziu, regatul lor este divizat şi înclină spre distrugere.

Nu este nimic inacceptabil în a-ţi dori un lider puternic – puţini vor unul slab –, însă lista cu lideri naţionali care au fost consideraţi virtuoşi înainte de a dezvălui unul sau mai multe defecte dezastruoase de caracter începe cu istoria în sine şi încă se prelungeşte. În 1980, Robert Mugabe a fost considerat erou în Africa pentru rolul lui în eliberarea Rhodesiei (acum Zimbabwe) de sub stăpânire colonială. Apoi a administrat prost economia ţării, a încurajat corupţia, a călcat în picioare drepturile omului, a suprimat opoziţia politică şi a refuzat să plece până când, în cele din urmă, a fost schimbat cu forţa, în noiembrie 2017, la vârsta de nouăzeci şi trei de ani. În 1985, Hun Sen părea omul potrivit care să conducă Cambodgia, aflată încă în refacere după plecarea Khmerilor Roşii, vinovaţi de genocid, însă asta a fost cu peste trei decenii în urmă, destul pentru ca el să devină dictator. Yoweri Museveni din Uganda a promis o democraţie deplină când, în 1986, a preluat cârma ţării în urma unui război civil brutal. Mulţi l-au considerat profetul unei generaţii noi şi iluminate de lideri africani; însă în timp ce alţii din acest grup african de tineri dătători de speranţe îşi vedeau de viaţa lor după un anumit număr de ani în funcţie, el a rămas în fruntea ţării la nesfârşit, devenind tot mai înclinat spre autocraţie cu fiecare mandat.

Din nefericire, mult mai multe nume pot fi adăugate

147 Samuel 8:20, Biblia - Noua Versiune Internațională

la această listă, de la Daniel Ortega, din Nicaragua, la Paul Kagame, din Rwanda, şi Ilham Aliyev, din Azerbaidjan, precum şi cel cu cel mai lung nume, Gurbanguly Berdimuhamedov, care se autodescria ca „protectorul" Turkmenistanului. Puterea dă, după cum ştim, o dependenţă cu tendinţe de abuz. Chiar şi cei care intră în viaţa publică cu cele mai bune intenţii sunt sensibili la atracţia ei. Prin urmare, ar trebui să fim atenţi la propriul nostru prost obiceide a căuta şi a aştepta răspunsuri uşoare când cele mai grave probleme cu care ne confruntăm nu sunt deloc aşa. Poate ar trebui să ne amintim ce explicaţie a dat Hitler în 1936 pentru popularitatea lui: „O să vă spun ce m-a adus în poziţia pe care am atins-o. Problemele noastre politice par complicate. Germanii nu le puteau înţelege. [...] Eu, pe de altă parte, [...] le-am redus la cei mai simpli termeni. Masele şi-au dat seama de asta şi m-au urmat".[148]

Pe 19 octombrie 2017, am luat trenul spre New York pentru un eveniment organizat de George W. Bush pentru a sărbători „Spiritul Libertăţii". Cu ani în urmă – când Bush era preşedinte şi eu tocmai începusem o nouă carieră ca fostă personalitate –, deseori nu eram de acord cu el pe probleme de politică. Cu toate acestea, i-am admirat întotdeauna optimismul degajat şi decenţa personală, calităţi care au devenit mult mai puţin obişnuite în viaţa publică decât ar trebui să fie.

Cu această ocazie, a avut un mesaj important de transmis. Vorbind încet, dar ferm, fostul comandant suprem a avertizat împotriva degradării discuţiei politice din Statele Unite şi de peste ocean. A învinuit partizanatul neobosit, reînvierea sentimentelor protecţioniste şi izolaţioniste, transformarea mândriei naţionale în bigotism nativist şi acceptarea fără judecată de către unii a teoriilor conspiraţiei şi a născocirilor făţişe. „Ştim, în adâncul sufletului, a spus el, că represiunea nu este curentul viitorului. [...] Ştim că guvernele libere sunt singura cale

148 Bullock, Hitler, p. 381

prin care ne putem asigura că cei puternici sunt drepţi şi cei slabi sunt preţuiţi. Şi ştim că atunci când pierdem din vedere idealurile, nu democraţia este cea care a eşuat. Este eşecul celor însărcinaţi cu păstrarea şi protejarea democraţiei."[149]

Când am avut ocazia să vorbesc, mi-am exprimat îngrijorarea – cum o fac deseori – cu privire la cei aflaţi acum la conducere care cred că Statele Unite se pot descurca fără ajutorul prietenilor lor. După părerea mea, trebuie să lucrăm bine cu alţii, fie că încercăm să oprim teroriştii, să împiedicăm răspândirea armelor nucleare, să ridicăm standardele de viaţă, să protejăm mediul, să prevenim epidemiile, să-i închidem pe dealerii internaţionali de droguri sau – da – să ne apărăm graniţele. Nu există motiv pe lume pentru care ar trebui să ne temem sau să nu ne dorim să ne implicăm în mod constructiv. Ideea că Statele Unite reprezintă o naţiune de nerozi care a petrecut ultimii cincizeci de ani fiind jefuită de străini vicleni este absurdă. Sugestia că ţara noastră se poate da înapoi de la responsabilităţile ei într-o eră cel puţin la fel de periculoasă ca oricare alta este, pur şi simplu, tristă. Aceasta nu este America pe care o recunosc eu.

Ca secretar de stat, am fost mândră să mă alătur preşedinţilor George H.W. Bush şi Bill Clinton în a numi Statele Unite „o naţiune indispensabilă". Azi îmi fac griji că ţara devine, conform propriei alegeri, mai puţin admirată şi relevantă în modelarea afacerilor lumii, în parte din acest motiv, cred că fascismul şi politicile fasciste sunt o ameninţare mai virulentă la adresa libertăţii, a prosperităţii şi a păcii internaţionale decât în orice alt moment de la al Doilea Război Mondial până acum. Ajung din nou la concluzia mea că un fascist este o persoană care pretinde că vorbeşte pentru o naţiune sau un grup întreg, care este total dezinteresată de drepturile altora şi este

149 George W. Bush, Forumul Institutului Național Bush despre libertate, piețe libere și siguranța, Lincoln Center, New York, 19 octombrie 2017

dispusă să folosească violenţa şi orice alte mijloace necesare pentru a-şi atinge scopurile pe care le-ar putea avea. De-a lungul vieţii mele de adult, am simţit că lumea s-ar putea baza pe America să pună obstacole în calea unui astfel de lider, a unui astfel de partid sau a unei astfel de mişcări. N-am crezut niciodată că, la optzeci de ani, voi începe să am îndoieli.

Umbra care se întinde peste aceste pagini este, bineînţeles, cea a lui Donald Trump. Este preşedinte pentru că a convins destui alegători din statele potrivite că spune adevăruri directe, că este un negociator priceput şi un susţinător eficient al intereselor americane. Faptul că nu este niciunul dintre aceste lucruri ar trebui să ne îngrijoreze, însă există o cauză şi mai mare de nelinişte. Trump este primul preşedinte antidemocrat din istoria modernă a Statelor Unite. În prea multe zile, începând cu primele ore, îşi etalează dispreţul faţă de instituţiile democratice, idealurile de egalitate şi dreptate socială, discursul public, virtuţile civice şi America însăşi. Dacă ar fi transplantat într-o ţară cu mai puţine protecţii democratice, ar da o probă pentru dictator, pentru că într-acolo îl conduc instinctele lui. Acest fapt înspăimântător are consecinţe. Mentalitatea de turmă este puternică în afacerile internaţionale. Liderii de pe glob observă, învaţă şi se imită unul pe altul. Văd în ce direcţie merg colegii lor, cu ce pot scăpa nepedepsiţi şi cum îşi pot spori şi perpetua puterea. Calcă unii pe urmele altora, aşa cum a făcut Hitler cu Mussolini – şi azi turma se mişcă în direcţia fascistă.

Cu toate diferenţele dintre ei, există şi conexiuni care fac legătura între personaje precum Maduro, Erdogan, Puţin, Orbăn, Duterte şi – singurul exemplu dintre ei de fascist adevărat – Kim Jong-un Fiecare a încercat să-şi îndepărteze adepţii de consensul în privinţa sprijinirii normelor democratice care necesită decenii de luptă şi sacrificiu pentru a fi construite. Aceşti oameni ambiţioşi văd accederea la funcţii înalte nu ca pe un privilegiu

temporar, ci ca pe un mijloc de impunere a propriilor dorinţe pentru cât de mult timp pot. În declaraţiile publice, nu manifestă niciun interes pentru cooperare în afara grupurilor specifice pentru care pretind că vorbesc şi pe care susţin că le reprezintă. Toţi vor pentru ei mantia de „lider puternic"; toţi spun că vorbesc pentru „popor"; şi se uită unul la altul după ajutor pentru a-şi spori rândurile.

Dacă acest cerc de despoţi nu ar fi apărut, influenţa descurajantă a lui Trump ar fi probabil temporară şi gestionabilă, o maladie minoră după care un corp sănătos se poate recupera repede; însă când ordinea internaţională bazată pe lege se luptă deja cu o varietate de boli, sistemul imunitar este slăbit. Acesta este pericolul cu care ne confruntăm.

Una dintre distracţiile mele din ultimii ani a fost să particip la proiecte de cercetare care estimează, de exemplu, perspectiva democraţiei în Orientul Mijlociu şi ameninţările faţă de pluralismul politic şi social în Statele Unite şi străinătate. De cele mai multe ori, procesul – care, Doamne sfinte, îmi place – presupune aducerea la un loc a oamenilor inteligenţi, bine cafeinizaţi, care să se aşeze la o masă, să discute, să ronţăie gustări şi să scrie recomandări care să fie distribuite intern, revizuite şi publicate. Unii poate îşi imaginează că aşa născocesc elitiştii planurile machiavelice pentru stăpânirea lumii. Pentru cei implicaţi însă este un exerciţiu de umilinţă totală. Foarte rar, rapoartele noastre compuse în mod chinuitor şi dezbătute cu seriozitate au impact, deşi eu, una, cred că lumea ar putea profita dacă mai mulţi oameni ar fi dispuşi să citească, să sublinieze şi să reflecteze la conţinutul lor.

Pentru că rapoartele sunt publicate şi au nevoie de consumatori, nu-i voi ruga pe cititorii acestei cărţi să parcurgă o listă lungă de propuneri despre înlăturarea banilor în exces din politică, îmbunătăţirea educaţiei civice, apărarea independenţei jurnalistice, ajustarea naturii în continuă schimbare a pieţei muncii, sporirea dialogului interreligios sau punerea unei şei pe mânzul

nărăvaş căruia îi spunem internet. Ar trebui să facem toate aceste lucruri şi altele în plus; dar ar fi asta de ajuns?

Preşedintele Obama a petrecut opt ani încercând să împingă Statele Unite înainte în majoritatea acestor domenii, cu oarecare succes. Politicile administraţiei sale pentru impozite şi cheltuieli au fost direcţionate direct spre creşterea salariilor pentru oamenii cu venituri mici şi medii. Departamentul Educaţiei a promovat educaţia continuă, instruirea vocaţională şi a redus taxele de studiu, ocupându-se totodată de câteva universităţi importante orientate spre profit care îşi jefuiau studenţii. Preşedintele a încercat din greu să fie o prezenţă vindecătoare – chiar şi cântând puţin „Amazing Grace" – pentru divizarea rasială. Mai mult decât oricare dintre predecesorii săi, era la curent cu platformele sociale şi realităţile complexe ale lumii cibernetice. Era la fel de stăruitor în aplicarea legilor imigraţiei pe cât era de creativ în încercarea de a găsi o cale legală pentru cei care meritau să devină cetăţeni. A moştenit un dezastru economic şi a plecat din funcţie după cea mai lungă perioadă de creştere susţinută a numărului de locuri de muncă din sectorul privat din istoria Statelor Unite.

Atunci, iată ce nu are sens. În noiembrie 2016, cota de favorabilitate a lui Obama a fost cea mai mare din mandatul său – şi totuşi Colegiul Electoral American a răsplătit un candidat care insista că Statele Unite se duc pe apa sâmbetei.

Acest puzzle nu este limitat la anul 2016 sau la o singură ţară. În Rusia, apariţia lui Putin se poate explica probabil prin dezastrele din anii 1990. În 2002, când Erdogan a candidat prima dată la preşedinţie, părea un salvator în comparaţie cu inadaptaţii bătrâni şi obosiţi care duseseră Turcia spre dezastru.

Mai recent însă, sursele nemulţumirii sunt mai puţin evidente şi au mai puţină greutate. Ţări precum Ungaria, Polonia şi Filipine nu cunosc dificultăţi economice neobişnuit de mari, nici nu au suferit o traumă istorică

recentă. Mai mult decât atât, lumea este, după mai multe standarde, într-o formă mai bună acum decât a fost vreodată. Pruncii care se nasc astăzi au şanse mai mari să înceapă viaţa sănătoşi, să primească vaccinurile necesare, să aibă acces la educaţie şi să ajungă la bătrâneţe decât în oricare altă generaţie anterioară. Cifrele Băncii Mondiale arată că rata globală a sărăciei extreme a scăzut sub zece procente pentru prima dată. Parteneriatele dintre agenţiile de ajutorare şi sectorul privat au produs dividende imense, sporind disponibilitatea medicamentelor, oferind tratamente pentru boli precum malaria şi SIDA şi crescând accesul la electricitate şi comunicaţii moderne. Sistemul internaţional are o abundenţă de defecte, iar criza refugiaţilor sirieni i-a împins capacitatea umanitară dincolo de limita de rupere, însă profesioniştii din domeniul dezvoltării, al sănătăţii publice şi al îngrijirii refugiaţilor nu au făcut niciodată mai mult bine în atât de multe locuri sau pentru un număr atât de mare de oameni.

Da, salariile rămân prea mici şi avem multe de făcut pentru a oferi locuri de muncă generaţiilor următoare. Nu există motiv de satisfacţie, dar nici nu ar trebui să ne lăsăm cuprinşi de vrajă şi să credem că autoritarismul este cumva o opţiune mai practică. Am putea întreba: Ei bine, cum rămâne cu China? Creşterea sa a contribuit mult la câştigurile globale, însă asta este pentru că, acum trei decenii, liderii de la Beijing au decis să-şi deschidă economia şi să accepte multe dintre principiile economiei de piaţă. China este un jucător important nu pentru că este maestră a propriului joc, ci pentru că oamenii săi sunt specialişti în capitalism.

Gândiţi-vă la toate cerinţele care sunt adresate guvernului, apoi luaţi în calcul schimbările uriaşe care au avut loc în ultimele şapte decenii: sfârşitul colonialismului, ridicarea Cortinei de Fier, îngustarea prăpastiei dintre Nord şi Sud, revoluţionarea tehnologiei şi mobilitatea sporită a oamenilor. După orice standard obiectiv, democraţia – deşi testată pretutindeni – nu a eşuat şi nu

eşuează. Atunci, de ce simţim atât de des că asta se întâmplă acum?

În cei peste douăzeci de ani de când predau, am învăţat să mă întreb, atunci când nu primesc răspunsuri bune, dacă nu cumva motivul este că nu am căutat în locurile potrivite. Mă întreb acum dacă noi, cetăţenii cu vederi democratice, am fost neglijenţi în modul în care am formulat întrebările. Poate ne-am obişnuit atât de mult să primim satisfacţii imediate de la dispozitivele noastre, încât nu mai avem răbdare cu ritmul lent al democraţiei. Poate că ne-am lăsat manipulaţi de vânzători ambulanţi care promit să ofere lumea pe un platou de argint, însă habar nu au cum să-şi respecte promisiunile. Poate că am lăsat aparenţele – iluzia deciziei, raportarea pe nerăsuflate a bagatelelor, dramele false din emisiunile T V – să ne amăgească şi să ne deruteze până în punctul în care nu mai recunoaştem ce este adevărat, în schimb credem cu siguranţă ceea ce nu este adevărat. S-ar putea să fie momentul potrivit să luăm o pauză şi să ne gândim cu mai multă atenţie la ceea ce vrem să spunem cu adevărat când vorbim despre asemenea concepte precum măreţia şi forţa.

Puţin preşedinţi americani abia instalaţi au fost dispreţuiţi mai mult decât Abraham Lincoln. Criticii din statele sudice erau abuzivi în mod previzibil, însă politicienii de seamă din nord – chiar şi din propriul partid – l-au numit „şovăitor[150] şi ineficient”, „slab ca apa” şi „un ratat recunoscut [care] nu are voinţă, curaj sau capacitate executivă”. Corul a devenit mai gălăgios când, din motive de siguranţă, a purtat o pălărie joasă şi o haină largă pentru a nu fi recunoscut în timp ce schimba trenurile în drum spre Washington pentru investire. Se pare că noul preşedinte nu era doar – printre alte epitete care i se adresau – un bădăran, un mocofan, o gorilă şi un idiot; era

150 Senator Zachariah Chandler (R-Mich.), Senator William Fessenden (R-Maine), William M. Dickson (R-Ohio), citați în Mark Bowden, „«Idiot», «Yahoo», «Original Gorilla»: How Lincoln Was Dissed in His Day“, Atlantic, iunie 2013

şi laş. Patru ani mai târziu, când a sărit din balconul Teatrului Ford, John Wilkes Booth l-a numit tiran.

Cât despre impactul asupra vremurilor din timpul mandatului său, niciun conducător american nu a fost mai controversat decât Lincoln, însă astăzi este unul dintre cei câţiva preşedinţi admiraţi de republicani, democraţi, istorici şi cetăţeni de rând din toate colţurile ţării şi de multe milioane de oameni din toată lumea. Istoria l-a desemnat cu multă vreme în urmă drept un lider puternic, dar nu pentru că aşa s-a declarat el. Deşi el era deseori subiect de batjocură, Lincoln nu râdea niciodată de cei căleaţi în picioare, nu se lăuda cu propriile realizări, nici nu dădea dovadă de cruzime personală. Era un politician iscusit care putea să joace dur şi ale cărui politici pe timp de război au fost un compromis pentru libertăţile civile, însă scopul său adevărat – cel de a salva o naţiune de la urâţenia propriilor patimi şi politici – nu a ezitat niciodată.

În privinţa comunicării, era un original care cerea mai mult de la americani şi le vorbea cu mai multă francheţe decât orice alt preşedinte de dinaintea lui sau de după el. Rugămintea lui, când a început războiul, a fost îndreptată spre „îngerii mai buni ai firii noastre” şi, când conflictul începea să se domolească, spre principiile „răutăţii faţă de nimeni” şi „milă pentru toţi”. A spus naţiunii împovărate de durere să se gândească la posibilitatea că ea însăşi chemase asupra sa Armaghedonul – tolerând sclavia atâta vreme. I-a îndemnat pe cei însetaţi de răzbunare să se concentreze mai bine pe pansarea rănilor naţiunii şi compasiunea pentru „cel care a dus bătălia, pentru văduva şi pentru orfanul său”.

Un secol mai târziu, dincolo de ocean, către est, Nelson Mandela a început ispăşirea sentinţei de douăzeci şi şapte de ani, în floarea vârstei, în închisoare. Crima lui a fost că s-a opus asupritorilor rasişti care puseseră monopol pe putere şi pe privilegiile din ţara lui. Curajosul disident a avut un temei profund de nemulţumire, un motiv îndreptăţit pentru amărăciune şi mii de zile după gratii ca

să-şi cultive ura. În schimb, a ales să-şi petreacă timpul învăţând despre oamenii care îl băgaseră în închisoare – afrikaanerii. Le-a studiat limba, istoria, resentimentele şi temerile. Când ziua mult aşteptată a sosit şi a fost în sfârşit eliberat, Mandela nu numai că îi înţelegea pe cei care îl aruncaseră în temniţă; a putut să şi comunice cu ei, să găsească un teren comun cu ei, să-i ierte şi – cel mai uimitor – să-i conducă. Preşedinte fiind, Mandela s-a luptat cu mulţi din partidul lui care voiau să obţină o dreptate imediată pentru o multitudine de nedreptăţi făcute membrilor mişcării antiapartheid. A desemnat o Comisie a Adevărului şi Reconcilierii care primea mărturii din toate părţile. Spre deosebire de mulţi, a găsit resurse ca să reziste capcanelor întinse de înalta sa funcţie şi a refuzat să mai candideze pentru al doilea mandat. În discursul său de final de la ONU, a spus:

În timp ce stau în Qunu şi devin bătrân ca dealurile sale, continui să sper că a apărut un grup de lideri în ţara mea, în regiunea mea, pe continentul meu şi în lume, care nu vor permite să li se mai refuze şi altora libertatea cum ni s-a refuzat nouă; ca un om să fie condamnat la foame, cum am fost noi; ca un om să fie deposedat de demnitatea sa umană, cum s-a întâmplat cu noi.1

Lincoln şi Mandela s-au luptat fiecare cu monştri; niciunul nu a devenit un monstru.

Unii s-ar putea gândi că titlul cărţii este alarmist. Bine. Ar trebui să fim conştienţi de asaltul asupra valorilor democratice care a căpătat putere în multe ţări din afară şi care divizează America la ea acasă.

1 Nelson Mandela, Adunarea Generală a ONU, 21 septembrie 1998

Este puternică tentaţia de a închide ochii şi a de aştepta să treacă ce e mai rău, însă istoria ne spune că, pentru ca libertatea săsupravieţ uiască, trebuie să fie apărată, şi că dacă vrem ca minciunile să se oprească, ele trebuie să fie demascate.

Dacă Donald Trump n-ar fi fost ales preşedinte, tot

m-aş fi apucat de această carte, pentru că este un proiect pe care l-am conceput cu gândul de a imprima un avânt pentru democraţie în timpul primului mandat al lui Hillary Clinton. Alegerea lui Trump doar a sporit sentimentul meu de presiune. Nu putem, bineînţeles, să ne aşteptăm ca fiecare lider să posede înţelepciunea lui Lincoln şi sufletul mare al lui Mandela, însă când ne gândim la ce întrebări ar fi cel mai util de pus, poate că ar trebui să începem prin a discerne ce cred posibilii noştri lideri că merită ca noi să auzim.

Ne satisfac prejudecăţile sugerând să-i tratăm pe oamenii de altă etnie, rasă, crez sau partid decât noi ca fiind nevrednici de demnitate şi respect?

Vor să ne întreţinem mânia faţă de cei despre care credem că ne-au greşit cu ceva, vor să ne zgândărim nemulţumirile şi să ne orientăm spre răzbunare?

Ne încurajează să dispreţuim instituţiile ce ne guvernează şi procesul electoral?

Încearcă să ne distrugă încrederea în elementele esenţiale care contribuie la democraţie, cum ar fi presa independentă şi justiţia profesionistă?

Exploatează simbolurile patriotismului – steagul, jurământul – într-un efort conştient de a ne întoarce unul împotriva celuilalt?

Dacă sunt învinşi la urne, vor accepta verdictul sau vor insista fără vreo probă că au câştigat?

Trec dincolo de a ne cere voturile şi se laudă cu capacitatea lor de a rezolva toate problemele, de a reduce toate neliniştile la tăcere şi de a satisface orice dorinţă?

Ne solicită aplauzele vorbind nonşalant şi cu o duritate exaltată despre folosirea violenţei în distrugerea duşmanilor?

Preiau atitudinea lui Mussolini: „Mulţimea nu trebuie să ştie”, tot ce aceasta trebuie să facă este să creadă şi „să se supună modelării”[151]?

Sau ne invită să ne alăturăm lor în clădirea şi

151 Smith, Mussolini, p. 126

întreţinerea unui centru sănătos pentru societăţile noastre, un loc unde drepturile şi îndatoririle noastre sunt distribuite corect, unde contractul social este respectat şi toţi au loc să viseze şi să se dezvolte?

Răspunsurile la aceste întrebări nu ne vor spune dacă un posibil lider este de extremă stânga sau dreapta, dacă este conservator sau liberal sau – în context american – democrat ori republican. Cu toate acestea, ne vor spune multe lucruri pe care trebuie să le ştim despre cei care vor să ne conducă şi multe, de asemenea, despre noi înşine. Pentru cei care preţuiesc libertatea, răspunsurile vor oferi motive de siguranţă sau un avertisment pe care nu îndrăznim să-l ignorăm.

MULŢUMIRI

În ianuarie 2001, când am încheiat mandatul ca secretar de stat al SUA, abia aşteptam să-mi spun povestea în paginile unei cărţi. Cartea mea de memorii, *Doamna Secretar de Stat*, a fost publicată după doi ani şi jumătate. Odată ajunsă la vârsta obişnuită de pensionare, m-am gândit că s-a încheiat cariera mea de autoare. Mă înşelam. *Fascismul*: *Un avertisment* este cartea cu numărul şase. Ori nu ştiu când să mă opresc, ori evenimentele au impus ca eu să îmi spun părerea în continuare – cred că este a doua variantă. Acest efort, mai mult decât altele, este legat de evenimentele recente sau aflate în plină desfăşurare din spaţiul public şi, prin urmare, poate fi depăşit, în unele detalii, de ceea ce se întâmplă mai departe. Totuşi, bănuiesc (şi mă tem) că temele mai largi vor rămâne relevante pentru că sunt strâns legate de natura umană şi de felul în care oamenii din domenii diferite găsesc, sau nu reuşesc să găsească, moduri paşnice de a trăi împreună.

Fiecare carte este produsul muncii de echipă şi acum, că am exersat atât de mult, echipa noastră este una cu experienţă. Ca întotdeauna, apreciez profund ajutorul şi susţinerea familiei mele: sora mea, Kathy Silva; fratele şi cumnata mea, John şi Pamela Korbel; cele trei fiice, Anne,

Alice şi Katie; ginerii mei; şi cei şase nepoţi. Sunt puţine lucruri pe care le pot face fără ei – şi nimic din ceea ce iubesc să fac.

Fenomenul pe care îl numim fascism a jucat un rol central în viaţa mea, aşa cum a jucat în viaţa multor oameni, precum şi în istoria vremurilor noastre. Însă a şti asta nu este acelaşi lucru cu a înţelege originile şi metodele fascismului; pentru asta, cercetările sunt indispensabile. Îi mulţumesc lui Bill Woodward, de multă vreme partenerul meu de scris, pentru explorările sale în trecut, pentru numeroasele sale idei şi pentru munca grea pe care a depus-o. Elaine Shocas, altă colegă de lungă durată, a oferit un ajutor esenţial în revizuirea schiţelor, precum şi sfaturi înţelepte. Richard Cohen a editat fiecare carte pe care am scris-o – chiar şi pe cea prinsă cu agrafe – şi de fiecare dată îmbunătăţeşte ceva, de la temele centrale până la folosirea virgulelor. Este o plăcere să lucrez cu el şi i se interzice pensionarea.

Un autor are nevoie de o editură şi un autor este cu adevărat norocos când o găseşte pe cea mai bună din branşă. Sunt îndatorată echipei de vis de la HarperCollins – începând cu Jonathan Burnham şi Jonathan Jao, dar şi Sofiei Groopamn, care a dedicat multe ore acestui proiect – şi întregii echipe de la Harper, care îi include pe Brian Murray, Michael Morrison, Tina Andreadis, Kate D’Esmond şi Juliette Shapland; sunt recunoscătoare pentru încrederea şi îndrumarea lor continuă.

Bob Barnett şi Deneen Howell, consilierii mei, impun standardul de excelenţă în profesia lor. Nu există alţii mai deştepţi şi mai plăcuţi. Le preţuiesc ajutorul şi păstrez cu drag prietenia lor.

La fel ca mai toate cărţile, şi aceasta a trecut prin multiple variante. Le mulţumesc tuturor celor care şi-au făcut timp să revizuiască diverse capitole, inclusiv colegilor mei Wendy Sherman, Jim O’Brien, Jacob Freedman şi Fariba Yassaee şi, în special, lui Ken Wollack, preşedintele de multă vreme al Institutului Naţional

Democratic. Ken a avut multe observaţii importante şi apreciez şi ajutorul lui Scott Hubli, de la NDI, în privinţa relaţiei dintre tehnologia informaţiei şi democraţie.

Un efort de acest tip cere o investiţie mare de timp, ceva care poate distrage atenţia de la alte obligaţii. Din fericire, sunt privilegiată să lucrez în fiecare zi alături de o echipă înţelegătoare şi talentată de la Albright Stonebridge Group. Jan Stewart şi Liza Romanov au fost lângă mine pe tot parcursul acestui proces şi nu aş fi reuşit în lipsa ajutorului, răbdării şi îndemânării lor. Sunt mult prea mulţi ca să menţionez numele tuturor, însă mulţumiri speciale trebuie aduse şi pentru Melissa Estok, Mica Carmio, Lauren Cotter şi Nancy Seiko.

Anna Stolk a dedicat multe ore de cercetare şi verificare de date. Judecata ei solidă şi ochiul ei atent au fost elemente valoroase care au contribuit la acest proiect. Will Palmer a făcut o treabă grozavă de redactor şi îl felicit pentru asta.

Una dintre bucuriile vieţii mele este că, atunci când călătoresc şi petrec timp cu prieteni vechi, o fac deseori cu un scop public în gând, în 2003, mi-a venit ideea ca să păstrez legătura cu o parte din foştii miniştri de externe cu care am lucrat când eram secretar de stat. Numele original al grupului, „Madeleine şi Foştii săi”, s-a păstrat, însă apelativul formal este Forumul Miniştrilor de la Aspen. Ne întâlnim o dată sau de două ori pe an, continuăm să adăugăm persoane pensionate de curând şi dăm deseori declaraţii sau scriem articole pentru a face un rezumat al ideilor noastre. În ultima vreme, am discutat situaţia din Europa, mediul politic din Statele Unite şi implicaţiile ambelor pentru restul lumii. În mod firesc, subiectul acestei cărţi a apărut în discuţie şi mai mulţi „foşti miniştri” mi-au permis să le pun întrebări. Pentru timpul şi ideile lor, vreau să le mulţumesc în mod special prietenilor mei Lloyd Axworthy (Canada), Lamberto Din (Italia), Erik Derycke (Belgium), Jan Eliasson (Suedia), Joschka Fischer (Germania), Jaime Gama (Portugalia),

Susana Malcorra (Argentina), David Miliband şi Malcolm Rifkind (Regatul Unit), Ana Palacio (Spania), George Andreas Papandreou (Grecia), Hubert Vedrine (Franţa) şi Knut Vollebaek (Norvegia). Însă pentru a lămuri lucrurile, opiniile exprimate în această carte sunt doar responsabilitatea mea, nu a lor.

În cele din urmă, le sunt recunoscătoare studenţilor mei de la Georgetown pentru ideile lor provocatoare despre fascism şi pentru că au acceptat bucuroşi să fie cobaii mei pentru această carte. Lasagna nu a fost o răsplată suficientă. Strigăm catalogul: asistenţii Freiderike Kaiser, Shannon Mizzi şi Kirby Neuner; studenţii Hadeil Abdelraouf, Bassima Alghussein, Katherine Ayanian, Daniel Bishop, Dainis Butners, Yanique Campbell, Samuel Denney, Shane Feifer, Anthony Johnson, Melissa Karakash, Ted Kenyon, Annie Kowaleski, Jennifer Lincoln, Amelia Lohmann, James Lowe, Gayle Martin, Alexandra Memmott, Sarah Oldham, Yusuke Saitō, Sonny Santistevan, Samta Savla, Sally Scudder, Amânat Thind, Amanda Thoet şi Patrick Zimet. Mulţumesc fiecăruia în parte.

Indice

A

de acelaşi autor

DOAMNA SECRETAR DE STAT
MADELEINE ALBRIGHT

Povestea lui Madeleine Albright este o poveste despre trăirea plenară a „visului american”: implicată târziu în politică, ea a reuşit să se impună într-o funcţie care este, de obicei, percepută ca fiind apanajul bărbaţilor. Madeleine Albright s-a afirmat într-o epocă frământată, fiind unul dintre factorii de decizie care au contribuit la confirmarea geopolitică a lumii în care trăim astăzi. În timpul mandatului său, ea s-a confruntat cu evenimente spinoase precum: obţinerea păcii în Orientul Mijlociu, intervenţia armată din Kosovo şi multe altele, despre care va invităm să citiţi mai multe într-o carte scrisă cu multă candoare şi lucru cu adevărat impresionant la un om politic de calibrul Doamnei Secretar de Stat – cu foarte mult umor şi căldură.

www.raobooks.com